

En arkeologisk landskapsanalyse av
Fetsund
- på søken etter gjengrodde stier

Revidert utgave

Masteroppgave i arkeologi ved
Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
Universitetet i Oslo, våren 2007

Brian Kristian Wennberg

”Ingen hadde satt spade og hakke i den veien de nu kjørte. Den var blitt til av tråkk av folk og gamper. På svaberg, der menneskefot ikke har kunnet sette fotefar efter sig, hadde hestesko og vognskoninger satt merker i grunnfjellet: Her er veien! sa skrammene”.

Johan Falkberget, 1964

Illustrasjoner

Forsiden: Foto av utsikten fra Fråstad mot Øyeren

Side 2: Foto av ferdselsspor på svaberg i skogen mellom Sletta (Guttersrud) og Piggåsen, tatt i forbindelse med Fet historielags tur til klebersteinsbruddet 01.10.06.

Figur Beskrivelse

1. Flyfoto av nordre Øyeren (NVE).
2. Utsnitt av kvartærgeologisk løsmassekart N-50, kartblad 1914 I FET. Norges geologiske undersøkelse (NGU), Longva, O. 1991.
3. Grafisk gjengivelse av midlere vannstand ved Mørkfoss vannmerke i utvalgte tidsperioder. Norges Vassdrags- og Energidirektorat (NVE), 2000.
4. Foto med utsikt fra Hovinhøgda skole retning Lillestrøm.
5. Foto med utsikt fra Falleråsen retning Fet kirke.
6. Gammelt postkort med flyfoto av Fet kirke på Jahren, foto: Widerøe's flyselskap AS.
7. Del av kart tegnet av Stochfleth Junior ca 1761. Statens kartverk.
8. Flyfoto over Jahren fra 1973. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU).
9. Utsnitt av fig 8 med utvalgte kulturminner inntegnet.
10. Eksempel på flyfoto av et overpløyd gravfelt, fra gården Odberg i Vestfold. Kulturhistorisk museum i Oslo (KHM).
11. Flyfoto av en del av Jahren. Bildet viser Ridderhaugen og lokaliteten for en mulig overpløyd haug. Foto: Tom Heibreen, (KHM).
12. Utsnitt av Widerøes flyfoto fra 1958 som er brukt på forsiden av rapporten for Leikvin Golfpark fra Akershus fylkeskommune.
13. Kart over landskapsrom på Jahren.
14. Foto av Ridderhaugen.
15. Forstørret utsnitt av fig 8.
16. Foto av utsikten fra Ridderhaugen retning Monsrudvika.
17. Kart over de antatt eldste veiene på Jahren.
18. Foto av Prestebakken.
19. Foto tatt fra Glomma retning kirken, som viser forlengelsen av Prestebakken ut på elvebredden.
20. Foto tatt fra Nordre Jahr retning Hov.
21. Utsnitt av flyfoto over Roven fra 1973, som viser en moderne sti (NIKU).
22. Foto tatt fra Nordre Jahr retning Nordby.
23. Maskinell flateavdekking på Jahren.
24. Foto av hulvei A på Visperud.
25. Foto av hulvei B på Visperud.
26. Kart over Visperud.
27. Del av kart over Roven, ca 1761, Statens kartverk.
28. Foto av Visperudgutua.
29. Oversiktsfoto av hulvei A opp til Guriholtet.
30. Detaljfoto av hulvei A opp til Guriholtet.
31. Utsnitt av flyfoto over Roven fra 1973, som viser Guriholtet.
32. Kart over Guriholtet.
33. Kart over en mulig elvevei fra bosettinger på Falla til Glomma
34. Kart over hulveisystemet på Sandbo.
35. Foto av hulvei ved Sandbo.
36. Profiltegning 1:2 av Telenors kabelgrøft der den krysser hulveien på Sandbo, Roven.
37. Profiltegning 2:2 av Telenors kabelgrøft der den krysser hulveien på Sandbo, Roven.
38. Plantegning av Telenors kabelgrøft der den krysser hulveien på Sandbo, Roven.
39. Del av kart fra 1761 over den gamle gårdsveien mellom Fråstad og Holter, Statens kartverk.
40. Kart over hulvei fra Piggåsen retning Guttersrud/Enderud.
41. Foto av kleberkar emne i Piggåsen.
42. Foto av hulvei på Piggåsen.
43. Foto av veiskille i skogen ved Vitåsen.
44. Del av kart fra ca 1760 over nordre del av Åkrene og Asak-området, Statens kartverk.
45. Foto kavlebro over Merkja
46. Foto av utendørsmuseum i Olynthos, Halkidiki i Nord-Hellas

Egne fotografier er brukt der ikke annet er oppgitt.

Innhold

Forord

	Side
1. Innledning	
1.1 Formålet med denne landskapsanalysen	7
1.2 Noen begreper og definisjoner	8
1.2.1 Arkeologiske perioder	
1.2.2 Arkeologisk metode	
1.2.3 Ferdselsårer	
1.2.4 Landskapsanalyse	
1.3 Urgårdsmodellen vs. nytt arkeologisk bebyggelsesmateriale	11
1.4 Metode og kilder	14
1.5 Undersøkelsesområdet	17
1.6 Tidligere registreringer og undersøkelser	19
1.7 Andre undersøkelser på Nedre Romerike	20
1.8 Forslag til framtidige undersøkelser	21
2. Forskning på landskap og ferdsel	22
3. Landskapet omkring Fetsund	
3.1 Geologien i området	24
3.2 Glomma-vassdraget	25
3.3 Overordnet landskapsanalyse	27
3.3.1 Svillet	28
3.3.2 Fetsund	31
3.4 Jähren	34
3.4.1 Ridderhaugen	46
3.4.2 Bosetningslokalitetene R90230, R90231 og R90237	50
3.4.3 Sentralplass på Hov	51
3.4.4 Prestebakken – en hulvei?	53
3.4.5 En overpløyd hulvei fra Hov over Nordre Jähren retning Vaterland	55
3.4.6 Den gamle gutua over Øverby	58
3.5 Ramstad	
3.5.1 Hulveiene som møtes på Visperud	60
3.5.2 Visperudgutua – eldre enn navnet?	64
3.5.3 Pilegrimsleden til Nidaros	65
3.6 Roven	66
3.6.1 En mulig prosesjonsvei på Guriholtet	67
3.6.2 Elveveien Falla – Sandbo	71
3.6.3 Gårdsveien fra Fråstad til Guttersrud	75
3.7 Lystadmoen	
3.7.1 Klebersteinsbruddet i Piggåsen og veien til elva	76
3.7.2 Stokkebåten i Glomma (Sørum kommune)	79
3.8 Åkrene	
3.8.1 Strekingen Sundet (Østersund) – Asak (Skedsmo)	80
3.8.2 Veien over Tuen til Sundet (Vestersund, Rælingen)	83

4. Konklusjon	Side 84
Litteratur	87
Upubliserte kilder	91
Historiske kilder	
Internett	
Kart	93
Flyfoto	
Andre kilder	
Appendiks	94
I Faste kulturminner	
A. Graver	
B. Ferdselsårer	
II Løsfunn	
III Stedsnavn	

Forord

Takk til

- min veileder Christopher Prescott, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier (IAKH) ved Universitetet i Oslo (UiO)
- professor J. Rasmus Brandt, IAKH, UiO
- arkeolog Kjartan Fønstelien, Akershus fylkeskommune
- arkeolog Ole Grimsrud, Akershus fylkeskommune
- Bente Arnesen
- forsker Jes Martens, Fornminneseksjonen, Kulturhistorisk museum (KHM), UiO
- forsker Torgrim Sneve Guttormsen, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
- arkeolog Terje Gansum, Midgard historiske senter i Vestfold
- førstekonsulent Tom Heibreen, Fornminneseksjonen, KHM, UiO
- senioringeniør Espen Uleberg, dokumentasjonsseksjonen, KHM, UiO
- rådgiver Margrete Figenschou Simonsen, KHM, UiO
- Wilhelm Fronth
- Roger Nordby, Universitetes senter for informasjonsteknologi (USIT)
- Anne Engesveen
- Rune Borvik
- stipendiat Lisbeth Skogstrand, KHM, UiO
- Jim Bogen, Norges Vassdrags- og Energidirektorat (NVE)
- Ole Wilhelm Guttersrud
- Alf Erik Jahr
- Eivind Gjestad
- Aud Raasok
- Tor Kristian Andersen
- Johs Bråten
- Kari Helene Westbye og Fet historielag som har bidratt med midler til et ekstraopplag
- kolleger ved Oslo politidistrikt
- Miljøteamet, Økokrim
- Mona og August

1. Innledning

1.1 FORMÅLET MED DENNE LANDSKAPSANALYSEN

Kulturlandskapet er i kontinuerlig endring. Arkeologene kan si noe om hvordan folk levde før i tiden, hvordan de formet landskapet og hvilke sammenhenger det er mellom kultur- og naturelementer. Ved å definere sammenhengene kan arealplanleggere få et verktøy for sine avgjørelser om hva vi skal ta vare på og hva som kan utvikles videre uten å bryte opp sammenhengene i landskapet. Fortiden kan også sette vår egen tid i perspektiv.

De kulturelementene som vektlegges her, er først og fremst ferdselsårer til lands og til vanns, men de må settes i sammenheng med andre kulturminner, slik som gravminner og bebyggelsesspor. Kognitive aspekter, altså om kulturminnene kan ha hatt mer enn bare praktiske, funksjonelle egenskaper, blir også vurdert. Hvilke forestillinger er knyttet til ferdsel, og spesielt til steder man ferdes langs? Er ferdselen i noen tilfeller manipulert av makthavere for å styre landskapsopplevelsen (Tilley, 1994:204)?

Denne undersøkelsen vil ta sikte på å dokumentere et utvalg forhistoriske veier, men også mulige overfartssteder og farleder over Glomma og Øyeren fra forskjellige perioder. Jeg vil sette ferdselsårene inn i en arkeologisk struktur i kontekst med de øvrige kjente kulturminnene. Sammenholdt med landskapets visuelle struktur vil denne helheten kunne gi en ide om den kulturelle strukturen i landskapet (Gansum et al, 1997:10). For å si det på en annen måte; lokaliseringen av kulturminner i forhold til landskapets former kan si noe om sammenhengene i kulturlandskapet, og forhåpentligvis også noe om menneskene som satte sitt preg på det.

Kun bruddstykker av de eldste veiene er bevart intakte, og denne kildekategorien er i liten grad registrert av kulturminneforvaltningen. Intakte vil oldtidsveiene kanskje aldri være. Det som skiller hulveiene fra andre kulturminner er at de ikke består av akkumulerte spor etter fortidige samfunn, men eroderte spor. Videre snakker vi om forskjellige bruksfaser. Dersom en hulvei har vært i bruk fram til i dag vil den fortsatt være ”intakt”, men forskjellig bruk opp gjennom tiden har avsatt forskjellige spor. Kanskje den er preget av traktorspor etter den siste tids bruk. De fleste hulveier er imidlertid kun dype stier etter dagens standarder, og som regel er de ikke i bruk lenger men gjengrodd av vegetasjon, derav tittelen ”på søken etter gjengrodde stier”.

Formen i denne masteroppgaven vil være til dels uakademisk med tanke på lokalhistorisk interesserte lesere, og som en øvelse i formidling. I løpet av studiene har undertegnede fått verdifull informasjon fra kjentfolk i området, og ved å gjøre arkeologien mer tilgjengelig for alle mener jeg man kan holde denne interessen for - og forståelsen for – kulturhistorien omkring oss levende.

1.2 NOEN BEGREPER OG DEFINISJONER

1.2.1 ARKEOLOGISKE PERIODER

I Norden kaller man tiden mellom bronsealder (1750 – 500 fKr) og Kristi fødsel for førromersk jernalder. Tiden etter Kristi fødsel er romertid, og varer fram til omkring 400. Folkevandringstid regnes fra 400 til 570, fulgt av merovingertid (etter det franske kongehuset på den tiden) fram til omkring 750. Vikingtiden er den siste av de forhistoriske periodene og går over i nordisk middelalder omkring 1050. Eldre jernalder omfatter periodene førromersk jernalder, romertid og folkevandringstid. Yngre jernalder er merovingertid og vikingtid (Østmo og Hedeager, 2005).

Jernalder strekker seg altså over 1500 år, og den største delen av det arkeologiske materialet er fra denne perioden, hovedsakelig i form av gravmateriale, men i økende grad også bosetningsmateriale.

1.2.2 ARKEOLOGISK METODE OG TEORI

Hva er et automatisk fredet kulturminne? Ifølge kulturminneloven er alle faste kulturminner som er eldre enn reformasjonen i Norge (1537 eKr) automatisk fredet. Rundt et fast kulturminne – typisk en gravhaug eller en *kokegrop* – som er automatisk fredet, er det en sikringssone på fem meter, med mindre det er fastsatt en annen grense av myndighetene (kulturminneloven, §§ 4, 6 og 12).

Kokegroper ble brukt til matlaging fra yngre bronsealder (fra ca 1100 fKr) til merovingertid (til ca 750 eKr). Man laget et bål i en grop i bakken, og varmet opp steiner. Maten ble plassert på de varme steinene og dekket til, slik at maten ble kokt. Kokegroper finnes ofte i tilknytning til bosteder og gravfelt, men også enkeltvis i utmark. Karakteristisk er skjorbrente stein og kull i åkeren. De må ikke forveksles med *kokestein* (også kalt bryggestein); oppvarmede steiner som ble brukt til å koke vann. Denne måten å tilberede mat på avløste bruken av kokegroper og ble brukt til og med middelalder.

Det skilles mellom *direkte* og *indirekte kilder*. Her følges Lars Piløs definisjon, hvor direkte kilder er de fysiske restene etter bebyggelsen i form av boplasser. Som indirekte kilder regnes annet arkeologisk materiale, slik som gravhauger og løsfunn, stedsnavn, gårdsgrenser, skattelister og annet historisk kildemateriale, blant annet kart (Pilø, 2005:8).

Det har vært en lang debatt omkring bruken av kilder. Den bosetningshistoriske forsknings-tradisjonen er den dominerende retningen innen norsk bosetningshistorie, og legger vekt på bondeselveie, sosial jevnlikhet, en evolusjonistisk bebyggelsesutvikling, og en sterk kontinuitet i bebyggelsen. Sentrale forskere var historikerne Sigurd Grieg (1894 – 1973) og Andreas Holmsen (1906 – 1989), og språkforskeren Magnus Olsen (1878 – 1963). Det er skrevet, og skrives fortsatt, en rekke bygdebøker som bygger på denne forskningstradisjonen. Kritikerne av denne retningen i nyere tid er blant annet arkeologene Bjørn Myhre, Dagfinn Skre og Lars Pilø, men også historikere som Tore Iversen. Uenigheten går blant annet på den sosiale samfunnsorganiseringen; kritikerne mener det kan ha vært et slags *patron-klient* system framfor frie selveiende bønder. Man har lenge reist spørsmålet om gravhaugene er representative for hele befolkningen, eller om mange ble begravd uten noen markert grav. I dag er forskerne enige om at gravhauger var forbeholdt et øvre sosialt lag i befolkningen. Videre viser nyere arkeologiske undersøkelser og sammenlignbart utenlandsk materiale

periodevis diskontinuitet og stor variasjon i bebyggelsen i motsetning til den dominerende oppfatningen av sterk bebyggelseskontinuitet. Bruk av de indirekte kildene, slik som stedsnavn og gravhauger, og slutninger fra *retrogressiv metode* samsvarer ikke med de nyere direkte arkeologiske kildene som særlig framkommer ved maskinell *flateavdekking* (Pilø, 2004:1, 10, 63).

Patron-klient system er et romersk samfunnssystem hvor de rike borgeres (patroner) anseelse henger sammen med antall avhengige undersåtter (klienter), et system som er videreført i føydalsystemet i Europa i middelalderen.

Bruk av retrogressiv metode vil si at man slutter fra yngre forhold med en rikholdig kildetilgang tilbake til en eldre situasjon med et fattigere kildemateriale (Pilø, 2004:8).

Flateavdekking er en utgravningsmetode i (hovedsakelig) dyrket mark som går ut på å bruke gravemaskin til å fjerne pløyselaget, og å grave ut de strukturer som avdekkes (Østmo og Hedeager, 2005:409). Metoden ble introdusert på Jylland i 1961 (Pilø, 2004:79).

Flateavdekking kan blant annet dokumentere *plasskontinuitet*, dvs kontinuerlig bebyggelse over en bestemt periode i en diameter av mellom 100 og 250 meter, avhengig av topografien (Pilø, 2005:7-8).

Grunntanken i den bosetningshistoriske forskningstradisjonen er en evolusjonistisk gårdsutvikling fra en opprinnelig urgård. Magnus Olsen sin modell for gårdsutvikling er også kalt *urgårdsmodellen* (Pilø, 2004:11).

Det abstrakte begrepet *struktur* kan betegne den menneskeskapte ordningen av kulturelle forhold, og er da hentet fra strukturasjonsteorien (Gansum, 1995:10 og Olsen 1996) og sosiologien (Anthony Giddens, 1984 og Emile Durkheim). Landskap som har vært bebodd av mennesker har både en visuell struktur, en kulturell struktur og en arkeologisk struktur. På grunnlag av den visuelle og den arkeologiske strukturen kan den kulturelle strukturen forsøkes rekonstruert (Gansum et al, 1997:10).

I arkeologisk sammenheng er *struktur* også betegnelsen på et udefinert fast kulturminne, eller restene av dette. Typisk vil et stolpehull som avtegner seg som en mørk flekk i lysere masser ved flateavdekking være en struktur. Et ildsted eller en kokegrop er også vanlige strukturer. Et synonym til denne betydningen av "struktur" er "anlegg" (Se for eksempel Pilø, 2005).

Kognitiv arkeologi er en retning innenfor arkeologien som vektlegger de symbolske og åndelige sidene ved fortidige samfunn. Forestillinger om overnaturlige makter var antagelig en viktigere del av hverdagen i jernalder og bronsealder enn i dag. Man tilla steder et meningsinnhold, og spesielt steder som ble forbundet med grenser mellom liv og død. *Liminalitet* har med det latinske *limes* (grenser) å gjøre, eller egentlig; det som er mellom grensene. Begrepet er hentet fra sosialantropologien, hvor liminalfasen betegner selve overgangen i *rites de passage* (Endsjø, 1999 og Turner, 1967:93). Overgangen fra de levendes verden til de dødes er en slik liminalfase, men også alle andre skjellsettende forandringer i et individs livsløp eller i et samfunns tilstand som "ufarliggjøres" gjennom ritualer. Dette gjelder ikke bare stammereligion, men like mye vårt eget samfunn (Eriksen, 1998).

Strukturalisme er en kulturteori etter modell fra språkstudiet. Kulturelle fenomener får ifølge antropologen Claude Lévi-Strauss sin betydning gjennom kontrasterende kategorier: såkalte

binære opposisjoner, slik som liv-død, natur-kultur osv. Videre er alle observerbare kulturelle fenomener produkter av en underliggende logikk eller struktur (Olsen, 1997:194-207).

1.2.3 FERDSELSÅRER

Ferdselsårer er en samlebetegnelse for forskjellige typer veier og veisystemer over land og vann. En ferdselsåre kan ha flere parallelle traseer. Vassdragene utgjorde i forhistorisk tid viktige kommunikasjonslinjer. Terje Gansum har påpekt at det ikke er belegg for at hovedvekten av ferdselen foregikk på vannet, slik det ofte er blitt framstilt i historisk og arkeologisk litteratur (Gansum, 2002a:9). Ferdsel over vann var først og fremst viktig for transport av varer, ettersom lengre, framkommelige veistreknings først ble konstruert på 1600-tallet. Det er en kjensgjerning at man først i senere tid har begynt med systematiske registreringer av forhistoriske ferdselsårer på land. Undersøkellesområdet i denne analysen omfatter en del av Glomma-vassdraget som antageligvis har kanalisert en vesentlig del av person- og godstransporten i forhistorisk tid.

Når betegnelsen "vei" brukes i denne undersøkelsen, så er det – med unntak av kongeveiene – den forhistoriske veien det er snakk om. Det kan være en smal kjerrevei, eller en traktorvei hvis den fortsatt er i bruk, men som regel er det bare en sti, bred nok til et menneske, en hest eller en ku, og den går også i ulendt terreng.

Jeg vil holde meg til Terje Gansum sin definisjon av Hulvei: *"Veg som ligger senket i forhold til det omkringliggende terrengets overflate. Senkningen i terrenget er U-formet i tverrprofil. Senkningen står i forhold til den ytre bredden og skilles blant annet fra grøfter og erosjonsspor ved forholdstall. Den ytre bredde delt på dybde i hulveger har forholdstall større eller lik 2"* (Gansum, 2002a:16).

Hulveier er egentlig bare deler av veier; nemlig de delene som går over lausmasser, hvor ferdsel har "hult ut" veien i terrenget gjennom slitasje (Gansum, 1999:25). De er i utgangspunktet ikke oppbygd eller konstruert, slik som kongeveiene, men enkelte hulveier er utbedret eller reparert i samtiden, og noen i nyere tid (et eksempel på dette er Visperudgutua, se punkt 3.5.2).

Som en konsekvens av den hule formen, leder hulveier fuktighet. Ferdselen måtte derfor i fuktige perioder velge parallelle far, noe som resulterte i et system av parallelle hulveier; såkalte hulveisystemer (Carlie 2001 og 2005).

En kavlebro er en liggende brokonstruksjon av tre og/eller stein over våtmarker og myrer.

Først etter at det kom lovpålegg om standardisering og vedlikehold av veier på 1600-tallet, kan man snakke om veibygging. Det var spesielt de viktigste hovedfartsårene som ble utbedret og som fikk betegnelsen *kongevei* etter milesteinene med kongens monogram. Christian IV bygget den første kjørbare vei mellom Kongsberg og Hokksund i 1624. Bestemmelsen i Magnus lagabøtes landslov fra 1274, om at veiene skulle ligge der de alltid har ligget, var fortsatt gjeldende i lovverket på 1600-tallet, jf Christian IVs landslov av 1604, og kongeveiene kan derfor i noen tilfeller være sammenfallende med eldre ferdselsårene. Andre steder brukte man "det franske prinsipp" med lange rette linjer uten tanke på stigningsforholdene (Øgaard, udatert).

Veier på land, men også over vann, kan ha forskjellig bruk over tid. Forskjellig aktivitet etterlater seg forskjellige spor i undergrunnen, og under vann, men da snakker vi om forskjellige bruksfaser.

1.2.4 LANDSKAPSANALYSE

Landskapsrom er det mest sentrale begrepet i en arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. Det er sammensatt av gulv; flate områder, vegger; åser og fjellvegger, og taket er himmelen. Et kriterium er at landskapsrommet har en sammenhengende flate eller et gulv (Gansum et al, 1997:13). Man kan si at rommet er innredet med strukturerende elementer (ibid:18). I en arkeologisk landskapsanalyse ser man på hvordan landskapsrommet på en måte er innredet med kulturminner.

”Å forstå noe er å redusere det og sette det inn i en kjent forståelsesramme” (sitert i Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997:11). Av alt som er til stede i et landskap gjør man et utvalg av elementer som man tolker og tillegger et betydningsinnhold. Disse elementene kan være karakteristiske landskapsformer, men også kulturminner. De kalles *struktureringselementer*.

Inndelingen av et landskap i rom kan gjøres ut fra forskjellige skalaer. Vi snakker om overordnede og underordnede landskapsrom. De overordnede rommene opptrer mellom de store landskapselementene i dalfører, mellom fjellformasjoner, mellom åsrygger, altså de store massekroppene eller byggeklossene i naturen (Gansum, 1995:86).

I en overordnet landskapsanalyse deler man opp landskapet i flater og linjer uavhengig av ståsted. I en analyse av et overordnet landskapsrom vurderer man derimot synsfelt ut fra ett eller flere punkter i et landskapsrom. Den underordnede landskapsanalysen vurderer hvordan et enkelt kulturminne eller en lokalitet forholder seg til omgivelsene.

I arkeologisk sammenheng er dagens vegetasjonsgrenser irrelevant (Gansum et al, 1997:13).

Merknad: Det vil ikke si at den lokale floraen er irrelevant for arkeologien. Det er en rekke kulturplanter, som enten kan være innført av folk, eller som trives best i gammel kulturmark, eller i fete kulturlag i jorden. Eksempler på det siste er einer som man finner i beitemark, bregner trives godt i dype kulturlag, og en steinfri og bearbeidet åkersteig vil ha frodigere gress enn omgivelsene.

Se også AmS-Varia nr 28: *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* (Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997) og Terje Gansums magistergradsavhandling *Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhauger i Vestfold – lokale eller regionale symboler* (Gansum, 1995).

1.3 URGÅRDSMODELLEN VS. NYTT BEBYGGELSESARKEOLOGISK MATERIALE

Bebyggelsesutvikling er en grunnleggende faktor i en analyse av menneskelig aktivitet i landskapet. Det er noen regionale forskjeller; i Rogaland er det rik tilgang på stein i håndterlig størrelse som ble brukt som byggemateriale for husvoller og gjerder, noe som både kan ha innvirket på struktureringen, eller innredningen av landskapet – man har ryddet åker, og brukt avfallsmaterialet; stein, i markering av gårdsgrenser – og det har gjort at hele gårdsstrukturen mange steder er lettere synlig (eksempelvis Solberg, 2000:130). På Nedre Romerike er det lite stein i lausmassene, og det som er synlig av fornminner er stort sett de gravhaugene som er bevart, og en og annen hulvei, foruten en del kulturminner i utmark slik som tjæremiler, kullgroper og fangstgroper. Det er imidlertid også noen overregionale likhetstrekk når det gjelder jernalderens gårdsbebyggelse, og disse likhetene vil bli trukket inn i denne analysen av bygdene omkring Fetsund, hvor det ikke er gjort systematiske arkeologiske undersøkelser av boplasser. Det er gjort en del registreringer i området, blant annet ved bruk av

flateavdekking, i forbindelse med arealplanlegging og utbygging. Disse undersøkelsene blir også viktige for denne analysen. Jeg vil først kort drøfte den bosetningshistoriske forskningstradisjon i forhold til nyere arkeologiske forskning.

Når man reiser gjennom landskapet på Nedre Romerike og ser enkeltgårdene med forhistoriske navn som ligger på rekke og rad på åsryggen, så passer bildet godt med den såkalte urgårdsmodellen. Akkurat som grekerne og romerne romantiserte over det greske landskapet Arcadia og jordbrukslivet, har man i den bosetningshistoriske forsknings-tradisjonen hatt en tendens til å male et forskjønnende bilde av bondesamfunnet. Man kan spørre om det er kunsten som etterligner livet eller omvendt. I nostalgi lager vi oss et bilde av hvordan vi tror det så ut i gamle dager, og former omgivelsene etter bildet, som dessverre ofte er feil. "Det gamle kulturlandskapet" man ser i dag er ikke så gammelt, men er i stor grad preget av et moderne industrialisert landbruk. Akershus fylkeskommune skriver på sine hjemmesider:

"På 1950-, 1960- og 1970-tallet ble det gjennomført store tiltak for å legge til rette for korndyrking. Det ble skapt store sammenhengende dyrkingsarealer ved å bakkeplanere hauger og daler, legge bekker i rør, fjerne randvegetasjon i innmark og mellom innmark og utmark. Husdyrholdet gikk tilbake, brattlendte havnehager og beiter ble ofte planert og tatt i bruk til korndyrking. Annen beitemark har nå grodd igjen, eller det er plantet skog. Resultatet er mange steder et landskap som veksler mellom åkerarealer og granskog. Det er mange endringer som gjør at kulturlandskapet blir fattigere på planter, dyr og kulturminner".
(Akershus fylkeskommune, 2007)

Kulturlandskapet var altså inntil første halvdel av det 20. århundre preget av større mangfold, med mindre enheter, vekslende bruk av arealene og utstrakt husdyrhold. Utmarken hadde antagelig også stor variasjon i utnyttbare ressurser, med et større artsmangfold. Ser man på de arkeologiske sporene etter forhistoriske (før-middelalderske) lokalsamfunn, tyder alt på at også samfunnsstrukturen, og dermed bosettingen, var preget av større variasjon enn tidligere antatt. Der det er en stor gård med et fint gammelt navn omgitt av utstrakte kornåkre og granbevokste åser, var det i middelalderen kanskje flere husklynger omgitt av små åkersteiger, kålhager/humlehager, spredte beiteområder og en rikholdig utmark med blandingsskog av furu, bjørk, eik, or, hassel, m.m, brukt til sanking, jakt og fiske, og hvor man hentet andre ressurser som lin, jern og kleberstein. Går man lenger tilbake, var bildet kanskje et helt annet.

I denne analysen av bygdene omkring Fetsund vil jeg – når det gjelder bosetning – ta utgangspunkt i det bebyggelsesarkeologiske materialet som er framkommet i Norge de siste tiår, primært Lars Pilø sine resultater fra Hedemarken, og komparativt materiale fra Nord-Europa. Hovedproblemet er ifølge Pilø at man i den bosetningshistoriske forsknings-tradisjonen ikke har tatt utgangspunkt i de direkte kildene; de fysiske restene av bebyggelsen (Pilø, 2004:2). Man har lenge kjent til maskinell flateavdekking som metode, men gjennombruddet i Norge kom først med undersøkelsene på Forsandmoen i Rogaland, som begynte i 1980. Dette er også en av de største utgravningene av en jernalderboplass. Fram til i dag har man avdekket omkring 250 hustomter på Forsandmoen (ibid:80). Det at bebyggelses-utviklingen her kan spores fra folkevandringstid til eldre bronsealder, er spesielt for lokaliteten (ibid:30). I 1988 ledet Perry Rolfsen en annen større undersøkelse ved bruk av flateavdekking. På Kongsgården utenfor Kristiansand ble det blant annet avdekket 18 langhus, fem grophus samt 130 groper og ildsteder (ibid:80). Boplassen er datert til tiden omkring Kristi fødsel. Det er flere slike *gårdssamlinger* (Piløs betegnelse på landsbylignende bebyggelse, 2005:7), slik som den største folkevandringstidsbebyggelsen på Forsandmoen,

med 13 tettliggende samtidige enheter. Alle andre steder i Nord-Europa ville en slik gårdssamling blitt betegnet som en landsby. Man har altså hittil fokusert på enkeltgårder med lang kontinuitet.

Det må sies å være ironisk at Lars Pilø sitt verk som setter et kritisk lys på slutninger fra indirekte kilder til forhistorisk bebyggelse, nettopp dokumenterer et par gårder med lengre plasskontinuitet enn noen gang tidligere registrert i Skandinavia. Kjernen i hans kritikk, at plasskontinuitet kun kan vises gjennom utgravning på/ved eksisterende bebyggelse, er imidlertid vel begrunnet (Pilø, 2004: 185-186).

I sin kritikk av urgårdsmodellen skriver Pilø blant annet: *”Urgårdsmodellen er et uttrykk for en mekanisk retrogressjon. Det finnes ikke historiske kilder som forteller om bebyggelsesstruktur før på 1200-tallet. De eldste komplette skattelistingene er fra 1600-tallet. De første anvendelige kart over gårdsgrenser er fra 1800-tallet. Argumentasjonen for å anvende slike kilder til analyse av bebyggelse er en sterk bebyggelsesmessig og befolkningsmessig kontinuitet, stabile gårdsgrenser, gårdsnavnenes representativitet for bebyggelsen og liten utvikling av gården som fenomen”* (Pilø, 2004:28).

Når jeg i mine undersøkelser flittig har brukt skriftlige og indirekte kilder, bør det kanskje understrekes at min analyse ikke vurderer bebyggelsens plassering, eller for den saks skyld alder. Formålet er som nevnt å finne gamle ferdselsåre og landskapets arkeologiske, visuelle og derigjennom kulturelle struktur. En strukturalistisk tilnærming forutsetter ikke datering av kulturminnene (Gansum et al, 1997:40-42). Identifiserbare hulveier ligger oppe i dagen, i motsetning til det bebyggelsesarkeologiske materialet. Man kan selvfølgelig diskutere ferdselsårenes kontinuitet. Som nevnt tidligere er dette et fragmentarisk materiale, og en del av de eldste ferdselsårene overlappes av nyere bruksfaser og vil måtte undersøkes nærmere for å kunne identifiseres sikrere. Der det ikke er overlapping, men der hulveien har en annen trasé hvis bruk opphørte i eldre tid, vil den kunne la seg spore i felten. Jeg vil også påpeke at mitt feltarbeid kun har vært mer eller mindre kvalifiserte stikkprøver, det vil si jeg har valgt ut lokaliteter med høyt potensiale for funn av gamle veier ut fra indirekte kilder som kart, flyfoto, kjente kulturminner og stedsnavn. Jeg er klar over at dette kan være en uheldig angrepsvinkel for å finne gamle veier (jf Engesveen, 2005, 17), men med begrenset tid til feltarbeid har jeg valgt å gjøre det slik. Hulveier opptrer ofte i bestemte omgivelser, slik Tom Skarres inndeling i tre kategorier viser; 1. Hulvei i, eller i umiddelbar nærhet til gravfelt/-minner, 2. Hulvei i utmark som ikke umiddelbart kan knyttes til eksisterende veier, veier i eldre kartmateriale eller gravminner, og 3. Hulveier som kan knyttes til eksisterende veilinje eller veilinje i eldre kartmateriale (parallellfenomenet). Kategori 1 og 3 forekommer ofte sammen (Engesveen, 2005:3).

Den bosetningshistoriske forskningstradisjon ligger i dag til grunn for den allmenne oppfatningen av jordbrukshistorien. Pilø oppsummerer premissene for denne tradisjonen i seks punkter, som her gjengis i korthet (Pilø, 2004:63):

- Utviklingen var annerledes i Norge enn i resten av Nord-Europa
- Samfunnsorganiseringen var i eldre jernalder basert på ætten, og i yngre jernalder på den frie selveiende bonden
- Bebyggelsen har hatt en sterk kontinuitet
- Bebyggelsen har utviklet seg evolusjonistisk fra en enkel til en kompleks struktur
- Indirekte kilder som gravhauger og stedsnavn antas å være representative for bebyggelsen

- Man kan slutte tilbake til fortidige bebyggelsesforhold ut fra nyere tids forhold og indirekte kilder

Dette er riktignok en noe kategorisk framstilling av denne forskningstradisjonen, men resultatet av at disse premissene i varierende grad er brukt, er likevel slutninger på tynt grunnlag. Det er i hovedsak slutningene som angår forhistorisk tid som er problematiske.

Det som blir et tema i denne landskapsanalysen, er blant annet sammenhengen mellom ferdsel, bosted og gravplass.

1.4 METODE OG KILDER

Ferdsel foregikk i en annen målestokk og på en annen måte i før-reformatorisk tid, og all kommunikasjon i og mellom lokalsamfunnene bestod i direkte møter mellom mennesker.

I Gansum, Jerpåsen og Keller sitt begreps- og metodeskrift *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* er det lagt liten vekt på kommunikasjonssystemer. Som det heter i forordet, så er utgangspunktet de ikke-funksjonelle sidene ved landskapet (Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997:8). Implisitt regnes ferdsel som noe funksjonelt. Om *bevegelseslinjer* heter det at de er lineære elementer i landskap, som gir naturlige framkomstmuligheter og grunnlag for visuelle passasjer (ibid:16). I ordet ”naturlige” ligger det etter min mening en funksjonalistisk determinisme. Et slikt syn kommer også til uttrykk i *Forskning på gamle vegfar*, hvor forfatteren Kjersti Jacobsen har valgt å ikke sette veiene inn i en bestemt teoretisk modell fordi ingen av veifarene som ble registrert på Andøya kunne gis andre enn åpenbare funksjonelle forklaringer (Jacobsen, 2003). Jeg mener at veier og andre ferdselsårer ikke er utelukkende naturbestemte, og videre at de kan inneha flere egenskaper og verdier enn kun funksjonelle. Som Gansum påpeker, refererer veien til et mål ut over seg selv (Gansum, 2002:6). De reisende knytter hendelser, forestillinger og overtro til steder langs veien, eller til selve veien. Videre vil jeg argumentere for at ferdselsårene, til og med fartsleder over vann, kan ha en strukturerende funksjon på øvrige kulturelementer i landskapet. Eller som Torgrim Guttormsen har sagt: “[...] roads shape landscapes and people” (Guttormsen, upublisert).

Ian Hodder sier at man skal være forsiktig med å bruke ordet ”struktur” som om det var et allment akseptert og entydig begrep. Men felles for de forskjellige teoretiske retningene er at struktur refererer til noe abstrakt, en underliggende organiserende plan eller et prinsipp som er iboende og kun synlig i sin virkning. Hodder sier også noe viktig her; disse underliggende reglene er ikke nødvendigvis rigide eller deterministiske (Hodder, 2001:162). Terje Gansum har utarbeidet et kodeskjema for plassering av gravhauger i landskapet, og dette er et grundig bakgrunnsmateriale både for studier av mønsterdannelse og for å identifisere gravhauger i felt, men det blir på en måte nyprosessualistisk med en så strengt vitenskapelige tilnærming (Gansum, 1995, Gansum et al, 1997). Det menneskelige aspektet og tilfeldighetenes spill blir borte, til tross for at dataene brukes i en aktørorientert strukturasjonsteori. Jeg vil bruke en forenklet strukturalistisk tilnærming hvor jeg kort drøfter den underliggende organiserende planen til Hodder, uten å gå dypere inn i den sosiale samfunnssteorien.

For å finne de gamle ferdselsårene har jeg i første omgang sammenlignet eldre og nyere kartdata (Gansum, 2002a:21). Dette er et greit utgangspunkt for å bli kjent med et område. Det kan være til hjelp både for å finne de gamle veiene og overfartsstedene, og for å utelukke mer moderne veitraséer. *Det forekommer imidlertid at de eldste veiene – som ofte ikke er mer enn litt dype stier i terrenget – ikke er inntegnet på nyere kart fra 1700-tallet og utover, selv*

om de kan ha vært i bruk da kartet ble tegnet. Det vil jeg senere vise flere eksempler på. Kartdata er av varierende kvalitet og er framkommet ut fra bestemte behov og motiver. Eksempelvis økonomiske motiver for skatteinnkreving eller handel, eller militære motiver for troppeforflytting og lignende. De gjør et utvalg av ferdselsårer og må derfor vurderes kritisk som kildegrunnlag for en arkeologisk analyse. For området rundt Fetsund gir *Bygdehistorie for Fet* i 5 bind en god oversikt over tidligere arkeologiske registreringer og undersøkelser i området fram til 1980. Det er også tatt inn mange kartutsnitt og eldre fotografier. Statens kartverk i Hønefoss har også for herværende undersøkelse vært behjelpelige med skanning av originalkart. Ved behov kan man knytte de gamle kartene til nyere digitale kartdata og korrigere feil gjennom såkalt georeferering og rektifisering (Engesveen, 2004). Det er ikke gjort her.

Som Gro Jerpåsen understreker, er det grunnleggende for den som skal foreta en landskapsanalyse at empirien samles i felt (Jerpåsen, 1996:15-20). Dette gjelder i enda større grad en analyse med vekt på ferdselsårer, fordi dette er en kategori kulturminner som først i de senere år har blitt registrert. Veier er svært vanskelige å datere, og dette kan ha medvirket til at man har vært tilbakeholdne med å gi denne kulturminnegruppen status som automatisk fredet. Her er det mye registreringsarbeid å gjøre. Unntaket er Vestfold, hvor Tom Skarre og Terje Gansum har gjort omfattende registreringer av gamle veifar (Skarre, 1997 og 2001, og Gansum, 2002a).

Veier må sees i sin kontekst for at man skal kunne vurdere alder og sammenheng. Ferdselsårer som er inntegnet på kart fra 1600 og utover, kan i noen tilfeller være sammenfallende med eldre ferdselsårer. Sett i sammenheng med gamle stedsnavn, nærliggende faste kulturminner og morfologiske feltstudier av ferdselsårene, kan dette være gode indikasjoner for en relativ datering. Som Engesveen påpeker, kan vi ikke uten videre trekke en linje mellom kulturminnene og si at det har gått en vei der (Engesveen, 2005:16-17). Registeropplysninger fra Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden og Akershus fylkeskommune har jeg sammenholdt med kartdataene, og det er foretatt tilstandsvurdering av enkeltminner og lokaliteter i felt. Mange av registreringene er gjort noen tiår tilbake, og dessverre er en del av de registrerte kulturminnene i dag skadet eller fjernet. Nye funn som jeg har gjort, er meldt inn til Avdeling for regional utvikling hos Akershus Fylkeskommune. R-nummer refererer her til kulturminner i Askeladden mens C-nummer refererer til artefakter i museenes gjenstandsdata-baser.

Stedsnavn er fortsatt en viktig kildegruppe, og kan si en del om bosetting – ikke bebyggelse – i et område, hovedsakelig for perioden yngre jernalder (Rygh, 1907: Bind VI, Stemshaug, 1973 og 1990). Folkelige stedsnavn kan vise til kulturminner fra middelalder og nyere tid, slik som varp, kavlebroer og lignende. Varp er steder langs veien hvor folk i overtro har lagt igjen steiner eller kvister mot onde ånder eller for lykke på reisen. I likhet med kavlebroer, kullgroper og tjæremiler var de i bruk i middelalderen, og de var fortsatt en aktiv del av kulturlandskapet på begynnelsen av det 20. århundre. I noen tilfeller vil det kunne være kontinuerlig bruk tilbake i tid. Når det gjelder navnsetting, skilte Magnus Olsen mellom lokalbefolkning og reisende – som ofte hadde andre motiver for navngivingen (Gansum, 2002a:14).

Med det materialet som framkommer ved sammensetting av de forskjellige kildene, vil det være mulig å identifisere relasjoner. Kartdataene viser også endringer i ferdselsmønsteret. Når det gjelder ferdselsårenes bruksfaser er dette noe som er vanskelig å påvise uten nærmere undersøkelser. Fasene vil kunne indikeres av kontekst, løsfunn og historisk kjente aktiviteter i

området, slik som transport i forbindelse med utnyttelse av utmarksressurser, osv. Mye av transporten har foregått på vinterstid, når man raskere kunne ta seg over myr og vann, spesielt ved transport av tyngre varer og materialer. Slike vinterveier er det få spor etter, men på en del eldre kart fra 1700- og 1800-tallet er de inntegnet med en egen signatur; to stiplede parallelle linjer.

Enkelte kognitive (beskrivende) skriftlige kilder er viktige når det gjelder fortidige forhold (Solberg, 2000:18). En kilde som er mye brukt i forbindelse med studier av ferdsel på Østlandet, er Biskop Jens Nilssøn som skrev reiseskildringer i forbindelse med visitasreiser på slutten av 1500-tallet (Kraggerud, 2004). Viktige normative (regelgivende) kilder til regulering av ferdselen er de forskjellige lovene og forordningene, blant annet Gulatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov fra 1274. Om lovene hadde effekt er et annet spørsmål.

Jeg vil i en *case study* ta utgangspunkt i Gansum, Jerpåsen og Keller sin metode for visuell landskapsanalyse og prøve metoden på en dominerende gravhaug; Ridderhaugen. Terje Gansum sitt eksempel Slagendalen i Vestfold er sammenlignbart med Jahren i Fetsund, og vil bli brukt som modell. Hans analyse er en metodisk tilnærming til et fragmentarisk empirisk materiale. Jeg deler imidlertid Dagfinn Skre sitt syn på gravhaugenes representativitet (Skre 1998). Når man tar utgangspunkt i de store gravhaugene, tror jeg det fort kan bli et sosialt ovenfra-og-ned perspektiv på det fortidige samfunnet og altså ikke representativt for samfunnet som helhet. Problemet er at det gjerne er de øvre samfunnsjikt sine spor som er de eneste synlige overflatespor, og dermed blir naturlige lokaliteter for arkeologenes undersøkelser. Jeg tar derfor i den følgende analysen også utgangspunkt i bosettingsspor, for å avslutte med ferdselsårer.

Grunntanken bak den visuelle landskapsanalysen er altså at ethvert kulturminne, men også mindre lokaliteter, er omgitt av et underordnet landskapsrom, og dette kan være et problem når kulturminnet ikke er et punkt, men en ferdselslinje eller bevegelseslinje gjennom landskapet, slik som en vei.

Et forsøk kunne være å velge sentrale punkter på ferdselslinjene, slik som høydepunkter, krysningspunkter, *entringspunkter* (der man entrer landskapsrommet), osv. Et spennende alternativ hadde vært å beskrive landskapets endrende form mens man ferdes langs disse linjene, men det blir fort partikularistisk og subjektivt. Ellers kan det være fruktbart å eksperimentere med forskjellige metoder for analyse av landskap.

Begrepet *fattbarhet* blir her erstattet med et annet begrep; *datainnhold*, og en ny kategori av elementer blir brukt; *entringspunkter*. Dette kommer jeg tilbake til.

Det er gjort få arkeologiske utgravninger i analyseområdet, og de som er gjort, ble hovedsakelig gjort før 1960. Derimot er det gjort en rekke forvaltningsregistreringer i området og tilstøtende områder i nyere tid i forbindelse med utbygging og private tiltak. Metoden som stort sett er brukt ved registreringene, er flateavdekking. Både faste kulturminner som gravhauger, kokegroper, rester av bygningskonstruksjoner i form av stolpehull, og løse kulturminner, kan datere og påvise bosetting i et område, men bør som nevnt ikke knyttes til dagens gårder. For absolutte dateringer er det nødvendig å utføre C14-analyser. Se punkt 1.6 om tidligere registreringer og undersøkelser i området.

I tillegg vil jeg vurdere løsfunn av artefakter som har kommet inn til museene, og som ofte mangler en kontekst. De kan som regel knyttes til gravminner eller boplasser, og vil være indikasjoner på bosetting i området.

Den systematiske framgangsmåten blir her å beskrive den visuelle strukturen i landskapet og gjøre rede for den arkeologiske strukturen, og ved å sammenholde disse forsøke å rekonstruere den kulturelle strukturen (Gansum et al, 1997:10). Den arkeologiske strukturen vil bli delt opp i tre hovedelementer; relasjoner, sammenhenger og kronologi (ibid:19).

1.5 UNDERSØKELSESONOMRÅDET

Fig 1. Flyfoto av nordre Øyeren (NVE).

”Græsgangene ere overalt i Enebaks, Fedts og Skydsmoe Præstegjelde yderst maadelige, og deres Godhed er i alle omkring Glommen og Øyeren liggende Egne afhængig af Vandets Stigen” (Kraft, 1820:366).

Det som kjennetegner Fetsund er gode jordbruksforhold og elven Glomma med deltaet i nordre del av innsjøen Øyeren. Sammen med elvene Nitelva og Leira sine utløp i Svellet, utgjør dette elvesystemet det største innlandsdeltaet i Norden. Øyeren regnes også som Norges mest artsrike innsjø, og det er et rikt dyre- og fugleliv i området (Øyeren informasjonssenter 2007:natur). Landskapet her ble gradvis formet slik omkring slutten av siste istid for ca 10.000 år siden, da havnivået var høyere og Nedre Romerike var en skjærgård (Gråsteinen 10, 2005). Jeg kommer tilbake til de geologiske forhold under punkt 3.1. I tillegg til gode jordbruksforhold med marine havavsetninger og elveavsetninger, kan man gå ut fra at det også i forhistorisk tid har vært gode jakt- og fiskeressurser her. Stedsnavnet *Fet* kommer av norrønt *fit* som betyr flat eng ved vann (Thorsnæs, 1979), eller frodig slette ved elv (Holmsen, 1977:65). Suffikset *-sund* i Fetsund betegner et smalt strede eller et sted hvor det går an å svømme over (Falk og Torp, 1992), og i nyere tid også et ferjested. I middelalderen var det imidlertid bare området øst for Glomma som het *Fit* (Arnesen, 1980:59). På vestsiden het det *Ákrar* (Åkrene). Både Andreas Holmsen og Elbjørg Arnesen, som skrev første bind i Bygdehistorie for Fet, mener at stedsnavnet *Fit* kan referere til den første gårdsdannelsen, henholdsvis i Hafslo i Sogn og på Jahren i Fet, i tråd med urgårdsmodellen. Usammensatte naturnavn regnes fortsatt som de eldste stedsnavn, men refererer til natur og ikke bebyggelse. Det vil ikke si at det ikke var agrar bosetting i området da navnene ble satt, men benevnning av bosetting er et senere fenomen. I området *Fit* har det antagelig vært stor variasjon i bebyggelsen gjennom jernalderen.

Fetsund er i dag senteret i jord- og skogbrukskommunen Fet, og er kryssingspunktet over Glomma for vei- og togtrafikk. Stedet har i varierende grad vært et viktig veiskille gjennom tidene, med ferjestedet som forbandt øst og vest, og seilleden opp elven fra sør til nord. Fra omkring 1530 ble sagbruksdrift etablert flere steder. Denne driften foregikk fram til begynnelsen av 1900-tallet. Tømmerfløting skal være dokumentert så tidlig som 1306 (Øyeren informasjonssenter 2007:historie). Det er kanskje dette Fetsund er mest kjent for i dag, med en fløterhake i kommunevåpenet (fra 1986), og med et fredet lenseanlegg og -museum.

Objektet for denne analysen er landskapet omkring tettstedet Fetsund, og jeg har valgt ut områdene Åkrene, Nerdrum, Jahren, Roven, og deler av Glomma for nærmere undersøkelse. Underveis i arbeidet har jeg måttet kutte ned på materialet, og har blant annet utelatt områdene Garderåsen og Falldalen. Dette har sammenheng med kulturminnenes, og da spesielt hulveienes bevaringsforhold, og tidligere arkeologiske undersøkelser som jeg har dratt nytte av.

En rekke løsfunn av steinøkser kan tyde på utstrakt skogrydding i området i yngre steinalder og bronsealder (Arnesen, 1980:31-51). Først i senere tid er det påvist spor etter boplasser fra forhistorisk tid (Skogstrand, 2005). Det er flere gravfelt fra bronsealder og jernalder på høydedragene på begge sider av elva. Tettheten av gamle stedsnavn gir også en indikasjon på forhistorisk bosetting i området. Hvis jeg skal avgrense undersøkelsen i tid, vil det være å ha hovedfokuset på jernalder, men de vanskelig daterbare hulveiene er også kjent i bronsealderkontekst, og i Danmark også i tilknytning til steinalderlokaliteter. Bruken av strukturalistisk metode er som nevnt ikke avhengig av datering av enkeltminner.

1.6 TIDLIGERE REGISTRERINGER OG UNDERSØKELSER I OMRÅDET

Jeg vil her bare kort redegjøre for de utgravningene og registreringene som er gjort i området tidligere, for så å diskutere enkelte kulturminner nærmere innenfor de respektive landskapsrommene hvor de er lokalisert.

Bygdehistorien bind 1 nevner følgende undersøkelser i området før 1980:

- En av fire gravhauger som lå der det er sandtak på Lystadmoen i dag, ble gravd ut av en fagmann i 1951. Haugen ble datert til eldre jernalder (Arnesen, 1980:61).
- Fagmannen kan ha vært arkeologen Arne Skjølvold eller en av hans kollegaer, som undersøkte klebersteinsbruddet i Piggåsen i 1951-1952 (Arnesen, 1980:87).
- Lærer og amatørarkeolog Ingeborg Østby fortalte om flatmarksgraver som ble funnet i forbindelse med graving i sandtaket på vestsiden av veien (Gamle Rovenvei) sommeren 1933. Dette var hellekister med og uten urne som Arnesen daterer til førromersk jernalder ut fra beskrivelsen av gravene (ibid).
- ”En amatørarkeolog har gravet litt” i den ene av de to gravhaugene på Jushaugen, som hører til gården Jahr på Jahren. Det er opplyst at vedkommende fant rester etter en branngrav (Arnesen, 1980:70).
- I en haug som har vært brukt som potetkjeller på gården Kjustad, ble det funnet gjenstander som er datert til 900-tallet (Arnesen, 1980:81) (Askeladden R21242). Man kan for øvrig fortsatt se en restaurert potetkjeller i en gravhaug i Guriholtet, langs Fallaveien.

Fra Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden har jeg hentet følgende opplysninger:

- På gården Faller er det funnet hellegraver på tunet, henholdsvis på begynnelsen av 1900-tallet og i 1942. Gravene settes i forbindelse med middelalderkirken som lå på gården (R62125).
- I 1995 undersøkte Lil Gustafson fra Oldsakssamlingen en kokegrop på Hovin søndre etter at grunneier oppdaget kull og skjørbrente stein ved gravearbeider (R30613).

Sommeren 2004 utførte Akershus fylkeskommune registreringer på Jahren i forbindelse med reguleringsplan for utvidelse av Leikvin Golfpark. Det ble brukt maskinell flateavdekking ved at matjorden ble fjernet med gravemaskin i 3-4 meter brede sjakter, slik at undergrunnen kommer tydelig fram. Ved å undersøke undergrunnens karakter (konsistens, farge, brente stein, steinansamlinger, kull og lignende) er det mulig å finne bosetningsspor som stolpehull, vegger, ildsteder og kokegroper, eller rester etter graver og gravhauger (Skogstrand, 2005:9).

Sommeren 2006 foretok Akershus fylkeskommune registreringer på Åkrene i forbindelse med utbygging av kollektivfelt langs RV 22. Det ble brukt maskinell flateavdekking. Det ble ikke registrert noen kulturminner langs riksveien ved denne undersøkelsen (muntlig meddelelse Ole Grimsrud, Akershus fylkeskommune, 26.04.07).

Bak huset vårt på Roven går det en gammel vei ned gjennom skogen mot Glomma. Som ivrig arkeologistudent ringte jeg til Akershus fylkeskommune og spurte om dette kunne være en hulvei. I tillegg var det et stort hull i skogen, på kanten av lausmasseplatået som hulveien skar seg gjennom. Min første tanke var at hullet kunne være en fangstgrop på grunn av størrelsen. Våren 2004 ble hulveien og hullet, som arkeologen tolket som en tjæremile, registrert som

automatisk fredete kulturminner. Tjæremilen hadde en karakteristisk åpning mot kanten den lå på. Her har det antakelig vært en renne for å samle opp tjæren. Dette var del av en større registrering i forbindelse med at Telenor var i ferd med å grave en kabelgrøft mellom Sørumsand og Fetsund. Da det ble grøftet på tvers av hulveien, dokumenterte jeg profilen med foto og tegning for bruk i herværende undersøkelse, se fig. 36 - 38. Dette var den første hulveien som er blitt registrert i kommunen. Senere har Bente Arnesen (nå leder i Fortidsminneforeningens lokallag) funnet en hulvei på gravfeltet på Visperud, og på samme sted har jeg funnet ytterligere en hulvei som møter den første. På omvisning med Fet historielag på Piggåsen viste Ole Wilhelm Guttersrud oss en hittil ukjent 300 meter lang hulvei som ser ut til å ha tilknytning til klebersteinsbruddet i Piggåsen. Den 18. mars i år fant min nabo Anton og jeg, på tur med guttungene våre Isak og August, en hulvei ved gravfeltet Guriholtet. Ingen av disse sistnevnte veifarene er foreløpig registrert som automatisk fredet.

1.7 ANDRE UNDERSØKELSER PÅ NEDRE ROMERIKE

I oktober og november 2006 ble det foretatt grundige registreringer av automatisk fredete kulturminner i forbindelse med reguleringsplan for bygging av ny barnehage i Midtbygda ved Sørums skole. Det ble gjort svært mange funn av strukturer, blant annet stolpehull. Dersom bygningene som disse stolpehullene er spor etter var samtidige kan det ha vært en større bosetning her (Hansen, 2007).

Arkeolog Ole Grimsrud i fylkeskommunen gjorde meg oppmerksom på at det tidligere, i oktober 2003, ble registrert en hulvei i samme område. Utgangspunktet og bestemmelsesstedet for veien er uklart. Den er omtrent rettlinjert og går fra nord-nordvest mot sør-sørøst gjennom et skogområde mellom Prestegården og Bingen-gårdene. Dersom de overnevnte registreringene i Midtbygda viser seg å ha vært en større bosetning, vil denne hulveien antagelig kunne sees i sammenheng med bebyggelsen her (Selle et al, 2004).

I forbindelse med planlegging av ny vannledning fra Bingsfoss Øst til Nes grense i Sørums kommune, registrerte Akershus fylkeskommune fra oktober 2002 til januar 2003 fem bosettingslokaliteter i vannledningstraseen, på gården Borgen (eller Børgen). I tillegg ble det registrert en gravhaug og en lokalitet med bosettingsspor utenfor traseen (Hill, 2003). Sørums kommune fikk dispensasjon fra kulturminneloven med vilkår om arkeologiske undersøkelser. I mai 2003 foretok fornminneseksjonen ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, utgravning av lokalitetene. Dateringer viste at boplassen var fra eldre jernalder (yngre romertid – folkevandringstid 200 – 600 eKr) (Skogstrand og Simonsen, upublisert).

På bakgrunn av ønske fra Skedsmo Historielag, og etter bestilling fra Skedsmo kommune, ble det foretatt en dokumentasjon av gravfeltet på Asak gnr 7 bnr 6, 7. Her ble det også registrert flere hulveier med tilknytning til gravfeltet (Løken, 2005).

Fra Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden har jeg hentet følgende opplysning:

- I 1954 ble ruinene etter Gudleiv Asaks kirke på gården Asak i Skedsmo gravd ut (R41993).

Midt på 1990-tallet ble det funnet en ca 10 meter lang stokkebåt i Sørums kommune, der elven Rømua renner ut i Glomma vest for Sørumsand. Båten er datert til det andre århundre fKr (Arisholm og Nymo, 1995).

1.8 FORSLAG TIL FRAMTIDIGE UNDERSØKELSER

Den enkleste og minst skadelige metoden er visuell overflateregistrering. Kun en brøkdeler av arealene i Fet kommune er kartlagt kulturhistorisk. I enkelte kommuner har man utarbeidet en egen kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer. Dette mener jeg er et svært viktig tiltak for å få en oversikt og en helhetsvurdering av verneverdier i kulturlandskapet. En av disse kommunene er nabokommunen til Fet; Aurskog-Høland. I kommunedelplanen som ligger på Internett, begrunnes dette arbeidet på følgende måte:

”Fram til i dag har kulturminner i det vesentligste blitt behandlet som enkeltsaker etter hvert som de har kommet i konflikt med nye tiltak. Saksbehandlingen har gjerne dreid seg om de aktuelle objektene som er direkte berørt av tiltaket, uten at den totale kulturminnefloraen har blitt vurdert. For å gi kommunen et bedre verktøy innen det generelle kulturminnevern ble det vedtatt å utarbeide en kulturminneplan. Målet med planen er å få en helhetlig vurdering av kommunens kulturminner, og en prioritering av de viktigste objektene og kulturmiljøene” (Holt, 2006:7).

Om gamle veier står det:

”Gamle veier er et annet vanlig forekommende kulturminne fra denne perioden. De eldste veiene gikk gjerne korteste vei mellom de ulike gårdene og ofte tvers gjennom tunene. Veier fra førkristen tid har ofte blitt benyttet også inn i nyere tid og standarden har blitt tilpasset behovene underveis. Det er derfor vanskelig å si hvor mye av den automatisk fredete veien som er bevart. Veier av ”hulveitypen” er den eldste form for bevarte veier i kommunen og kjennetegnes ved sin karakteristiske fasong som en grøft i terrenget. Denne formen har veien fått gjennom århundrer med tråkk og slepetransport. Etter hvert som folk og dyr hadde tråkket opp grunnen bidro vann med å vaske ut veien slik at den stadig ble en dypere kløft i terrenget. I dag er hulveiene for det meste ute av drift men finnes som gressgrodde grøfter i terrenget” (Holt, 2006:12).

Vann kan ha vært en medvirkende årsak til ”uthulingen”, men den hule formen er hovedsakelig skapt av ferdselsslitasje, og ikke erosjon. Ikke alle hulveier ligger i hellende terreng. Denne kommunedelplanen er grundig og god, men bør sees som første skritt i riktig retning. Da planen kom, inneholdt den ingen opplysninger om konkrete hulveier. I mellomtiden er det registrert fem hulveier (R91405-1, R102309-1, R102317-2, R40022-12 og R40567-8) i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden, i tillegg til en rekke andre kulturminner. Disse registreringene er alle initiert av private tiltak i området, de er altså ikke motivert av noe ønske om å kartlegge kulturlandskapet, og blir derfor ofte noe tilfeldige.

Åkervandring er en annen ikke-destruktiv og lav-kostnads metode for registrering av kulturspor i dyrket mark. Metoden har vært brukt med hell i flere større undersøkelser i Norge (Pilø, 2004, Skre, 1998 og 2007 mfl), og i Nord-Europa for øvrig. Den bør imidlertid forbeholdes forskningsprosjekter med konkrete problemstillinger, og må utføres systematisk og dokumenteres grundig. Som jeg vil komme tilbake til, er ikke resultatene fra åkervandring alltid like representative for bebyggelsen.

Landskapet i Fetsund er sammenlignbart med Øvre Romerike og Hedemarken, hvor metoden er brukt av Pilø og Skre, og erfaringene derfra tilsier at det har funnet sted en viss grad av planering av forsøkninger og nedpløying av åsrygger i det moderne landbruket, men stort sett er landskapet godt bevart (Pilø, 2004:155).

På spørsmålet om det er noe mønster for forhistorisk bosetting, og hvor man bør se etter spor i dyrket mark, vil jeg vise til konklusjonen i Lars Pilø sin doktoravhandling. Tunplasseringen på gårdene med forhistoriske navn har ikke vært konstant og bebyggelsen er ikke preget av kontinuitet slik man tidligere har antatt i den bosetningshistoriske forskningstradisjon. Det har vært en stor fleksibilitet i bruken av landskapet, ofte med veksling mellom spredt bebyggelse og gårdssamlinger på samme lokalitet over tid. Det er nettopp den store landskapsmessige diversiteten som preger det som i dag er Norge (Pilø, 2004:31). Dette gjør det også vanskeligere å vurdere bostedenes plassering i forhold til ferdselsårene. Det er likevel en form for mønsterdannelse i de nye bebyggelsesundersøkelsene, som også stemmer overens med øvrig europeisk forskning. I jernalderen, men også i bronsealder og yngre steinalder, er det høytliggende, lett drenerbare åsrygger som er valgt for bosetting. Spor etter huskonstruksjoner og andre strukturer kan med fordel søkes nær eller oppe på høydedrag i landskapet. Dette fenomenet er også kjent fra Jæren og andre områder med åslandskap.

For vårt undersøkelsesområde innebærer dette at artefakter og strukturer i åkerens overflate – spesielt når det gjelder yngre jernalder og middelalder – vil kunne påvises i en relativt liten radius fra dagens gårdstun som i dag gjennomgående ligger på høydedrag. I tillegg vil man kunne påvise bosettingsspor og strukturer ved flateavdekking på eller ved øvrige høydedrag og i – kanskje primært sørvendte – hellinger. Et problem har vært at enkelte perioder har etterlatt seg få daterbare artefakter. For å få et representativt bilde av bebyggelsen gjennom alle perioder, har man derfor gått over til å prøvesjakte maskinelt uten å åkervandre først (Pilø, 2004:149).

En fullstendig pollenanalyse, hvor man tar prøver på utvalgte steder kan gi en vegetasjonshistorie som gir informasjon om skogrydding, jordbruk og innføring av nye nyttevekster i området. Pollenanalyse kan også brukes til å datere veier, i og med at enkelte kulturplanter nærmest følger i menneskenes fotspor og etterlater pollen langs ferdselsårene. Det er utført pollenanalyse på Breimosen lenger sør i kommunen, men denne kan neppe bidra med å belyse jordbruk og bosetting i Fetsund-området siden pollen fra korn normalt ikke transporteres over lengre avstander.

2. Forskning på landskap og ferdsel

Da jeg tok kontakt med Akershus fylkeskommune for å få registrert nevnte hulvei på Roven (Askeladden:R90328), ble det klart for meg hvor lite det er forsket på veier innen norsk arkeologi. Fenomenet vei er, som min veileder Christopher Prescott så treffende sa til meg, på en måte banalt, men samtidig ekstremt symbolsk ladet.

I de eldste lovene vi har bevart, Gulatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov, heter det at veiene skal være slik de har vært fra gammel tid (Hødnebo og Rindal, 1995). Man kan si at det går et skille i vei-historien omkring midten av 1600-tallet, da sentralmaktens forsøk på å regulere vedlikeholdet av veinettet begynte å få virkning. Med unntak av kavlebroer som ble lagt over våtmarksområder og myrer i middelalderen, ble ikke veiene utbedret og vedlikeholdt i større omfang før denne tid (Smestad, 1988, Gansum, 2002a og Skarre, 1997). De sporene vi har etter landverts veier i jernalderen er såkalte hulveier eller rideveier, spesielt i områder med geologiske lausmasser. Det finner man blant annet her på Østlandet og i Trøndelag. Det er også naturlig å sammenligne seg med det øvrige Sør-Skandinavia, og se på tilsvarende forskning i Danmark og Sverige.

Terje Gansum, som f.t. er tilknyttet Midgar Historiske Senter i Borre, Vestfold, er vel den som har jobbet mest med veiarkeologi i Sør-Norge. Han har blant annet ledet Hulvegprosjektet i Vestfold (Gansum, 2002a), og har utgitt en rekke artikler og publikasjoner om emnet. Prosjektet var et samarbeid mellom Statens vegvesen Vestfold og Vestfold fylkeskommune, og målet var å øke kunnskapen om hulveier. Initiativet til Hulveiprojektet var det Tom W. Skarre som tok, på bakgrunn av en rekke hulveier han har registrert i søndre Vestfold (Skarre 2001). I 1988 skrev Ingrid Smedstad magistergradsavhandlingen *Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid*, med vekt på kavlebroer (Smestad, 1988). To studenter ved Universitetet i Tromsø (UiT); Kjersti Jacobsen (Jacobsen, 2003) og Niall Armstrong, har skrevet hver sin hovedoppgave om veier i Nordland i forbindelse med et større samarbeidsprosjekt mellom Statens veivesen, Norsk veimuseum, Nordland fylkeskommune og UiT. I Gråfjellrapporten har Ole Risbøl tatt for seg emnet ”Der folk ferdes – stier, veier og bruer” (Risbøl, 2003), og han har tidligere også undersøkt en kavlebru (Risbøl og Skarre, 1998). Anne Engesveen analyserte forholdet mellom veier og graver i Vestfold i vikingtiden i sin hovedfagsoppgave *På vei mellom levende og døde* (Engesveen, 2005). Av de nevnte er det spesielt Gansum og Engesveen som har hatt en uttalt målsetting om å finne et alternativ til en funksjonalistisk tilnærming til emnet (Gansum, 2002b og Engesveen, 2005). Funksjonalismen, ideen om at alt har en praktisk, naturbestemt årsak, er en fallgrube det er lett å gå i. Den dominerer også litteraturen. Jeg vil i dette prosjektet forsøke å benytte en mer strukturalistisk og kognitiv tilnærming, med vekt på den hermeneutiske vekselvirkningen mellom landskap og sted.

Som Engesveen påpeker, kan veier skifte trasé innenfor et belte eller en korridor i landskapet, både samtidig og over tid. Hun kaller da korridoren en *ferdselsled* (Engesveen, 2005:15). Jeg har her valgt å bruke *ferdselsåre*.

Når man vurderer ferdsselsårenes kognitive aspekter, altså om de er tillagt et meningsinnhold, er det flere spørsmål som må tas opp. For det første om ferdsselsåren er konstruert, eller skapt. Terje Gansum mener at veitrasene i utgangspunktet er valgt med intensjon. Han skriver: ”*Vegene forbinder det kjente med det uoppdagete og ukjente del av verden, for de som kun bruker deler av vegnettet. Det stiller seg ganske annerledes for de aktørene som deltok i beslutningsprosessen som avgjorde hvor vegen skulle gå, og juridisk avgjorde hvordan den skulle holdes vedlike (jf Skarre 1997a). Vegene kan sees som dominans og kontroll over natur, men og over andre mennesker og deres bevegelser, deres sansing av vegen og de materielle spor og symboler som er arrangert i relasjon til ferdsselen (Tilley, 1994:11)*” (Gansum, 1995). Jeg er delvis enig i dette; det er åpenbart at innretningen av kommunikasjon har blitt brukt i sosiale strategier, på samme måte som artefakter (Hodder, 1986:8), men det vil ikke si at alle ferdsselsåre er plassert intensjonelt. For det første er hulveier nettopp karakterisert ved at de ikke er konstruert, men der er det også unntak som jeg vil komme tilbake til (prosesjonsveien på Guriholtet) Noen av de eldste veiene vi kjenner til, slik som The Dorset Cursus fra yngre steinalder er konstruert (Tilley, 1994:170), men dette er et monument mer enn en ferdsselsåre. J. Rasmus Brandt har dessuten påpekt at mennesker velger andre veier enn dem arkitekten har planlagt (Brandt, upublisert).

Vi må også spørre oss om en vei kan være meningsbærende på linje med en gravhaug? Kan den være tillagt noen symbolsk betydning? Det er ikke tvil om at det har knyttet seg religiøse forestillinger til veier fra antikken og gjennom tidene. Det er både forskjeller og likheter mellom en vei og en grav. Veien er i utgangspunktet et sted fra hvor man observerer omgivelsene, og ikke et objekt som er fokus for oppmerksomheten, slik som en gravhaug.

Men over tid vil en vei opparbeide seg et meningsinnhold etter hvert som mennesker tillegger steder langs veien betydning, slik som navngitte landemerker, offersteder, varp og lignende, for ikke å snakke om når folk blir begravd langs veien. Både begravelser og veier forbindes med reiser og med døden. Min foreløpige konklusjon er at de fleste veiene i utgangspunktet ikke er tillagt et symbolsk meningsinnhold, selv om kulturelle og religiøse oppfatninger kan ha påvirket veivalget. Punkter langs veien vil fort kunne bli tillagt kognitive egenskaper, slik som liminalitet, og over tid vil traseen være kantet av steder med et betydningsinnhold. Det kan imidlertid være vanskelig å gjenfinne disse punktene for en arkeolog. Noen veier tror jeg vil opparbeide seg så stor symbolsk betydning at den vil kunne brukes i sosiale strategier. Noen veier er intensjonelt anlagt, kanskje på samme sted som en tidligere og mer profan vei.

Ved Universitetet i Oslo har det siden 1970-tallet vært et miljø med interesse for landskapsarkeologi (Gansum, Jerpåsen og Keller, 1997:8). Det er spesielt på slutten av 1980-tallet under innflytelse av post-prosessualistene ved Camebridge University i England, at man har fokusert på kognitiv arkeologi og landskap (Tilley, 1994). I Norge kom det utover 1990-årene en rekke publikasjoner innenfor landskapsarkeologi, blant andre Christian Kellers artikkel "Visuelle landskapsanalyser i arkeologien" (Keller, 1993), Terje Gansum sin mastergradsoppgave om jernaldergravskikk i Slagendalen (Gansum, 1995), og Gro Jerpåsens arkeologiske landskapsanalyse av husmannsplassen Gunnerød i Oldsaksamlingens skriftserie *Varia* (Jerpåsen, 1996). Torgrim Sneve Guttormsen leverte hovedfagsoppgaven *Gård og landskap: en landskapsarkeologisk analyse av jernalderens bosetning i Follo* på UiO i 2001, og har siden jobbet videre med landskap og ferdsel på NIKU.

Bjørnar Olsen ser en påvirkning fra svensk kulturgeografi: "*Den skandinaviske versjonen av prosessuell arkeologi var derfor i betydelig grad kjennetegnet av bruken av økofunksjonalistiske modeller. [...] Mer nærliggende er det kanskje å se dette i sammenheng med de banebrytende arbeider som ble utført av svenske kulturgeografer på 1950- og 1960-tallet. Disse bidro i betydelig grad til en systematisk tilnærming til landskap og demografi i deler av svensk arkeologi (Widgren 1985, Myhre 1991) og var viktige for blant annet Stig Welinders systemteoretiske arbeider*" (Olsen, 1996:56).

Som nevnt vektlegges ikke ferdselsårer i Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder, og kommunikasjon kommer også i bakgrunnen i de store bosetningsarkeologiske verkene (Pilø, 2004 og Skre, 1998). Pilø tar opp temaet indirekte i sin drøfting av sentralplass versus periferi.

3. Landskapet omkring Fetsund

3.1 GEOLOGIEN I OMRÅDET

Hovedtrekkene i landskapet på Romerike er formet av geologiske prosesser i prekambrium (mer enn 600 millioner år siden) og av ismassenes bevegelser og nedsmelting mot slutten av siste istid for omkring 10.000 år siden. Islokket som lå over den skandinaviske halvøya bandt opp store mengder havvann og tynget ned landmassene. Lausmasser som blant annet ble produsert gjennom isens slitasje på grunnfjellet, ble ført med smeltevannet under isen. I lang tid sto havet helt inn til iskanten etter hvert som den trakk seg nordover, og Nedre Romerike ble en skjærgård ytterst i den såkalte Romeriksfjorden da denne ble isfri. I 2002 oppdaget man blåskjell og rur på Piggåsen, og grunnvannet på Øya er fortsatt saltholdig på 20 meters dyp (Hjertager, 2003:18-20).

I tiden før isens trykk på landmassene lettet og landet hevet seg, ble det avsatt store mengder partikler og tilførte lausmasser på havbunnen i Romeriksfjorden. Det meste av lausmassene, som på Romerike består mye av leire, er avsatt i denne tiden. Senere har elvene avsatt store mengder lausmasser som de har ført med seg, slik som ved Nitelva, Leira og Glomma sine utløp i Øyeren. Sammen utgjør de tre utløpene Nordens største innlandsdelta.

De største lausmasseforekomstene, som i moderne tid typisk har vært utnyttet kommersielt som store sandtak, er israndavsetninger. Det er steder hvor isranden har stått tilnærmet stille i lengre perioder. Eksempelvis Berger langs E6, Lystadmoen på Roven og Tunnerudmoen i Gan. De former lange trinn i landskapet; Bergertrinnet, som Asak i Skedsmo og Lystadmoen er deler av, Aulitrinnet, Jessheimtrinnet osv. Etter landhevingen har bekker og elver skåret ut ravinedaler i havavsetningene. Nedbørens utvasking av mineraler i leiremassene har videre ført til leirskred utsatte steder (Holtedahl, 1980:13, Bargel, 2005:9, 39 og Fjellvang og Stenshemmet, 2005:36-37).

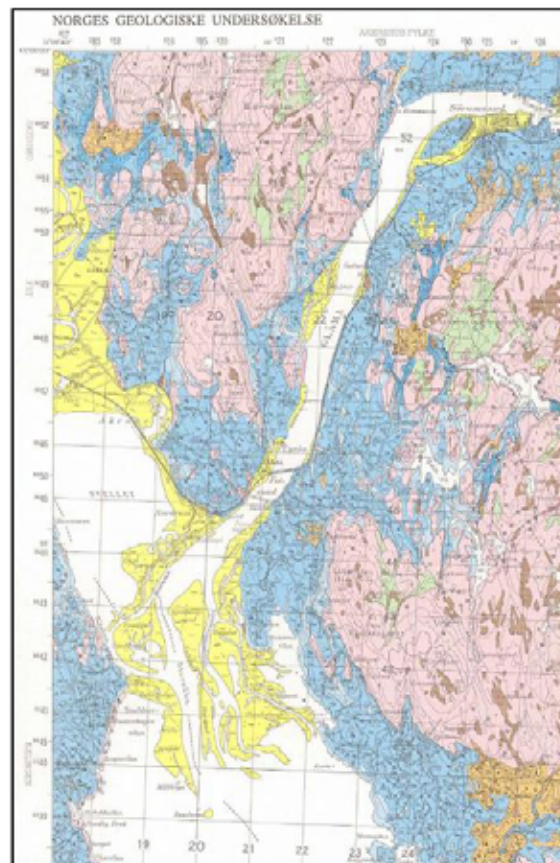

Fig 2. Utsnitt av Kvartærgeologisk lausmassekart N-50, Kartblad 1914 I FET Longva, O. 1991

Ikke i målestokk.

Gjengitt med tillatelse fra Erik Prytz Reitan, Norges geologiske undersøkelse (NGU)

3.2 GLOMMA-VASSDRAGET

Ved et enkelt søk på Internett får man opp noen greie fakta om Øyeren:

Øyeren er en innsjø i Glomma-vassdraget. Den ligger i kommunene Enebakk, Fet og Rælingen i Akershus fylke og Trøgstad og Spydeberg i Østfold fylke. Øyeren er Norges niende største innsjø med et areal på 84,7 kvadratkilometer. Den ligger 101 meter over havet og er 71 meter dyp. Sammen med Leira og Nitelva danner Glomma Nordens største innlandsdelta i den

nordlige enden av innsjøen, og deler av dette våtmarksområdet ble erklært naturreservat i henholdsvis 1975 (Nordre Øyeren) og 1992 (Sørumneset). (Wikipedia, 2007)

Som nevnt førte elvene med seg lausmasser som ble avsatt omkring utløpene og i Øyeren. Sedimenteringen har imidlertid endret mønster etter reguleringen av vassdraget, og massene føres ikke lenger så langt ut i Øyeren som før reguleringen. I naturtilstanden før 1862 var det mye større variasjon i vannstanden. I perioden fra 1852 til 1861 ble det i gjennomsnitt målt en årlig variasjon på nesten 8 meter fra lavvannstand i februar - mars til høyvann i mai – juni (Bogen, Bønsnes og Elster, 2002:83). I dag varierer vannstanden med 2-3 meter.

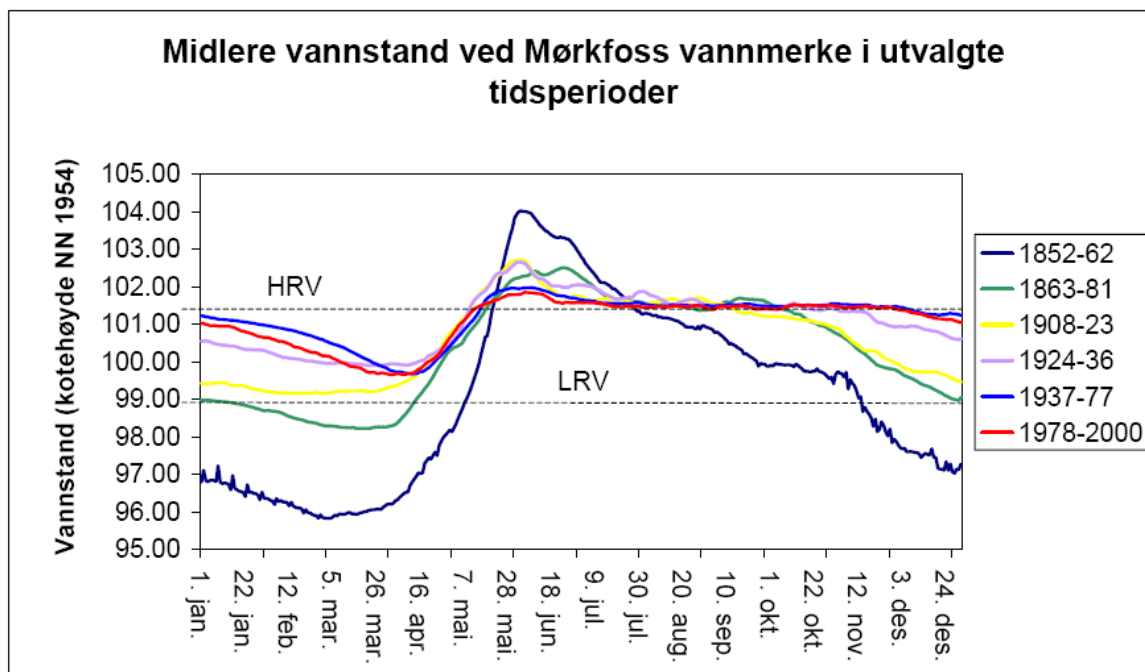

Fig 3. Midlere vannstand i Øyeren i utvalgte tidsperioder. Kurven for årene 1852 – 1861 representerer naturtilstanden uten reguleringer. De øvrige kurvene er fra forskjellige reguleringer med ulik manøvrering. Gjengitt med tillatelse fra Jim Bogen, Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE)

[Merknad: vannstanden er målt i meter over havet]

Jens Kraft beskrev nordre Øyeren slik omkring 1820:

”[...] Disse to Elve (Nitelva og Leira) adskilles fra hinanden, naar Elven er liden, ved en stor Slette af henimod en halv Miils Areal, Tuen kaldet, - formodentlig af dens mange smaa Tuer – en Strand, der løber i Syd ud fra Fedts Hovedsogns vestlige Fjering, og nogle Øer, samt en Halvø ligefra Vest mod Øst, hvorved Nitte-Elven tilsidst faaer et østlig Løb. Dog dette er blot saa med lavt Vande. Naar Elven voxer, bliver snart Halvøen til en Øe, og Nit-Elven faaer et lige Løb. Næsten hvert Aar voxer Glommen til den Høide, at den gaaer høit op over baade Tuen og alle Øer og Strande; det synes da som Øyeren begynder langt høiere op mod Nord end den egentlig gjør). Mærkelig er denne Glommens Voxen, der almideligviis indtræffer*

tvende Gange om Aaret, Foraar og Efteraar, hvoraf Foraarsflommen gjerne er den største, da Vandet kan stige indtil 16 Alen i perpendicular Høide. Dog saa høit stiger den sjelden, men anretter da især stor Skade, da Flommen først indtræffer efterat Ploven er lagt. Aar 1789 indtraf den største Flom man kjender; da steeg Vandet over 17 Alen [...]" (Kraft, 1820:339-340).

Det var ingen kunstige magasiner høyere opp i vassdraget og heller ingen regulering av Mjøsa. Flomtoppene var derfor betydelig høyere. Den store flommen i 1789, som ble kalt Storofsen, kan ha erodert bort øyer i Glommas elveløp og deltaet i Øyeren.

Naturtilstanden før 1862 går jeg ut fra var relativt konstant også i middelalderen og jernalderen, selv om det var kuldeperioder som kan ha endret vannføringen noe, slik som "den lille istiden" fra 1400-tallet og utover.

Det at vannstanden kunne variere med nesten 8 meter har hatt betydning for ferdselen i området, både på land og over vann. Om sommeren har det vært lettere å krysse Øyeren, selv uten båt. Vi kan tenke oss vadesteder nedover på deltaplattformen (et platå av sedimenter i nordre Øyeren) på ettersommeren. Elveløpet har ikke ligget stille men stadig forflyttet seg sideveis. Reguleringen førte til at mer materiale sedimenterte i den nordlige delen slik at deltasletten vokste. Elveløp sedimenteres imidlertid aldri igjen men holdes åpne av strømmen og løpene er tilpasset en viss størrelse på vannføringen. Endringene har derfor ikke hatt stor betydning for folk som ville over elven. Når det gjelder seilleden langs elven, var fallet på elven større under lav vannstand enn høy. Dvs. at det har vært lettere å padle eller seile opp elva under høy vannføring på forsommeren (E-post meddelelse fra Jim Bogen, NVE).

Mellom bygdene langs Øyeren og Glomma finner man karakteristisk nok ofte en nedre ferdselstrasé og en øvre oppe langs foten av åsen. Man har antagelig hatt flere alternative traseer som man har vekslet på etter føreforhold; det er vanskeligere å ta seg fram over de steinfrie lausmassene i lavlandet enn over det skinnere, mer steinete jordsmonnet langs åsen i den våte årstiden. Det vil før reguleringen av vassdraget også ha vært uframkommelig mange steder i lavereliggende områder ved høy vannstand. Om vinteren var det lettere å ta seg fram helt andre veier over snø og is.

Andre menneskeskapte endringer er bekkelukking, drenering og planering som blant annet kan ha redusert våtmarksområdene og endret strandvegetasjonen, jf sitat av Kraft på side 26. Enkelte steder langs Glomma har man sikret elvebredden mot erosjon, slik som nordover fra Fetsund togstasjon. På begynnelsen av 1990-tallet ble vegetasjonen her fjernet og erstattet med steinfylling (Øyeren informasjonssenter 2007).

3.3 OVERORDNET LANDSKAPSANALYSE

Nedre Romerike er en del av det man i enkelte sammenhenger betegner som flatbygdene på Østlandet. Det er ingen dramatiske naturformasjoner her, kun et døsigg bondeland preget av de slake åsene i synsranden som omgir et åpent, bølgende jordbrukslandskap.

Landskapet rundt Fetsund er tilfeldigvis her også tredelt, slik som eksemplene Hunn og Slagendalen i læreboka (Gansum et al, 1997), og som Cæsars Gallia; 1) Fra Sørumsand i nord-nordøst til Øyeren i sør-sørvest renner Glomma gjennom en tilnærmet rett elvedal som vi her bare kaller Fetsund, flankert av skogkledde åser på begge sider. 2) Nordvest for

Glommas delta munner elvene Nitelva og Leira ut i et grunt basseng; Svellet. Bassenget og deltaslettene er omgitt av åser på tre kanter; på vestsiden strekker bergryggen Rælingsåsen seg fra nordvest mot sydøst, på østsiden er det en rekke nord-sørgående åser, hvorav Garderåsen er den sydligste, og i nord ligger Skedsmovollen, med Heksebergåsen i bakgrunnen. 3) Sør for Glommas delta strekker Øyeren seg sørøstover mot Enebakkneset, før den smalner inn og bøyer av sørover mot Mørkfossen, hele veien flankert av slake, skogkledde åser.

I hele området er det mellom åsene og vannet et belte med slake oppdyrkede hellinger med marine lausmasser, avbrutt av ravinedaler og skogholt. Ved elvemunningene er slettene med fluviale avsetninger også for en stor del oppdyrket.

På grunnlag av feltstudier skal jeg her gjøre en visuell analyse av de to førstnevnte landskapene Svellet og Fetsund. De utvalgte overordnede rommene innenfor disse landskapene er avgrenset av både fysiske grenser og antatte grensepunkter for den fortidige ferdselen.

3.3.1 SVELLET

Fig 4. Utsikt fra Hovinhøgda skole retning Lillestrøm, april 2007. I det fjerne ser man Svellet ved lav vannstand.

Den delen av innsjøen som ligger nord for Glommas utløp har hatt forskjellige navn; Svellet eller Svelle, men også Draget (Solem 1875) og Nye Kua (Stochfleth 1761). Den er i dag bare mellom 1 og 2 meter dyp, og er deler av året nærmest helt tørrlagt. Før reguleringen av vassdraget kan vi regne med at den var tørrlagt i lengre perioder.

Følgende formasjoner danner de viktigste struktureringselementene i dette landskapet:

Flate 1: Svellet utgjør det sentrale struktureringselementet i et stort landskapsrom med tre hovedretninger. Fra nord kommer den sterkt meandrerende elven Leira, i en nord-sør gående U-dal med store flater av elveavsatte lausmasser i dalbunnen. Fra nordvest kommer elven Nitelva i en noe trangere U-dal. De munner ut i Svellet og føres samlet sørover mot Glommas delta og Øyeren.

Flate 2: Mellom de to nevnte elvene ligger i dag Lillestrøm og Kjeller på en deltaslette av lausmasser, avgrenset i nord av Skedsmovollen.

Flate 3: Leiradalen er skilt fra denne deltasletten av en lav kolle på gården østre Sørum, øst for Åråsen stadion, og utgjør et eget struktureringselement.

Linje 1: Rælingsåsen er en naturlig vegg på vestsiden av Nitelva og Svellet.

Linje 2: I øst har vi et åsmassiv som skiller Leira og Svellet fra Glomma; fra sør mot nord ligger Garderåsen, Bergeråsen, Jølsenåsen og Hauglifjellet.

Den delen av dette landskapet vi skal studere nærmere er de vide slettene med hovedsakelig fluviale avsetninger omkring Leiras delta; Åkrene eller Åkrane, i middelalderen kalt *Åkrar*. Den gang omfattet Åkrene også Fetsund, Falldalen og områdene vest for Leirelva (Arnesen, 1980:57). Jeg har valgt å bruke dagens utstrekning, altså uten Fetsund og Falldalen. Men områdene langs Leira opp til Leirsund tas med, siden denne dalen utgjør en sammenhengende enhet.

Linje 3: Foten av Skedsmovollen kan følges som en buktende linje fra nordvest ved Hvam og E6 sørøstover langs atomreaktoren på Kjeller, og igjen nordover til Leirsund.

Linje 4: Svellet er atskilt fra resten av Øyeren av et langt nes som strekker seg fra Nerdrum mot sørvest, i forlengelsen av Glommas vestbredde, og nesten over til Flateby i Rælingen. Nitelva greier å snike seg forbi langs Rælingslandet. Neset er gjennomskåret av en kanal omtrent på midten. Før reguleringen var enden av neset antagelig helt atskilt fra Nerdrum ved høy vannstand, og det er kanskje derfor det kalles Øya. Den nevnte kanalen kan tidligere ha vært hovedløpet, jf sitat av Kraft på side 26, hvor det later til at Nitelva hadde et østlig løp på den tiden.

Det at Leira sitt delta inngår i landskapet Svellet, mens Glomma sitt utgjør en vegg, har med ferdsel å gjøre, like mye som med synlige barrierer i landskapet. I et større perspektiv utgjør Glommas deltaområde en del av Nordre Øyeren sammen med Svellet. Jeg velger imidlertid her å kombinere fysiske barrierer i landskapet med kognitive (tenkte) grenser. Når man eksempelvis krysser en moderne bro holder man jevn fart i en rettlinjert bevegelse gjennom landskapet, men på grunn av menneskets behov for å orientere seg vil kryssingen av broen likevel innebære en mental grenseoverskridelse. Jeg kaller disse stedene der man kommer inn i landskapet for *entringspunkter*.

Entringspunkt 1: Leirsund er et slikt avgrensende veiskille i nord. Dette gjør at vi får med det arkeologisk interessante området rundt gården Asak med gravfeltene og oldtidsveien Farseggen (Løken, 2005).

Entringspunkt 2: I vest har vi det gamle sundstedet på gården Sundet i Rælingen, også kalt Vestersund i motsetning til Østersund ved Glomma. Sundstedsordningen går tilbake til middelalder, men det er med sundsteder som med bebyggelse; de omlokaliseres ettersom landskapet endres; deltaene er i kontinuerlig forandring.

Entringspunkt 3: Glomma har som nevnt tidligere vært en viktig ferdselsåre i området, og dens utløp i Øyeren er et krysningsspunkt for forbindelsene fra sør til nord, og fra øst til vest.

Bevegelseslinjer er ikke det samme som ferdselsårer. De er av Gansum, Jerpåsen og Keller definert som ”lineære element i landskapet som gir naturlige passasjer”. De er ikke bare veinett men visuelle struktureringselementer som mennesker benytter for å ordne landskapsinntrykk (Gansum et al, 1997:35). Som nevnt mener jeg ”naturlige passasjer” er en uheldig formulering, selv om begrepet bevegelseslinjer ikke kun brukes om ferdselsårer. En hulvei er også en bevegelseslinje, men for det første kan det være ikke-funksjonelle grunner til at traseen er valgt, og for det andre vil mange hulveier i dag være helt gjengrodd, og danner ingen visuelle passasjer.

Kan en bevegelseslinje krysse flere landskap? Det kan den, og det gjør den ofte. Det går an å skille på lokale og regionale bevegelseslinjer, slik man gjør med veinettet i dag; Europavei, riksvei, kommunal vei, osv. Men i vår sammenheng er det atskilte landskap som skal analyseres, og for oversiktens skyld er det praktisk å gi hver bevegelseslinje unike betegnelser innenfor hvert enkelt landskap. Eksempelvis kaller jeg her jernbanen for bevegelseslinje 8 mellom Lillestrøm og Nerdrum, og bevegelseslinje 1 over Fetsund, selv om den er en sammenhengende linje på kartet. Det vil være interessant å vite hvor en ferdselsåre som entrer hele analyseområdet kommer fra, men den gis da ikke en egen betegnelse her ettersom landskapet den kommer fra ikke er gjenstand for analyse.

Bevegelseslinje 1: Nitelva forbinder to store vassdrag; Randsfjorden/Tyri-fjorden og Glommavassdraget og har dermed vært en bevegelseslinje som har gitt adgang til store deler av Østlandet. Der elva entrer vårt landskap kan man følge den på vestsiden av Svillet, forbi Øya og sørover langs Enebakk. Linjen er mest markert ved lav vannstand, når det meste av Svillet er tørrlagt.

Bevegelseslinje 2: Fra brygga i Dampskipskanalen i Lillestrøm gikk ferja D/S Strømmen i rute til en rekke steder rundt Øyeren fra 1865. Ved lav vannstand hadde ferja avgang fra stasjonsstranda i Fetsund (Tønsberg, 2006).

Bevegelseslinje 3: Lenge før dampskipenes tid var gården Sundet eller Vestersund i Rælingen overfartsstedet over Nitelva til Tuen. Denne bevegelseslinjen kommer fra Oslo i vest og følger gamle Strømsvei gjennom Lørenskog. Linjen går over Korsveien og Sundhagen i Rælingen og til gården Sundet, hvor det var ferjeforbindelse over til Tuen. Ved lav vannstand fortsatte linjen i en bue mot sørøst over det tørrlagte Svillet. Ved Fossen gikk veien opp over Garderåsen og ned på den andre siden til Fetsund. Da er vi over i det neste landskapet som blir analysert under punkt 3.3.2. Denne ferdselsåren fra Oslo til Fetsund og videre sørover til By i Gansdalen hvor den delte seg, kan følge en trasé fra forhistorisk tid. Vi vet at den er eldre enn både byen Lillestrøm og tettstedet Fetsund, og den er sannsynligvis også eldre enn byen Oslo. Kulturminner og stedsnavn er indikasjoner på at folk har ferdes langs denne veien i lang tid. På enkelte etapper kan linjen ha endret løp, spesielt der den krysser vannet, slik som i Svillet. I nyere tid; fra 1600-tallet og utover, har veien fått status som kongevei.

Bevegelseslinje 4: På Korsveien i Rælingen delte kongeveien seg, og en arm gikk sørover langs Rælingsåsen mot Enebakk og videre.

Bevegelseslinje 5: Fra Romeriksåsen i nord renner Leira gjennom de brede bygdene på øvre Romerike. Den passerer nær Nordens største gravhaug Raknehaugen. Ifølge Terje Gansum må haugen regnes som en grav fordi det er funnet brente menneskebein i den (Gansum, 1995:143, se også Solberg, 2000:165). Stedsnavnet Ljøgot like ved haugen viser til en allfarvei (Ijodgata). Leira forbinder også Øvre og Nedre Romerike. Meanderformen får den

først ved Leirsund, og bukker seg derfra nedover før den ender i Svellet. Langs denne strekningen er det også flere stiller; avskårne deler av tidligere elveløp.

En annen hovedfartsåre fra vest gikk over Gjelleråsen og Nitsund (E6/Hvam/Olavsgård) til Skedsmo, og delte seg ved Leirsund. I nyere tid er denne veien kalt den Trondhjemske postvei. (Utenom analyseområdet.) Deler av veien er sannsynligvis fra forhistorisk tid, slik som en del av Farseggen mellom Skedsmo kirke og Leirsund.

Bevegelseslinje 6: Fra Leirsund går veien over Asakgårdene og deler seg igjen i en øvre vei over åsen til Falldalen og en nedre som forbinder gårdene på Åkrene og fortsetter opp på Garderåsen hvor den møter bevegelseslinje 3 på Korsveien, og følger denne til Fetsund.

Bevegelseslinje 7: Riksvei 22 fra Lillestrøm over Åkrene og Garderåsen til Fetsund er en nyere ferdselsåre, jf punkt 3.8.1.

Bevegelseslinje 8: Jernbanelinja går der den ble lagt i 1862 fra Lillestrøm, langs Åkrene på kanten av Svellet, og rundt Nerdrum til Fetsund og nordover.

Bevegelseslinje 9: Brattgutua som kommer ned fra Løkengårdene og går ut til Tuen er muligens en eldre vei, som jeg kommer tilbake til under punkt 3.8.1.

Landemerke 1: Bjørnåsen i Rælingen er den markert høyeste åsen i området, ellers er det ingen større kontraster i landskapet.

Begrepet *Fattbarhet* er etter min mening en heller dårlig oversettelse av Kevin Lynch's *legibility* (Lynch, 1997:2-6). Å lese noe er ikke bare å forstå innholdet. Innenfor hermeneutikken; en metode for å analysere tekst, som også blir brukt i arkeologien for å analysere kontekster, er det viktig å se både delene og helheten, og å kunne sette dette sammen i et sammenhengende mønster. Lynch sammenligner faktisk bybildet med tekst i neste setning. Evnen til å tolke informasjon og veilede handlinger er også avhengig av det Lynch kaller *the environmental image*, eller menneskets bilde av omgivelsene, som er et resultat av sansing og erfaring. Landskapet blir også en referanseramme som på en måte lagrer informasjon for oss. Hvordan landskapet analyseres har altså mer med tolkning å gjøre enn forståelse, og det vi tolker er data. Jeg vil derfor bruke en annen betegnelse; *landskapets datainnhold*. Datainnholdet kan være høyt og komplekst, eller lavt og oversiktelig. *Legibility* viser riktignok til en tolkende observatør, men dette mener jeg er implisitt i en analyse, og det er den menneskelige **tolkningen** man er ute etter.

Generelt datainnhold i landskapet: Svellet har strukturelt et høyt datainnhold, med en rekke flater, linjer, entringspunkter og bevegelseslinjer, som igjen kan brytes opp i mindre enheter, men visuelt er det få kontraster. Når det gjelder fattbarhet ville dette landskapet med oppdyrkede lausmasser og skogbevokste åser blitt karakterisert som lett fattbart, med høy grad av fattbarhet. For meg framstår dette landskapet ikke som lett fattbart, men som utflytende og kanskje til og med grøtete, uten sterke kontraster (jf fig 4).

3.3.2 FETSUND

Fetsund betegner her elvedalen fra Sørumsand til Øyeren, hvor Glomma passerer gjennom et sund som tettstedet er oppkalt etter.

Fig 5. Utsikt fra Falleråsen sørover retning Fet kirke. Midt i bildet er jernbanebroen over Glomma. Til venstre stiger Løkenåsen mot øst.

Følgende formasjoner danner de viktigste struktureringselementene i dette landskapet:

Flate 1: Det sentrale elementet er elven Glomma som har sitt utspring ovenfor Røros omkring 300 km (i luftlinje) mot nord, og renner ut i Skagerrak ved Fredrikstad omtrent 80 km mot sør. Vannmassene siger stille og regulert gjennom Fetsund, og følger et tilnærmet rett løp de 10 kilometerne mellom Sørumsand i nord-nordøst og Øyeren i sør-sørvest. Ved jernbanebrua endrer den retning mot sørvest, før Storråka tar den sørover gjennom deltaet og ut i Øyeren. Der Glomma gjør en sving rundt Sørumsand, og møter sideelven Rømua som kommer fra nord, er elven på sitt bredeste i vårt område; opp mot 700 meter. Den smalner fort igjen og varierer mellom ca 500 og 300 meter i bredde ned mot Øyeren, før den utvider seg i deltaet og forgrener seg.

Flate 2: Bygda Jahren og øyene i Glommas delta kan ha utgjort det gamle *Fit* som betyr lavereliggende områder ved vannet, og utgjør også sammen en strukturell enhet.

Glommas bredder former visuelle grenser mellom vannet og de omkringliggende åsene;

Linje 1: På vestsiden kan vi følge en linje fra Rømua i nord til Øya i sør.

Linje 2: På østsiden følger vi linjen fra Sørumsand til Jahren, og den fortsetter til Gjushaugsand, avbrutt av en råke.

Entringspunkt 1: Sundstedet Elvestad i Sørum er det nordligste veiskillet i området.

Entringspunkt 2: Fra sør kommer man inn i landskapet over tunet til gården Råsåk som ligger på et høydedrag med utsikt over Øyeren og retning Jahren og Fetsund.

Entringspunkt 3: På Korsveien på toppen av Garderåsen får man det første overblikket over Fetsund når man kommer fra nordøst.

Entringspunkt 4: Når man kommer vannveien over Øyeren er innseilingsleden til Fetsund gjennom Glommas delta.

Bevegelseslinje 1: Jernbanelinja kommer som nevnt fra Lillestrøm over Nerdrum og inn til tettstedet Fetsund. Så krysser den Glomma og følger østbredden opp til Sørumsand. Følgende er klippet fra høringsutkast til Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen, del I: Strekningsvern:

”Broene på Kongsvingerbanen var opprinnelig bygget av tømmer. Selv den 440 meter lange broa over Glomma ved Fetsund ble oppført på peleåk. Disse tømmerbroene var svært vedlikeholdskrevende og måtte fra slutten av 1870-årene vike plassen for broer av smijern og sveisjern (stål).[...]

Fetsundbroa ble ombygd i 1877, hvor peleåket ble erstattet med brokar av naturstein med mellomliggende gitterbærere av jern. I tillegg ble det bygget et 36 meter langt parabelformet fagverksspenn over fløtningsløpet nær østre elvebredd. Også denne Fetsundbroa er forsvunnet, erstattet i 1919 av nåværende fagverksbro. Med sine 7 spenn à 60 meter er dette landets 3. lengste jernbanebro (424 meter). Broa utgjør et landemerke ved Fetsund og er nært knyttet til miljøet rundt lensemusèet. Fetsund bro vil bli vurdert med henblikk på vern i Jernbaneverkets verneplan for broer. Parabelspennet fra den første jernbroa på stedet (1877) eksisterer fortsatt i vegbro ved Strømsgodset kirke i Drammen, hvor den anbefales fredet i Statens vegvesens verneplan” (Fugelsøy og Thorsager, 2004).

Bilveien gikk også langs denne traseen over Glomma, parallelt med jernbanebroen, men ble etter hvert avløst av den nye bilbroen (Rv 22) over det gamle sundstedet i 1959.

Bevegelseslinje 2: Riksvei 22 er i dag den travleste ferdselsåren i området, blant annet mye brukt av pendlere som skal fra distriktene og inn til Lillestrøm og Oslo. Den kommer fra Mysen i sør og går nordover gjennom Gansdalen. Så møter den Rv 170 som kommer fra øst, også kalt ”Kompveien” fordi innbyggerne fikk veien som kompensasjon i 1970, etter at de mistet togforbindelsen til Aurskog-Høland. Rv22 svinger vestover der den møter Rv 170, og like før Glomma kommer Rv 172 innpå fra Sørumsand i nord. Samlet som Rv 22 krysser veien høyt over Glomma, og skjærer seg gjennom åsen ved Hovinhøgda før den går ned til Åkrene retning Lillestrøm og derfra retning Oslo eller Gardermoen.

Gården Sundet på østsiden av Glomma, som var ferjestue og også skysstasjon en periode, ligger litt sør for og opp fra det gamle ferjeleiet. Rv 22 passerer mellom våningshuset på Sundet – i dag en blåmalt pizzarestaurant bak Hydro-Textaco stasjonen – og ferjestedet som det i dag ikke er synlige spor igjen av.

Bevegelseslinje 3: Denne sundveien er en del av en lengre ferdselsåre som allerede er omtalt under punkt 3.3.1, tilfeldigvis også denne betegnet som bevegelseslinje 3, over Svellet til Rælingen. I dag kalles denne veien for Kongeveien. På vestsiden av Glomma skal veien ha gått fra elven og opp Haugerbakken til gården Hauger på Garderåsen, men på flere gamle kart, blant annet i fig 7, er det tydelig at veien har gått om husmannsplassen Grina som eksisterer den dag i dag, og rett opp kløften til Hauger i nord. Navnet Grina kommer også av en grind eller port på veien, hvor man måtte betale for å passere.

Bevegelseslinje 4: Opplysninger i biskop Jens Nilssøns reisebeskrivelser kan tyde på at i hvert fall vinterferdselen over Glomma gikk noe sør for Østersund og opp Prestebakken. På vestsiden av Glomma var det en husmannsplass nordøst for Nerdrum gård som het Hovindgrina, se fig 8. Dette kan ha vært en grind på en alternativ sundvei som kom over Hovind. I den arkeologiske konteksten, med bosettingsspor fra eldre jernalder på Hovin og med Prestebakken som har trekk av en hulvei på østsiden, kan denne ferdselsåren tenkes å være eldre enn Kongeveien i bevegelseslinje 3. Navnet på Hauger gård henspeler riktignok på gravhauger, som ofte lå i tilknytning til ferdselsårer. På gården Hval på østsiden av Glomma har det gått en vei ned til sundstedet, og det er gjort løsfunn som indikerer en overpløyd yngre jernaldergrav, se bevegelseslinje 6. Veien til ferjestedet over gården Sundet, som i dag heter Kirkeveien, behøver altså ikke å være den eldste sundveien. Det er også en mulighet for at man i forhistorisk tid hadde to sundsteder, hvorav det søndre førte retning Jahren og veien sørover, og det nordre førte over til Hval, Ramstad og veien nordover mot Sørumsand.

Bevegelseslinje 5: På Jahren har veien fra Vaterland i sør på et tidspunkt delt seg i en arm nordover til sundstedet (bevegelseslinje 3) og en nordøstover som vi kan følge over åsene mot Sørumsand. Hvis vi tar utgangspunkt i at veikrysset har ligget ved Ridderhaugen, så gikk denne øvre veien retning Løken, Gran, Visperud, Tofsrud og over Lystadmoen i retning sundstedet i Sørumsand og videre nordover. Middelalderkirkene ligger som perler på en snor fra Østfold opp gjennom Akershus og videre retning Trondheim. Under punkt 3.5.2 ser jeg på muligheten for at dette kan ha vært en av flere pilegrimsleder til Olavskirken, og senere Nidarosdomen i Trondheim.

Bevegelseslinje 6: Bevegelseslinje 5 har flere veikryss som jeg mener er av høy alder. På Visperud deler veien seg på gravfeltet; Visperudgutua heter veien som går ned til Ramstad, og er spesielt interessant. Dette kommer jeg tilbake til under punkt 3.5.2. Fra Hval har det vært forbindelse retning sundstedet på bevegelseslinje 3.

Bevegelseslinje 7: Det neste veikrysset på bevegelseslinje 5 er ved Fossen, hvor en arm fører over gården Falla, til gravfeltet på Guriholtet og over Ekebergåsen ned til Glomma (jf punkt 3.6.2).

Bevegelseslinje 8: På Tofsrud deler bevegelseslinje 5 seg igjen, og en utmarksvei går østover mot Warsjøen. Det kan ha vært forbindelse over sjøen, men linjen vi skal følge passerer i skogen bak det såkalte Holterhuset, og fører nordover til Lystadmoen hvor den løper sammen med bevegelseslinje 5 igjen rett før sandtaket.

Bevegelseslinje 9: Fra klebersteinsbruddene i Piggåsen kan vi følge en dyp sti gjennom skogen til Guttersrud. Stien er antagelig like gammel som steinbruddene, det vil si yngre jernalder.

Bevegelseslinje 10: Gårdsveien fra Fråstad over Haga, Kjustad, Holter, Guttersrud og Enderud til Sørumsand er den nedre traseen på Roven. Den går over dagens gårdstun mellom Fråstad og Holter, parallelt med Rv 172. Fra Holter og videre kan den ha gått der riksveien går i dag. I bakken fra Haga opp til Kjustad har veien hulveipreg, noe som kan indikere at veien er eldre enn gårdene den forbinder i dag (punkt 3.6.3).

Bevegelseslinje 11: På den andre siden av Glomma kan man følge foten av Garderåsen nordover inn til gårdene i Falldalen. På eldre kart er det veiforbindelse fra Falldalen og over åsene til Asak i Skedsmo.

Bevegelseslinje 12: Glomma selv utgjør her en bred ferdselskorridor. Sørumsand er det første sundstedet oppover langs elven fra Fetsund og nyere arkeologiske registreringer kan tyde på at det kan ha vært en større bosetting nord for elven i jernalder (jf punkt 3.7.1 om Piggåsen). Fra før kjenner vi til godsdannelse i Sørum i middelalderen, fra de skriftlige kildene. Dette kan ha vært et viktig overfartssted i jernalderen, og også som pilegrimsled senere (punkt 3.5.3). Der Glomma igjen svinger nordøstover fra Sørumsand ligger Bingsfossen som utgjør et hinder for ferdselen videre opp elven. Her kan man ha dratt båtene over land forbi fossen.

Bevegelseslinje 13: I en rett linje nordover fra Glomma, på det stedet der elven svinger østover mot Bingsfossen, kommer man inn på en mindre sideelv som heter Rømua. Ved Rømua sitt utløp i Glomma fant man i 1997 en stokkebåt som ble datert til ca år 170 fKr (Arisholm og Nymoen, 2005) (se punkt 3.7.2).

Landemerke 1: Løkenåsen skiller seg fra de andre åsene ved sin markante stigning fra Jahren (se fig 5). På toppen er det en varde, også kalt vete, som har vært brukt i nyere tid. Den er anlagt oppå en formentlig gravrøys. Det er uklart om det har vært en varde her i eldre tider.

En av toppene på Garderåsen heter Vitåsen, og kan også ha vært stedet for en varde etter navnet å dømme.

Landemerke 2: Sett fra elven har Piggåsen– som navnet kanskje tilsier – en karakteristisk steil og spiss topp.

Landemerke 3: På vestsiden av Glomma står Sæteråsen steilt ned mot elven. Gravrøysene på toppen ligger høyt og henvender seg til et vidt landskap.

Landemerke 4: Falleråsen er kanskje den mest markante åsen selv om den bare ligger på 200 moh, altså ca 100 meter opp fra Glomma. Den er tydelig avgrenset der den bratt troner bak Faller gård, med Glomma på den ene siden og ellers omgitt av oppdyrkede marine og fluviale avsetninger i Falldalen.

Landemerke 5: Både fra Svellet og fra Fetsund har åsryggen som utgjøres av nedre del av Garderåsen og Hovinhøgda en karakteristisk og behagelig avrundet åsform med sine oppdyrkede marine lausmasser.

Landemerke 6: Omgitt av en rekke markante åspartier blir Glomma selv her et landemerke, spesielt på grunn av det rette og vide elveløpet, og den store ubrutte vannflaten. I dag er elven også preget av en diagonalt kryssende jernbanebro, en høyreist motorveibro og lenser fra tømmerfløtingens tid.

Generelt datainnhold i landskapet: Landskapet har kun to tydelig avgrensede flater, men har en rekke markante elementer, linjer, bevegelseslinjer, m.m. Datainnholdet er svært stort, og det er et komplekst landskap, samtidig som de klare avgrensingene gjør detaljene godt synlige. Det tar tid å ”fordøye” synsinntrykkene.

3.4 JAHREN

”Overordnede landskapsrom kan avgrensnes fra flere utgangspunkter i terrenget, og man kan bevege seg inn i rommet uten at den overordnede romopplevelsen endres” (Gansum, 1995:86).

I *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* inngår overordnede landskapsrom begrepsmessig sammen med flater og linjer i overordnet landskapsanalyse (Gansum et al, 1997:33). Vi må altså først definere elementene i det overordnede landskapsrommet Jahren. Med utgangspunkt i eldre og nyere arkeologiske registreringer i området, samt flyfoto, vil jeg videre klarlegge den arkeologiske strukturen i rommet. Ettersom materialet på Jahren er fragmentarisk, mener jeg det vil være hensiktsmessig å analysere forskjellige kategorier kulturminner fra forskjellige perioder, og ikke bare ferdselsårer. Dette vil forhåpentligvis gi ferdselsårene en ramme, eller kontekst. Jeg vil gi en kort analyse av området rundt Ridderhaugen etter modell av Terje Gansum sitt eksempel Slagendalen (ibid). Så har jeg valgt å undersøke fire bebyggelseslokaliteter i generelle vendinger, før jeg tar for meg sporene etter noen av de antatt eldste veifarene. Men aller først en kort presentasjon av Jahren og noen historiske opplysninger om bygda.

Fig 6. Gammelt postkort som viser Fet kirke og Jahren, med Øyeren i bakgrunnen.

Bygda Jahren er i dag det administrative og religiøse senteret i kommunen og var i forhistorisk tid sannsynligvis også et senter for befolkningen. Bebyggelses- og handelstyngepunktet har imidlertid i moderne tid forflyttet seg til den andre siden av Glomma.

Navnet *Jahren* kom ifølge Oluf Rygh av det norrøne ordet for *kant*, som en betegnelse på landskapsformasjoner, spesielt åsrygger: ”*Jar, Jare, Jaren, Jaeren, Jaer er hyppigt Gaardnavn i det sydlige Norge. Til Grund ligger jaðarr m. "Kant, Rand" (Incl. S. 59); her snarest om en Aaskant. Formen Jare er oprindelig Dativ (á Jaðri)*” (Rygh, 2007:b 4, s 199).

I et brev datert 24. januar 1370 nevnes gården Jahr som ”Jadre” og sognet heter Hof: ”*To Mænd kundgjøre, at Thorald Karlssøn havde af Gudmund paa Jadre modtaget Betaling for 5 Örtogsbol i Ramstad i Hof's Sogn paa Fet*” (DN, 2007).

Biskop Jens Nilssøn skrev reiseskildringer og er en ofte sitert kilde til veihistorien. Fra Oslo besøkte han Fet kirke på flere av sine reiser mellom 1574 og 1597. På en reise nyttårsaften 1597 bruker biskopen stedsnavnet *Feedsundt*, ikke om bebyggelsen – det var ingen større bebyggelse der tettstedet ligger i dag – men om overfartsstedet over Glomma (Nielsen, 1885:441). Vi får også vite at Nitelva og Leirelva nesten var tørrlagte, og at det var stor fare å krysse isen over Glomma: ”*Och der droge wi offuer met stor fare thj isen vaar aaben paa baade sider veyen mit paa elffuen. [...] Saa fore wi i sudost oc i sønder til prestegaarden 3 eller 4. pilskud. [...]. Och er imellum byen (Oslo) och Feed 4 mijll*”.

Biskopen reiste hovedsakelig om vinteren. Han besøkte Fet kirke følgende datoer; 9. februar 1577, 22. februar 1580, 20. januar 1583, 15. desember 1585, 20. januar 1592, 31. desember 1597, og han overnattet på prestegården hver gang, både en og to netter. Jahren ligger omtrent en dagsreise fra Oslo, og var første stopp for overnatting.

Fig 7. Del av kart tegnet av Stochfleth Junior ca 1760.

Kartet viser de viktigste ferdselsårene på denne tiden, omkring 200 år etter at biskop Jens Nilssøn besøkte Fet kirke og prestegården.

Det var ferjeforbindelse fra Østersund over til plassen Grina som fortsatt eksisterer i dag. Prestebakken er her ikke inntegnet.

Gjengitt med tillatelse fra Ulf Hansen, Statens kartverk.

Om veien videre østover skriver biskopen at det var en ”*saare ond vey*” fra By til Midtskog (dette var om vinteren) kalt *Feedstigen* (ibid:443).

I Jens Krafts norgesbeskrivelse fra 1820 nevnes veiforholdene i Fet kun indirekte: ”*Hovedkirken (i Hemnes) ligger 7 ½ Mile i O.S.O. [øst-sørøst] fra Christiania paa Veien om Blakjer, men neppe 6 Mile paa den ubanede Vei igjennem Fedt Sogn*” (Kraft, 1820:346). Blaker var i nyere tid det viktigste overfartsstedet over Glomma i denne regionen, i forbindelse med den militære opprustningen langs grensen mot Sverige. I eldre tider var kravene til veistandarden lavere. Sitatet viser at veiene i Fet ble regnet som dårlige i 1820, ut fra den tidens standard.

Det overordnede landskapsrommet Jahren

Under punkt 3.3.2 har jeg i grove trekk delt opp landskapsformasjonene rundt Fetsund i struktureringselementer. Her vil jeg kort beskrive Jahren i linjer og flater:

Linje 1: Jahren er delt av en nord-sør orientert åsrygg hvor Fet kirke ligger på det høyeste punktet. Linjen kan følges fra Prestebakken i nord og sørover Jahrenveien utover Bjanaset.

Linje 2: På østsiden av åsryggen er den nord-sør orienterte dalen igjen delt av en lavere nordvest-sørøst orientert åskam som følger Kirkeveien fra Sundet og går over i Vatlandsveien.

Flate 1: I nordøst heller jordene på gården Løken slakt mot linje 2 i vest.

Flate 2: Midt på linje 2 former området rundt Riddersand skole og Ridderhaugen et avlangt platå på dalbunnens høyeste punkt. Platået er bredest ved Ridderhaugen og smalner inn nordover mot Sundhagen.

Flate 3: Dalløpet på vestsiden av linje 2 heller slakt sørover og danner en skålformet senkning med et bekkesystem i den nedre delen.

Flate 4: Det østre dalløpet har brattere helling mot dalbunnen, et trekk som kan være forsterket av leireskred som skal ha gått her. Det kan tenkes at Løkenveien har fått et nordligere løp som følger av skredfare.

Flate 5: Det vestlige dalløpet som utgjør flate 3 vider seg ut på vestsiden av Monsrudvika og former en sørvendt helling ved gården Bleike.

På vestsiden av linje 1 er det tre større flater;

Flate 6: Hvis vi begynner i sør er det en bratt helling fra Bjanes-gårdene mot vest.

Flate 7: Mellom gårdene Jahr og Hov er det en større skålformet flate som heller mot en evje i vest.

Flate 8: Fra kirken og Prestegården heller jordene nordvestover, i retning Glomma.

Landemerke 1: Løkenåsen.

Når det gjelder den arkeologiske strukturen er grunnlagsmaterialet Akershus fylkeskommunes registreringer i september-oktober 2004, i forbindelse med reguleringsplan for Leikvin Golfpark (Skogstrand, 2005). Da ble blant annet følgende bosettingslokaliteter avdekket; R90230 sør for Ridderhaugen, R90231 ved gården Løken og R90237 ved gården Bleike (se fig 9). Videre ble det gjort funn av kokegroper forskjellige steder som kan indikere bosetting, og det ble registrert flere fotgrøfter etter overpløyde gravhauger. Det er ikke foretatt noen fullstendig utgraving av de registrerte kulturminnene, så jeg må ta forbehold om at nye undersøkelser vil kunne gi ny informasjon. Bygdehistorien for Fet i fem bind har vært svært nyttig lesestoff, spesielt som en innføring i lokalhistorie for de periodene man har skriftlige kilder, dvs. fra slutten av høymiddelalderen fram til nyere tid, men den inneholder også informasjon om arkeologiske løsfunn fram til 1980, samt opplysninger fra amatørarkeologer og lokalkjente folk (Arnesen, 1980). Urgårdsmodellen må imidlertid revurderes i lys av at man nå har systematisk innsamlede direkte kilder til bebyggelsen i forhistorisk tid. Dette betyr

blant annet at det bare unntaksvis er kontinuitet fra dagens gårder tilbake til jernalder. Nedre Romerike har dessuten både i middelalderen og i nyere tid vært gjenstand for gods-dannelser under henholdsvis kongens lendmenn, kirken og ”plankeadelen i Kristiania”, dvs. familier som gjorde sin velstand på sagbruk og trelasthandel (Arnesen, 1980:112, 114, 200).

Jeg har også brukt gamle kart (Stochfleth 1761, Collin 1817, Solem 1875) og eldre og nye flyfoto (NIKU 1973, Heibreen 2005).

Fig 8. Flyfoto over Jahren, NIKU 1973.

Gjengitt med tillatelse fra May Liss Sollund, Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU).

Flyfotografering brukes i dag av arkeologer for å påvise vegetasjonsmerker, eller såkalte cropmarks som kan avsløre kulturminner i dyrket mark. De nye flyfotoene ga dessverre ingen entydige resultater i denne omgang. De eldre flyfotoene viste seg å inneholde interessant informasjon.

Fig 9. Forstørret utsnitt av NIKUs flyfoto i fig 8. Et utvalg av fylkeskommunens registreringer er tegnet inn, i tillegg til egne observasjoner.

TEGNFORKLARING:	
R90230	Automatisk fredet kulturminne
	Bosettingsspor
	Fotgroft etter gravhaug
	Mulige gravhauger
	Mulig kavlbro
	Mulig eldre veitrasé

Jahren omfatter også den delen man ikke ser fra innsiden av ”kanten”; jordene ned mot Glomma på vestsiden av åsryggen som ender i Bjanaset. På en høyde mellom kirken og Glomma ligger gården Hov. Navnet forbindes med yngre jernalders gudedyrkelse. Det er allment kjent at de første kirkene intensjonelt ble plassert på eller ved de hedenske kultlokalitetene (bl.a. McNicol, 1997). I middelalderen het kirkesognet Hov, og man antar at kirken den gang lå på gården Hov. På Stochfleths kart fra 1761 er kirken avmerket på den andre siden av veien overfor dagens kirke som er fra 1890. Det kan være tømmerkirken fra 1681 som er avbildet på kartet:

”Middelalderkirken lå på Hov gård og ble bygget før 1371. Den første lå antakelig på en slette ut mot elven nord for våningshuset. Den brant en gang mellom 1570 og 1589 og ble avløst av en tømmerkirke som brant ned etter et lynnedslag i 1680. En ny tømmerkirke sto ferdig i 1681. Den nåværende kirke ble bygget delvis med materialer fra den gamle” (Akershus fylkeskommune 2007).

Hvis vi går ut fra at kultstedet Hov, som antagelig lå på samme sted som gården Hov oppe til høyre i fig 9, hadde en sentral sosial funksjon i yngre jernalder, og kanskje tidligere, så ville den antagelig ha flere atkomstveier. En mørk linje i åkeren på flyfotoet, kombinert med eiendomsgrensen østover fra Nordre Jahr (gbnr 44/1), kan avsløre en veitrasé fra Hov over Nordre Jahr retning Vaterland, markert med piler i fig 9. Lenger nede langs denne traseen heter det Jaerhaugen, en indikasjon på en navngitt, formentlig større gravhaug som kan ha

ligget nær denne veien, noe som passer med teorien om sammenheng mellom graver og ferdsselsårer (bl.a. Engesveen, 2005:21 og Gansum, 2002a og b). Ifølge Eivind Gjestad på Øverby (gbrn 43/1) ble Jaerhaugen bulldosert i 1970 sammen med noen andre forhøyninger i terrenget for å skaffe fyllmasse til Sundeveja ved Rv22. Haugen var rund og så bratt at de hadde problemer med å komme til med bulldoseren (muntlig meddelelse april 2007). Langs nevnte trasé ble det ved fylkeskommunens registreringer også gjort funn av en mulig fotgrøft (R90629) til en annen haug. Videre ser man spor etter en mindre gravhaug nær Hov, jf fig 9 nr 5. Det at nedre del av traseen – der den nærmer seg Vatlandsveien – ikke syns på flyfotoet kan bero på flere forhold. Dybden på matjorden vil være større i lavereliggende områder. Det skal også ha gått leireskred i dalen (Arnesen, 1980:59). Tor Kristian Andersen på Sørby (gbrn 42/3) kunne fortelle at han ved gravearbeid på nordøstre hjørnet av huset sitt fant en grein av et eiketre, med blader og nøtter, som bygdebokforfatter Jan Erik Horgen fikk datert til en alder av 2500 år. Andersen mente greina kan ha havnet under jorden som følge av et skred (muntlig meddelelse mai 2007). Han har også funnet to stokker fra et laftet hushjørne som han tror kan ha kommet fra lenger oppe i dalen. I beitemarka på den andre siden av Vatlandsveien, ved foten av åsen, har han også funnet rester etter en mur som han tror har tilhørt et hus (ikke registrert). Når det gjelder Jaerhaugen mente Andersen at det hadde vært en naturlig formasjon, en hole.

Mogens Schou Jørgensen er kritisk til at man leter etter veier i et område der man på forhånd forventer at det skal være veier (Jørgensen, 1988:104-105). Jeg ser at det kan være et problem, og vil derfor redegjøre for hvordan veien fra Hov over Nordre Jahr retning Vaterland ble et tema i denne analysen. På forhånd hadde jeg ingen opplysninger om at det kunne være en veitrasé her. Ved søk etter mulige spor etter overpløyde gravhauger på flyfotoet fra NIKU la jeg merke til nevnte mørke linje i åkeren mellom Hov og Nordre Jahr. Samtidig ble spor etter en mulig gravhaug (nr 5) observert langs nevnte linje. Jeg la merke til at linjen korresponderte med eiendomsgrensen fra Nordre Jahr retning Vaterland. Det er kjent at eldre veier kan følge eiendomsgrenser. Fylkeskommunen hadde som nevnt også registrert en mulig fotgrøft til en gravhaug langs denne eiendomsgrensen, noe som styrket antagelsen om en vei. Jaerhaugen må ha vært på størrelse med Ridderhaugen. Forholdet mellom storhauger og veier er uklart, men de knyttes også til ferdsselsårer.

Det tas forbehold om plasskontinuitet for Hov, men sammenlignbare sentrale gårder viser at en sentral lokalitet kan ha lengre plasskontinuitet enn mer perifere lokaliteter, jf undersøkelsene på gården Åker i Hedmark (Pilø, 2004:105, 187), hvor man regner med plasskontinuitet tilbake til omkring 200 eKr.

Fra Øverby har det også gått en vei over tunet og langs eiendomsgrensen retning Vatlandsveien, parallelt med Kirkeveien. Dette kommer også fram av biskop Jens Nilssøns reiseopptegetninger:

Da biskopen 3. januar 1597 reiste fra prestegården og skulle til Løken kirke i Høland passerte han gården Øverby ”*liggendis strax hoss kircken i sudoust (sydøst), paa den venstre haand*”, så derfra mot sydøst over en evje og til Svindal og By. Han fulgte altså ikke Kirkeveien ned til Ridderhaugen, men en annen trasé ned over Øverby, etter å ha passert med husene på gården på venstre hånd. Eivind Gjestad bekreftet at det gikk en gutu her for noen år siden.

Dette reiser også spørsmålet om biskopen i det hele tatt kom langs Kirkeveien til Prestegården, eller om han kom direkte opp Prestebakken fra Glomma. I så fall stemmer det

bedre at han fortsatte reisen sørover Jahrenveien etter overnatting, for så å svinge over tunet på Øverby i retning Vaterland.

Når det gjelder mine markeringer av mulige spor etter gravhauger i fig 9, er de – med unntak av nr 2, som jeg kommer tilbake til – basert på tolking av flyfotoet og observasjoner i felt. De overpløyde gravhaugenes ”signatur” i åkeren varierer en del etter grunnforhold, haugens konstruksjonsmåte, måten haugen er fjernet på, osv. Det er stor variasjon i gravskikker som kan virke inn på avbildningen i åkeren. En fotgrøft kan fylles med masser som har finere kornstørrelse enn omliggende masser, og som holder bedre på fuktighet. Vegetasjonen har da synlig bedre vekstvilkår enn omgivelsene. Man kan også få motsatt effekt der det er strukturer med grovere masse, slik som stein, under bakken. Det er verdt å merke seg at – med unntak av R90629 – så er det få spor på flyfotoet etter fotgrøftene som fylkeskommunen fant spor etter (R90230). Til sammenligning kan vi se på et flyfoto der vi vet at det er spor etter graver vi ser (fig 10).

Fig 10. Eksempel på flyfoto av et overpløyd gravfelt. Bildet viser en del av gården Odberg i Lågendalen, Vestfold.

Gjengitt med tillatelse fra Jes Martens, Kulturhistorisk museum (KHM).

Bildet i fig 10 viser en del av gården Odberg i Lågendalen i Vestfold, hvor jeg var så heldig å få være med å grave ut en av haugene som del av et feltkurs for studenter fra UiO. Se mer informasjon under ”Åpen arkeologi” på hjemmesiden til kulturhistorisk museum i Oslo (KHM). Det er to ting som er verdt å merke seg her. For det første var primærgravene på Odberg stort sett godt bevart. En primærgrav er den opprinnelige graven – i motsetning til

senere gjenbruk av haugen ved at sekundære graver ble plassert i haugens ytterkant eller øvre del. Dette innebærer at mange av haugene som er blitt overpløyd i norske åkre fortsatt skjuler viktig informasjon om fortidige samfunn. Det andre er av mer metodisk interesse. De lyse feltene som syns, er fyllmasse fra haugene. Åkeren oppe til høyre i bildet har antagelig også hatt flere hauger, men ligger i hellende terreng hvor dybden på matjorden er større. Bevaringsforhold og synlighet vil altså være betinget av forskjellige faktorer. Høydedrag vil ofte pløyas ned mer, mens lavere områder vil få jord tilført. Jordsmonnets fargenyanser vil også variere etter de geologiske forholdene.

Hvis vi går tilbake til fig 9, så var det første jeg la merke til et tilnærmet sirkulært merke i åkeren på den andre siden av veien fra Ridderhaugen, og med omtrent like stor diameter som denne (nr 1). Tom Heibreen hos KHM, som har lang erfaring fra flyfotografering, kunne her ikke se noe som med sikkerhet utpekte seg som en gravhaug (e-post meddelelse). Et flyfoto han tok for meg, ga ingen entydige resultater. En kornåker ville antagelig gitt bedre resultater enn det tynne gressdekket på golfbanen (fig 11). Likevel mener jeg man kan ane konturen av en mulig stor haug (innringet).

Fig 11. Flyfoto av en del av Jahren tatt av Tom Heibreen, KHM, 26. april 2005. Sirkelen viser en mulig gravhauglokalitet. Til venstre i bildet er den trebevokste Ridderhaugen. De lyse strekene i åkeren ved Løken viser de flateavdekkede sjaktene fra fylkeskommunens registreringer. Likeså de lyse rutene nede til høyre, og strekene på hver side av Vatlandsveien (Skogstrand, 2005).

Når det gjelder den avmerkede mulige gravhaug nr 2 har dette bakgrunn i forsidebildet til rapporten fra fylkeskommunen. Litt til høyre for midten av bildet syns det en stor formentlig gravhaug mellom husene i Vatlandsveien, se fig 12.

Fig 12. Utsnitt av Widerøes flyfoto fra 1958 som er brukt på forsiden av rapporten fra fylkeskommunen.

Pilen viser en mulig stor gravhaug mellom husene på Vatlandsveien. Løken gård syns i bakgrunnen.

De to forhøyningene i åkeren til høyre i bildet ble brukt som fyllmasse i Sundeveja i 1970.

Videre er det to usikre markeringer; haug 3 og 4, i et område med dyrket mark og mange spor etter aktivitet. Det er vanskelig å avgjøre om det er nyere eller eldre aktivitet bare ut fra flyfoto.

Markeringen av haug 5 er imidlertid mer sannsynlig med et tydelig omriss av en mindre overpløyd haug. Normalt vil det være flere hauger i samme område. Lokalisering ved en antatt ferdselsåre er imidlertid karakteristisk for gravhauger.

Til slutt er det en svært tydelig og markert regelmessig ring i åkeren på høyden mellom Nordre Bjanes og Solheim, som sannsynligvis er spor etter en stor haug; nr 6. Hvis man zoomer inn kan man skimte spor etter flere mindre hauger omkring den.

Utgangspunktet for avgrensning av de overordnede landskapsrommene på Jahren er altså ikke først og fremst gravminner som i eksempelet Slagendalen (Gansum et al, 1997: 35-38). For å utnytte materialet bedre har jeg valgt å analysere et utvalg forskjellige kulturminner.

Det bør understrekes at de utvalgte kulturminnene ikke nødvendigvis er samtidige, men har et tidsspenn på 4000 år fra yngre steinalder til vikingtid. Illustrasjonen må altså sees som en diakron framstilling av menneskets bruk av landskapet over tid.

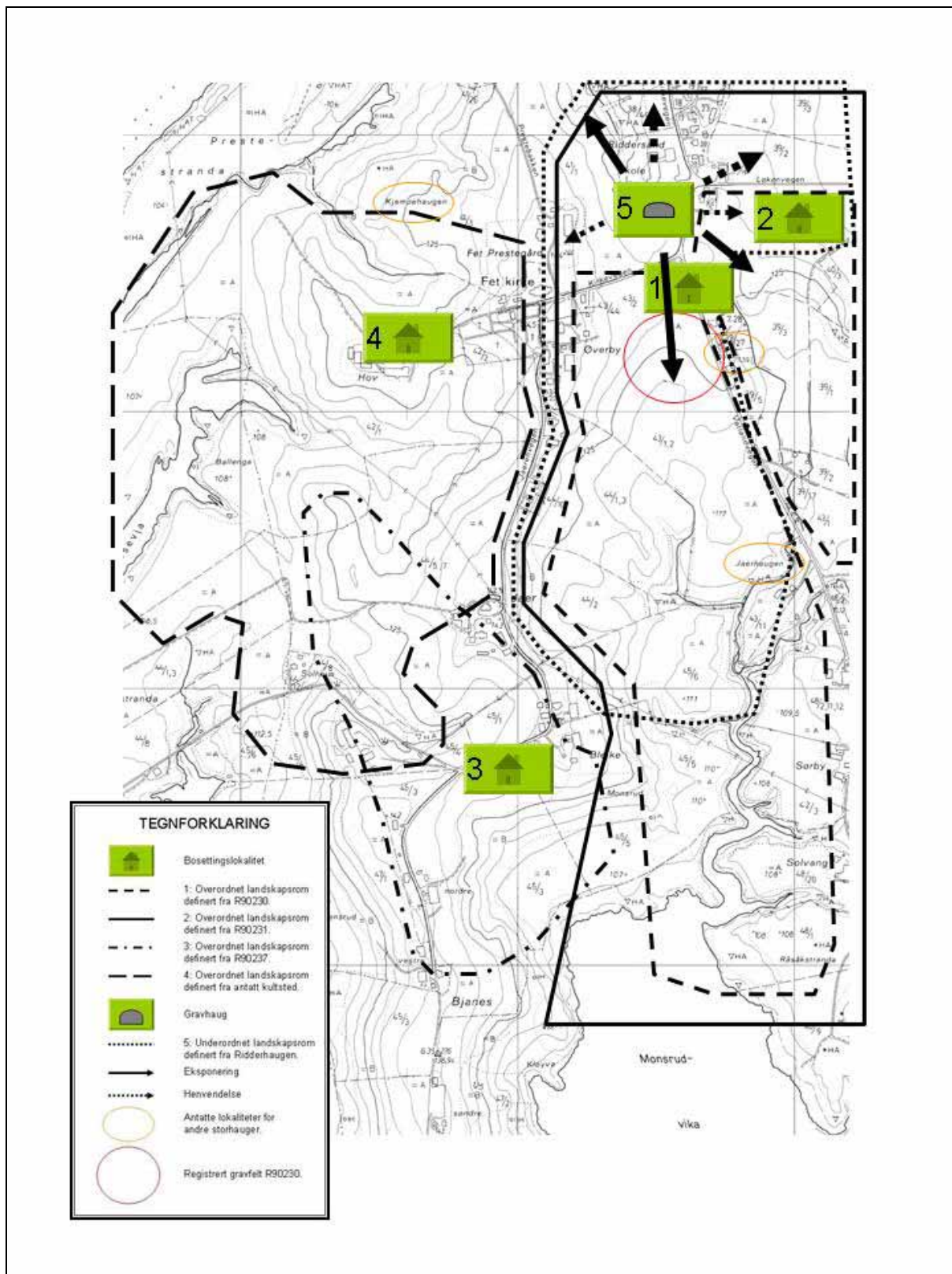

Fig 13. Overordnede landskapsrom på Jahren. Det er ikke nødvendigvis samtidig mellom de utvalgte kulturminnene. Bosettingslokalitet 2 er datert til yngre steinalder. Etter modell fra *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* (Gansum et al, 1997) er Ridderhaugen (5) her analysert som underordnet landskapsrom.

3.4.1 RIDDERHAUGEN

Fig 14. Foto av Ridderhaugen

Ridderhaugen ble valgt som et casestudy for en arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. Området har endret kulturell struktur, og relasjonene mellom de sparsomt bevarte restene av spredte kulturminner gjør det til en utfordring å si noe om sammenhengen i kulturlandskapet.

Før Akershus fylkeskommunes registreringer i 2005 var det, bortsett fra Ridderhaugen, tre kjente lokaliteter med gravminner helt i utkanten av Jahren. Ytterst på Bjanaset heter det Bjaneshaugen. Det er ukjent om navnet refererer til gravfeltet her med mindre hauger, til en større haug som er borte nå, eller rett og slett til en naturformasjon. Feltet består av 6 hauger og 2 røyser (R50940). Ned mot Glomma fra gården Jahr er det to lokaliteter med 130 meters avstand mellom. På en liten høyde kalt Jushaugen, eller Gjushaugen, er det en rundhaug og en langhaug (R20868). På en tilsvarende høyde lenger nord er det registrert en usikker gravhaug (R50945). Med Ridderhaugen var det altså 12 bevarte gravminner i tillegg til et løsfunn av en spydspiss ved planering mellom Ridderhaugen og skolen. Denne er ikke datert nærmere enn jernalder (C-31488). Ved fylkeskommunens flateavdekking ble det registrert et felt med spor etter 8 mer eller mindre sikre gravhauger på Øverby, langs Vatlandsveien (R90230). I tillegg fant man spor etter 1 mulig gravhaug lenger sør (R90629). Hvis vi regner haug 6 i fig 9 som sannsynlig, og anslår at haug 6 er den største i et felt på 10 gravhauger, så har vi altså 12 bevarte, 1 planert (spydspissen) og 19 overpløyde hauger. Erfaring tilsier at dette bare er en liten del av det totale antall gravhauger som har eksistert i området. I tillegg kommer graver uten overflatemarkering.

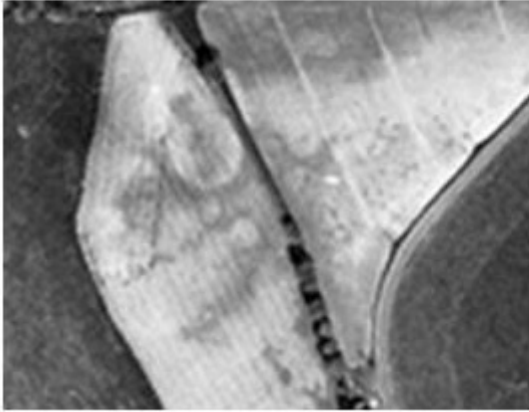

Fig 15. Forstørret utsnitt av fig 8. Til venstre for eiendomsgrensen syns sporene etter en større overpløyd gravhaug, haug 6 i fig 9. Rundt haugen, og på den andre siden av eiendomsgrensen er det mulige spor etter mindre hauger (jf fig 10). Det er også antydning til en nord-sør orientert vei over feltet; en mørk linje sørøver fra vestsiden av haug 5.

Ridderhaugen har trolig vært omgitt av flere mindre hauger, men har dominert disse med sin størrelse og sentrale plassering. De mindre haugene har ikke hindret innsyn eller utsyn, men kan ha gjort Ridderhaugen mindre markert i profil. Samtidig ville de mindre haugene ha forsterket inntrykket av Ridderhaugens størrelse. Bosettingslokaliteten R90230 hvor det er påvist stolpehull og veggriller sør for Kirkeveien og på begge sider av Vatlandsveien, er datert til jernalder, muligens slutten av romertid eller folkevandringstid, og kunne delvis ha hindret innsyn fra sør og sørøst dersom noe av bebyggelsen var samtidig med Ridderhaugen.

I dag er det flere elementer som begrenser innsyn og utsyn. Ridderhaugen selv er trebevokst. Alleen langs Kirkeveien og bolighuset i sør tar noe av utsynet mot Monsrudvika og Øyeren (fig 16).

Fig 16. Foto av utsikten fra toppen av Ridderhaugen retning Monsrudvika.

Riddersand skole, Jahren barnehage og bolighusene i krysset Løkenveien begrenser utsynet mot nord og nordvest. Men ser man bort fra dagens bebyggelse og vegetasjon, er Ridderhaugen uansett ikke plassert slik at den ville syns godt på lang avstand, hvis man ikke var klar over at den var der.

Begrepet *henvendelse* betegner innsyn til eller utsyn over et underordnet landskapsrom. Tilsvarende blir *eksponering* brukt om et overordnet landskapsrom. Ridderhaugen ligger på den sørlige og bredeste delen av et platå (flate 2, side 38) som i dag er avgrenset av Kirkeveien i sør og øst og Sundhagen i nord. Men haugen ligger ikke på kanten av sørhellingen, noe som ville ha gitt maksimal eksponering mot den lange dalen sørover og sjøen. Den er trukket 60 meter inn på platået. Sett på avstand, både fra nord og sør, har dalen øverst en karakteristisk skålform profil som i dag er beplantet med allé opp til Kirken. Ridderhaugen ligger på motsatt side av denne skåla i forhold til kirken, og er ikke klart markert i profil, men framstår som en naturlig forhøyning på siden av skåla. Perspektivet er også avhengig av hvor høyt man befinner seg i terrenget. Det er betydelig høydeforskjell fra Glomma i nordvest eller Monsrudvika i sør og opp til flate 2 hvor Ridderhaugen ligger. Fra toppen av Garderåsen i vest eller Løkenåsen i øst vil perspektivet bli et helt annet.

Ridderhaugen henvender seg klart i retning tunet på gården Løken som ligger drøye 300 meter mot øst på toppen av en lang slak helling. Haugen kan imidlertid ikke knyttes til en bestemt gård. Bosetningslokaliteten R90231 langs Løkenveien er datert til yngre steinalder og er altså ikke samtidig. En sentral del av områdene sør for Løkenveien er ikke undersøkt av hensyn til golfbanens drivingrange. Områdene nord for Løkenveien er overhodet ikke undersøkt. Her er det muligheter for å avdekke ytterligere bosettingsspor eller gravhauger. Den usikre haug 1 i fig 9 ville vært et konkurrerende monument. På samme måte som Oseberghaugens plassering (diameter: 44 meter) fungerer platået Ridderhaugen ligger på som en scene, og haugens monumentalitet henvender seg til de omkringliggende høydene i øst, nordøst og vest.

Åsryggen som Prestegården (tidligere navn på gården er Byrgin) ligger på, fungerer som en bakvegg for haugen sett fra øst. Står man ved Prestegården dominerer Ridderhaugen dalbunnen nedenfor. En bratt fjellskrent ned fra åsen utgjør en hindring for ferdsel, slik at man må gå veien om kirken for å komme fra Prestegården ned til Ridderhaugen, mens man fra øst har direkte tilgang fra flere retninger, spesielt fra nordøst.

Ridderhaugen er mindre eksponert enn antatt mot elven i nord og sjøen i sør.

Haugen henvender seg også til nærområdet som etter all sannsynlighet har bestått av ett eller flere gravfelt og spredt bebyggelse.

Det registrerte gravfeltet sør for Ridderhaugen (R 90230) er datert til slutten av romertid og folkevandringstid. Et morfologisk trekk feltet deler med lokaliteten Odberg i Vestfold (fig 10) og som er lite kjent ellers i Skandinavia, er de brente fotgrøftene. Haugene på Odberg er datert til romertid. Feltet som Ridderhaugen er en del av, er trolig yngre ut fra løsfunnet av en spydspiss og Ridderhaugens størrelse. Om spydspisser av denne typen (R526) står det i Rygh: "517 - 532. *Spydspidser. Spydet er i Grave fra yngre Jernalder er næsten ligesaa almindeligt Vaaben som Sværdet*" (Uleberg, 2007). Det er imidlertid funnet spydspisser i hauger fra eldre jernalder også, eksempelvis på Odberg. Dette er gjerne mindre hauger.

Sammenlignet med Storhaugene fra vikingtid i Slagendalen er Ridderhaugen plassert på bedre drenert grunn og i et landskapsrom med mindre flateinnhold (Gansum, 1995:113). Halvdanshaugen på Stein i Ringerike (diameter: 58 meter), som er datert til folkevandringstid, har en noe annen plassering. Den ligger på en åkerholme nær Tyrifjorden, i et sletteland omgitt av koller (R28978). Felles for de tre lokalitetene er at de ligger på marine hav- eller fjordavsetninger, hvor det i dag er store jordbruksarealer.

Terje Gansums grupperinger av gravhauger i Slagendalen plasserer Ridderhaugen i eldre jernalder med hensyn til plassering og dreneringsforhold (ibid). Han sier blant annet: ”Større gravminner fra yngre jernalder er plassert ute på kanter av høydedrag eller nede i dalbunnen”.

Dersom Ridderhaugen er plassert på en naturlig forhøyning eller bergknaus på plataet, noe som ikke er usannsynlig, er dette også et trekk fra eldre jernalders gravplassering, slik som Halvdanshaugen. Når det gjelder størrelsen (37 meter i diameter) vil Ridderhaugen statistisk sett dateres til 800- og 900-tallet eKr (jf Gansum, 1995:163, se også Solberg, 2000: 314-315).

Navnet på haugen er til liten hjelp. Alf Erik Jahr gjorde meg oppmerksom på at Ridderhaugen kan ha endret navn i nyere tid. Han husker at man kalte den for *Redderhaugen* før i tiden, og veien opp til kirken ble kalt Redderstigen. Navnet Ridderhaugen kan ha oppstått omkring den tiden da Riddersand skole ble bygd på begynnelsen av 1960-tallet. Stedsnavnet Riddersand er kjent allerede i 1912 ifølge bygdehistorien (Horgen, 1988:720).

Et norrønt personnavn er mer forenlig med en førkristen begravelse. Riddertittelen ble først innført av Magnus Lagabøte (1263 – 1280), lenge etter at kristendommen ble innført. Ifølge språkforsker Botolv Helleland ville en haug som var oppkalt etter en Reidar som var gravlagt der normalt hatt genitivs-s; Reddershaugen, slik som Halvdanshaugen på Stein i Ringerike: ”*Reier, Reidar o.fl. er eit personnamn, norrønt (H)reiðarr, samansett av Reið-, kanskje 'hus, heim', og -ar(r), mogleg 'hærførar, krigar', men altså noko usikkert. Ein må skilja mellom personnamn (Reiar/Reier) og personnemne (t.d. ridder) i forleddet. Mannsnamn vil ofte ha genitivs-s* (Helleland, e-postmeddelelse av 17.04.07)”. I skattelisten for 1557/58 forekommer for øvrig en *Reder Hoff i Fitt*.

Navnet på Halvdanshaugen viste seg å være misvisende, i og med dateringen til folkevandringstid, men haugen kan ha blitt oppkalt etter en sekundær begravelse, dersom man gravla Halvdan Svarte eller deler av ham i en allerede eksisterende haug.

I Danmark kjennes kun to lokaliteter med storhauger fra vikingtiden; det monumentale Jelling og Bjerringhøj. Mammengraven i Bjerringhøj er 13 meter i diameter og fire meter høy. I Sverige er det vanligere med storhauger og de har en spredning fra ca 350 eKr til 1000-tallet (Gansum, 1995:140).

Klassifisering av Ridderhaugen i henhold til Gansum et al.

Ridderhaugen er utadvent (U); man har vidt utsyn både mot syd og langs en visuell korridor gjennom ravedalen i nordvest mot Glomma. Den må sies å være offentlig (O) med sin åpne plassering. Likevel henvender den seg først og fremst til nærområdet. Det er plass til tilsvarende konstruksjoner på plataet, og haugen er dermed inkluderende (Ink). Ridderhaugen kan klassifiseres som UOInk, en homogen gruppe med gjennomsnittlig større hauger med sentral plassering ved bevegelseslinjer eller knutepunkter (Gansum et al, 1997:44,46). Ridderhaugen eksponeres også mot landemerket Løkenåsen.

3.4.2 BOSETTINGSLOKALITETENE R90230, R90231 OG R90237

Når det gjelder kvaliteter ved boplasser kan det gi mening å bruke begrepsparene *henvendelse/innsyn, innadvendt/utadvendt, offentlig/privat, ekskluderende/inkluderende*. I tillegg kan vi vurdere bosettingens karakter med *kontinuitet/diskontinuitet* og forhold til øvrig bosetting med *sentral/perifer*.

Grunnlagsmaterialet for en analyse av disse bosettingslokalitetene er høyst fragmentarisk, og har tilkommet som følge av en førstegangs registrering av kulturminnene, altså ikke utgravede lokaliteter. Vi kan gå ut fra som ganske sikkert at det er boplasser som er påvist, men de er ikke avgrenset i utstrekning. For å få en ide om utformingen av en slik bosetting, kan vi se på en fullstendig utgraving av en boplass fra omtrent samme periode lenger opp langs Glomma; på gården Borgen i Sørumsund (30/1), langs Rv 173, har Kulturhistorisk museum i Oslo gravd ut en bosetting (Skogstrand og Simonsen, upublisert). Her fant man 5 huskonstruksjoner som henholdsvis er datert fra førromersk jernalder til yngre romertid og folkevandringstid. Det største huset hadde 8 par takbærende stolper og var ca 30 meter langt, og vegggrøfter var bevart på den ene siden. Tykkelsen på stolpene i de fem husene varierte fra 25 til 65 cm i diameter. Til sammenligning er tallene 20 til 45 cm i diameter for vår lokalitet R90230 på gårdene Øverby (43/2) og Løken søndre (40/1). I og med at det her er flateavdekket i begrenset omfang for en førstegangsregistrering; 3-4 meter brede sjakter med store opphold mellom hver sjakt, er det ikke avdekket lengre stolpehullrekker. R90230 består av spor etter 7 bygninger i form av stolpehull og vegggriller. I tillegg er det flere grøfter, nedgravinger og 10 kokegroper, for det meste konsentrert rundt gravfeltet med spor etter minst 8 gravhauger.

Hvis vi ser på bebyggelsen i **R90230** (nr 1 i fig 13) som en enhet har den henvendt seg til to landskapsrom, henholdsvis sørover mot flate 3 og øst-sørøst mot flate 4 (side 38). Boplassen ligger altså, på samme måte som mange graver; i kanten av landskapsrom og henvender seg til rommet (Gansum et al, 1997:14). Boplassen er høyt plassert i dalen og må sies å være utadvendt og dermed også offentlig ved at den kan ha hatt visuell kontakt til andre elementer i det overordnede landskapet, eksempelvis høyden som gården Råsåk ligger på (Gansum, 1995:87). Bebyggelsen er inkluderende; det er rom for flere enheter på flere kanter. Det er ikke tydelige tegn på langvarig bosetting, så inntil det foreligger en fullstendig utgraving vil boplassen ha karakter av diskontinuitet. Det er likevel en så stor konsentrasjon av strukturer og bosettingsspor, samt nærhet til flere gravfelt og omkringliggende boplasslokaliteter at stedet på karakteriseres som relativt sentralt.

Lokaliteten **R90231** (nr 2 i fig 13) som ligger langs sørsiden av Løkenveien er altså datert til yngre steinalder, eller omkring 2500 fKr. Det vil ikke gi mening å snakke om hvor sentral plassen er eller om den er preget av kontinuitet. Den har karakteristisk nok den høyeste plasseringen av de registrerte boplassene. Vannstanden i Øyeren kan ha vært noe høyere. I Oslofjorden var vannstanden omtrent 30 meter høyere på denne tiden (Bargel, 2005:35). Lokaliteten henvender seg til et større landskapsområde, den er utadvendt og offentlig. Boplassen er også inkluderende. Til tross for at det er omkring 3000 år mellom de to analyserte boplassene, er det ingen store kvalitative forskjeller på plasseringen. Det kan være en ide å trekke inn andre aspekter som eksempelvis dreneringsforhold og bonitet og se disse i forhold til bygningstyper og jordbruksteknologi. De metodiske mulighetene er mange.

Lokalitet **R90237** (nr 3 i fig 13) ligger i åkeren mellom gårdene Bleike (45/1) og Bjanes nordre (45/3) på sørsiden av Jahrenveien, der linje 1 gjør en sving. Den har de samme dateringene som R90230, men er mindre i utstrekning og antall funn. Boplassen ligger på eller like under toppen av flate 5 som øverst er slak, men som fort går over i et heng ned mot Monsrudvika. Effekten av den høye beliggenheten, det vide utsynet og det at man ikke ser terrenget der det blir borte over kanten, er en overveldende tredimensjonal romfølelse. Lokaliteten henvender seg til flate 5, og er utadventt, offentlig og inkluderende. Den ligger i utkanten av Jahren, også sett i forhold til øvrige kulturminner. Foreløpig må vi si boplassen virker kortvarig og er preget av diskontinuitet.

3.4.3 SENTRALPLASS PÅ HOV

Det er ikke gjort arkeologiske funn eller registreringer på gården Hov. Man antar at den første kirken har ligget her. Dersom vi holder oss til teorien om kultstedskontinuitet og navnekontinuitet, er dette en mulig lokalitet for et førkristent hov. I løpet av folkevandringstid skjedde det en endring i offerskikken, hvorved en del av offerplassene ble flyttet til høvdingens gård (Solberg, 2000:174-175, 258-259). Bosettingslokaliteten Hov (nr 4 i fig 13) er kun en av flere mulige plasseringer for gården til den lokale høvdingen.

Lokaliteten henvender seg i tilnærmet 360 grader til flate 7 og 8, og til linje 1. Den er utadventt, offentlig og ekskluderende hvis vi går ut fra at det har stått en høvdings hall på høyden. Alternativet er en eller flere mindre gårder oppå høyden eller i hellingene rundt. I så fall vil boplassen være inkluderende. En tredje mulighet er at en høvdinggård har vært lokalisert på eller nær det høyeste punktet på Jahren; et sted på linje 1 nær kirken. Som nevnt kan vi gå ut fra relativ kontinuitet på plassen og den må foreløpig sies å være sentral ut fra navnet, inntil vi har mer opplysninger.

Kan veiene avsløre noen sentralplass? I fig 17 er det skissert hvor noen av veiene på Jahren kan ha gått i jernalderen, ut fra forhold mellom kjente kulturminner og stedsnavn.

Ferdselsårer utgjør som nevnt en særegen gruppe kulturminner og en analyse av dem medfører noen metodiske problemer. De eldste veiene er etter min mening ikke konstruerte, de er altså ikke tillagt noen mening gjennom skapelseshandlingen, men de kan være tillagt en mening gjennom trasévalg. Dermed kan det gi mening å si at veien henvender seg til et rom. Veier kan være lokale eller regionale, men ikke nasjonale i forhistorien. De kan ha profane eller kultiske kvaliteter, men som Rudebeck påpeker er det lite produktivt å dele kulturminner inn etter funksjonelle eller symbolske betydninger (Rudebeck, 2002:167).

Tom Skarre har delt hulveiene inn i 3 kategorier etter hvordan de forholder seg til omgivelsene: 1. Hulvei i, eller i umiddelbar nærhet av gravfelt eller gravminner, 2. Hulvei i utmark som ikke umiddelbart kan knyttes til eksisterende veier, veier i eldre kartmateriale eller gravminner, og 3. Hulveier som kan knyttes til eksisterende veilinje eller veilinje i eldre kartmateriale (parallellfenomenet). Kategoriene 1 og 3 forekommer ofte sammen (Engesveen, 2005:3). Som nevnt har jeg gjort feltarbeid ut fra lokalitetenes funnpotensiale, så utvalget av hulveier i denne analysen er neppe representativt. Likevel vil jeg plassere dem innenfor Skarres kategorier, så får man i framtiden fylle ut bildet med underrepresenterte typer hulveier.

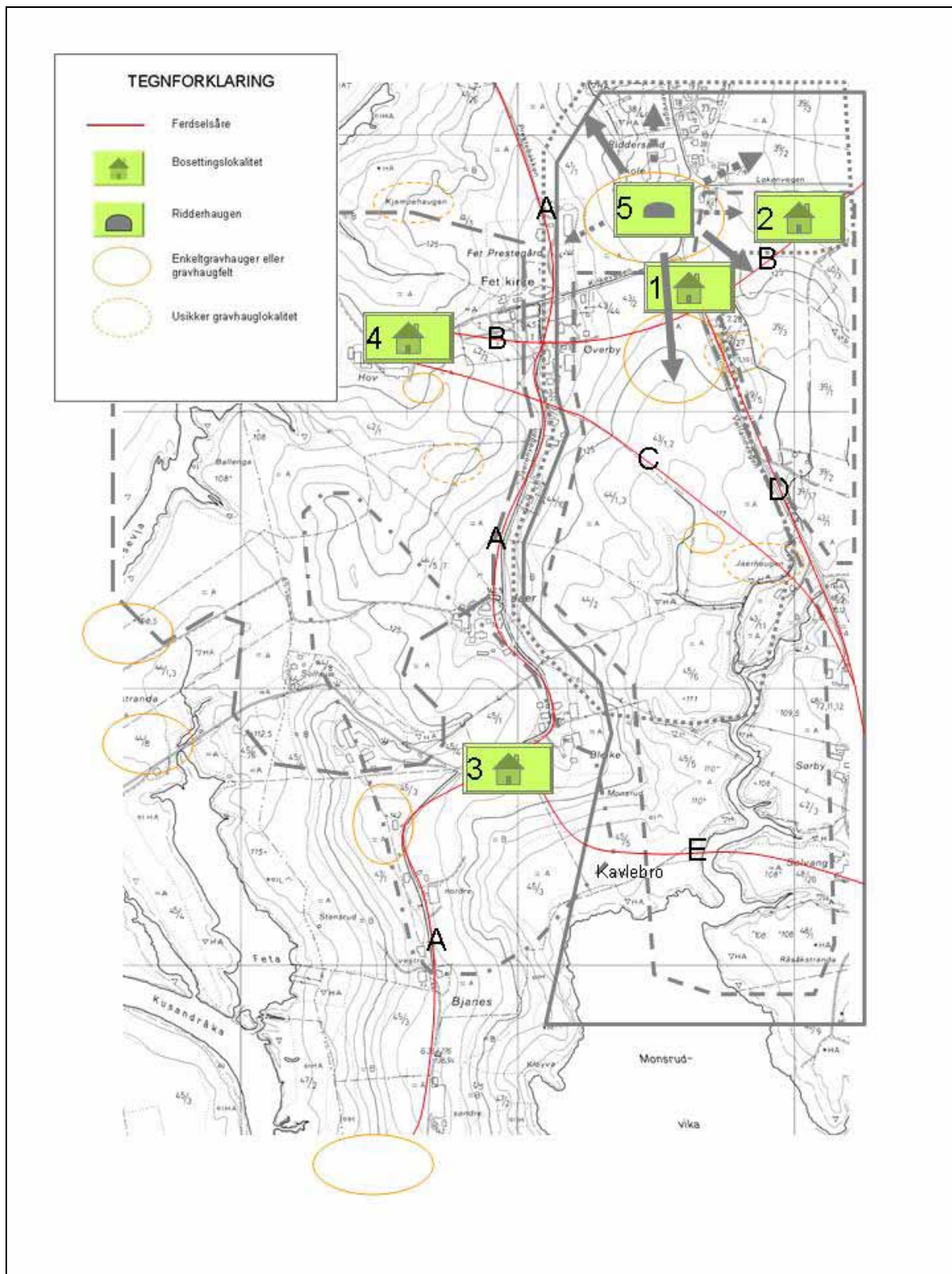

Fig 17. De antatt eldste veifarene på Jahren.

3.4.4 PRESTEBAKKEN – EN HULVEI?

Fig 18. August Florian Wennberg (4 år, 110 cm høy) er markør i Prestebakken.

Som en kan se på kartet fra 1760-årene i fig 7, lå ferjestedet på Østersund. På dette kartet er ikke Prestebakken inntegnet, men husmannsplassen Hovindgrina kan indikere en tidligere ferdselsåre mot elven her. På løytnant Collins kart fra 1817 er både Kirkeveien og Prestebakken inntegnet. Her benevnes Hovindgrina bare som Grina, og ligger på veien mellom Nerdrum og Vilberg, uten synlig forbindelse til elven. Det går derimot en vei fra Nerdrum til elven ved Lund.

Ut fra beskrivelsen til biskop Jens Nilssøn nyttårsaften 1597 er det rimelig å anta at det var opp Prestebakken han kom fra elven. Etter å ha krysset den islagte elven dro de 3 eller 4 pilskudd mot sørøst og sør. Avstanden fra Østersund til Prestegården er 950 meter i luftlinje. Langs Prestebakken er det 550 meter fra elven opp til gården. Nå skal man ikke ta lengdemålet *pilskudd* bokstavelig, men hvis man regner på det og deler 950 og 550 på 4 får man henholdsvis ca 230 og ca 130 meter. Det skal en god bueskytter til for å skyte en pil 230 meter. 130 meter virker rimeligere. Dessuten stemmer himmelretningene biskopen oppgir best med Prestebakken. Veien går i en bue, først mot sydøst og så mot syd. Fra ferjestedet på Østersund går veien rett syd og så må man svinge vestover til Prestegården. Nå var biskopens reise riktignok om vinteren, så muligheten er der for at dette overfartsstedet var en vintervei, og at man om sommeren brukte ferjestedet på Østersund.

Langs Kirkeveien fra Østersund til Ridderhaugen er det i dag en asfaltert vei, og det er vanskelig å si noe om forntrekk ved den gamle sundveien her, men veien har i dag ingen vuller på sidene. Ferjestedet er det heller ingen spor etter. En marinarkeologisk undersøkelse

kunne ha hjulpet oss her. Prestebakken kan vi derimot si noe om. Som vi ser i fig 18 har veien en betydelig dybde og forholdstallet mellom dybde og ytre bredde er større enn 2 (Gansum, 2002a:16). Vi kan gå ut fra at dybden har vært større, ettersom veien har blitt vedlikeholdt ved påkjøring av stein og grus, på samme måte som med Visperudgutua. Den vil opprinnelig ha vært smalere, og med tiden blitt utvidet for kjerrer og traktorer.

Når det gjelder forhold til andre kulturminner er det langs Kirkeveien på strekningen Østersund-Ridderhaugen ikke registrert kulturminner, men veien fører direkte inn i et område med relativ høy tetthet av kulturminner omkring Ridderhaugen og videre opp til kirken som er antatt å ligge i et sentralt forhistorisk område.

Prestebakken fører korteste vei fra elven opp på åsen som området er oppkalt etter. Det er ikke funnet kulturminner langs veien, men stedsnavnet *Kjempehaugen* kan indikere en tidligere gravhaug langs traseen.

Når man nærmer seg Ridderhaugen langs disse nevnte to linjene fra elven, får man et ganske forskjellig inntrykk av monumentet. Linje 2 (Kirkeveien) følger et bølgende åslandskap opp fra elven i nord, og Ridderhaugen ville antagelig framstå som en naturlig formasjon på avstand. Linje 1 (Prestebakken) går relativt bratt opp fra elven i nordvest og når man nærmer seg toppen, ligger Ridderhaugen som på en scene mot øst, på den andre siden av ravedalen. I dag er den østre vollen langs prestebakken så høy at man må et stykke opp i bakken for å se over kanten østover. Dersom Kjempehaugen var en stor gravhaug, ville Prestebakken passere mellom disse to monumentene. Tilsvarende kan Kirkeveien ha passert mellom Ridderhaugen og den usikre haug 1 i fig 9.

Vi kan ikke si noe sikkert om linje 2, i og med at dagens Kirkevei kan overlappe en eldre trasé, men Prestebakken kan defineres som hulvei, og faller da inn i gruppen av de eldste ferdselsårene.

Entringspunktet, der Prestebakken begynner i bjørkeskogen på bredden av Glomma, er vanskelig å stedfeste (fig 19). Jeg har derfor valgt høydepunktet ved Prestegården for å si noe om veiens kvaliteter. Når man står med ryggen mot kirken og ser mot Glomma, er det tydelig at veien henvender seg mot flate 8 (side 38) og Kjempehaugen. Denne vestvendte hellingen kunne være et interessant sted for flateavdekking. Ridderhaugen er eksponert for Prestebakken, men ikke omvendt. Selve veien ligger akkurat under åskammen, men en reisende vil ha utsyn østover over kanten. Slik sett er veien innadvent fra øst, men mer utadvent fra vest og nord. Siden den følger en landskapslinje er den ikke påfallende, og vil ha mer privat enn offentlig preg.

Hvis vi går ut fra at dette var hovedferdselsåren til og fra Jahren i jernalder, kan vi si at veien er regional. På samme måte som med Ridderhaugen, vil et kultsted på Hov ha vært synlig og dominerende for en reisende som kom opp den relativt bratte bakken. Veien buer seg også mot syd og man får en forsterkende visuell effekt av å stige, og samtidig svinge gradvis mot Hov. Veien kan sann sett ha hatt en kultisk kvalitet i rituelle sammenhenger, men om dette er intensjonelt er vanskelig å si. Den er samtidig en hovedferdselsåre inn til området, og er derfor hovedsakelig profan av karakter.

Fig 19. Foto som viser forlengelsen av Prestebakken ut på elvebredden, tatt fra Glomma i retning kirken.

3.4.5 EN OVERPLØYD HULVEI FRA HOV OVER NORDRE JAHR I RETNING VATERLAND

Det er kun en mørk linje på et gammelt flyfoto som antyder at det har vært en vei fra gården Hov mot Nordre Jahr og kanskje videre ned mot Vaterland. Det som styrker denne antagelsen er en rimelig sikker gravhaug (R90629 i fig 9), og to usikre hauger (haug 5 i fig 9 og Jaerhaugen) langs traseen. R90629 er datert til overgangen mellom eldre og yngre jernalder.

Nordre Jahr (44/1) er i dag ikke lenger en gård, men består av et gammelt bolighus i sveitserstil med hage. Interessant er det at stedet er avmerket som *Øverbyen* på kartet fra 1760-årene i fig 7. Matrikkelen for gårds- og bruksinndeling er fra 1880-årene (Ore og Kristiansen, 1998:35 og Rygh, 1907). Nå er det antagelig bare en feil på kartet, men hvis nå Nordre Jahr tidligere het Øverby så ville det vært her biskop Jens Nilssøn svingte til venstre over tunet og ned mot Vaterland (jf s. 41).

I dag er området mellom Hov og Nordre Jahr dyrket mark og det er lite som minner om en vei bortsett fra traktorsporene nærmest Hov (fig 20).

Fig 20. Foto tatt fra Nordre Jahr retning Hov. Det er ingen tegn til en vei i åkeren i dag, bortsett fra traktorsporene nærmest Hov. Oppkjørselen til Nordre Jahr nærmest kamera har en noe annen orientering enn linjen over åkeren på flyfotoet fra 1973, og er altså ikke en bevart del av traseen (jf fig 9).

Utgangspunktet for en analyse av denne veien er høydepunktet på kanten av østhellingen. Dette er samtidig (nær) et krysningspunkt mellom vei C og vei A (fig 17). Linjen i åkeren korresponderer med eiendomsgrensen som løper fra Nordre Jahr nedover østhellingen i retning Nordby, men som i dag nærmest er pløyd bort. Lenger nede er det i nyere tid grøftet langs traseen. Det er ingenting som minner om en vei her, kanskje bortsett fra noen få meter øverst, i hagen til Nordre Jahr (fig 22).

Hvis vi går ut fra boplasskontinuitet tilbake til yngre jernalder for Nordre Jahr (eller Øverby/By), som uansett navn kan ha vært en større og sentral gård ut fra beliggenheten, så vil en forbindelse mellom denne gården og Hov ikke være usannsynlig.

Kan den mørke linjen (framhevet med piler i fig 9) være en sti av nyere dato? Utklippet i fig 21 viser en sti mellom Sydoverveien og Hvalsgutua på et flyfoto fra samme fotoserie.

Det kan være forskjeller i jordsmonnets dreneringsevne mellom vår vei C og den moderne stien i fig 21. Det er antagelig også dette som er grunnen til at linjen er mørkere enn omgivelsene (fig 9). Hulveien er fylt opp med masser av finere kvalitet som holder bedre på fuktighet – på samme måte som fotgrøften til haug 6 i fig 15. Den mørke fargen beror etter min mening på frodigere vegetasjon. En sti som er i bruk vil fjerne vegetasjonen og framstå lysere enn omgivelsene (jf fig 21).

Fig 21. Utsnitt av flyfoto som viser en moderne sti mellom Sydoverveien og Hvalsgutua.

Fig 22. Foto tatt fra Nordre Jahr retning Nordby.

Ettersom det høyeste stedet på vei C (fig 17) ligger på en åsrygg, vil veien her henvende seg til rommene på begge sider av åsen; til flate 3 og 7 (side 38). Veien er eksponert mot og ut over disse flatene, og er derfor utadvendt og offentlig. Den henvender seg også mot linje 2 som er målet. Om veien har endt ved Monsrudvika eller fortsatt sørover på østsiden av Øyeren er vanskelig å si. Navnet Vaterland (derav Vatlandsveien) er formentlig et nederlandsk stedsnavn som betegner et våtmarksområde, og kan settes i forbindelse med tømmerhandel på 1600-tallet. At det har vært en forhistorisk ferdselsåre til gårdene i Gansdalen er sannsynlig, men om den har gått over våtmarkene rundt Monsrudvika eller

høyere oppe langs Løkenåsen er usikkert. Kavlebroer, slik som R90238 i fig 9, har gjort det mulig å passere våtmarkene ved lav vannstand.

Ved større samlinger på hovet kan folk ha kommet over Vaterland eller sjøveien inn Monsrudvika. Jeg går derfor ut fra at vei C også er regional. Det er mange tenkelige kultiske trekk ved veien. I en eldre jernalderkontekst vil våtmarksområder være stedet for ofringer (Solberg, 2000:174, Hedeager, 1999:66). Høyden kan ha vært stedet for høvdingens hall, og man har entret den kultiske sfæren idet man passerte over åsryggen retning hovet. Derimot kan man si at veien med sin direkte forbindelse til vika – korteste vei over åsen og sørover – har en funksjonell kvalitet. Det er dessuten veien som følger Linje 2; vei D som dominerer området, mens vei C gir inntrykk av en stikkvei, en avløper fra vei D. Det er vei D som passerer, eller har som mål, gravfeltene og den tette konsentrasjonen av bosettingslokaliteter som er registrert.

3.4.6 DEN GAMLE GUTUA OVER ØVERBY

Inntil vår tid har det, som Eivind Gjestad bekreftet, gått en gutu fra gården Øverby og ned til Vatlandsveien, parallelt med Kirkebakken (se forklaring av 'gutu' under punkt 3.5.2). Her kaller vi den for vei B (se fig 17). Like nedenfor tunet passerer veien over et felt med kokegroper datert til bronsealder/jernalder (R90232). Her er det funnet artefakter som kan settes i forbindelse med en boplass. Det kommer ikke godt fram av fig 17, men veien fører videre mot øst rett inn i – og antagelig gjennom – gravfeltet R90230, hvor det også er flere samtidige kokegroper (fig 9). Det er ikke mulig å si om veien er samtidig med eller yngre enn kulturminnene, om den skjærer gjennom eller respekterer gravene, uten en fullstendig utgravning.

Det er vanskelig å si hvor traseen mot nordøst har gått. Leireskredet som er nevnt, kan være så langt tilbake i tid (2.500 år) at det ikke vil ha hatt betydning i yngre perioder. Det ser man av funn av en kokegrop som er datert til jernalder (R90233) rett under skredkanten ved gården Løken. Som jeg vil komme tilbake til ved analysen av Visperudgravfeltet på Ramstad (punkt 3.5.1), har det vært veiforbindelse fra Jahren og over Visperud mot nord-nordøst i middelalderen og trolig tidligere. Traseen vil måtte ha gått over gården Løken siden Linje 2 mot Østersund er en "blindgate" avskåret av flere ravedaler (som i dag er fylt igjen) nordover langs Glomma. Som jeg vil komme tilbake til, har det vært en vei fra gården Hval og ned mot ferjestedet på Østersund, men den har vært av mer lokal karakter (punkt 3.5.1).

Vei B henvender seg til flate 3 og 4 der den krysser eller løper sammen med Linje 1/vei D. Veien er utadvendt og offentlig. Den har visuell kontakt med elementer ut over det underordnede rommet, slik som Løken varde og Råsåkhøyden, og veien er eksponert fra store deler av det sørlige Jahren. Slik som Prestebakken/vei A og vei C over Nordre Jahr, forbinder også vei B sentralstedet Hov med omverdenen, men den ligger i slakt terreng og gir ikke de samme visuelle effektene. Sammenlignet med kultveier andre steder har vei B likevel kultiske kvaliteter. Kultveier fra jernalder blir gjerne identifisert ved at de er markert med kantstein og plassert i tilknytning til offersteder, hov eller graver (Engesveen, 2005: 13). Vei B har ingen markeringer, men forbinder gravfeltet med hovet. Kokegropene kan ha vært rituelle måltider, men er altså datert til begynnelsen av jernalder og er formentlig eldre enn gravfeltet. Hvis vi går ut fra at vei D har hatt boplasslokalitet R90230 og gravfeltene som endepunkt, så har vei B et mål ut over nærområdet, mot nord. Det kan også tenkes at vei B kun forbinder hovet med vei D som er hovedferdselsåren nordover.

Oppsummering Jahren

Eksempelet Ridderhaugen faller inn i et mønster for store gravhauger fra yngre jernalder skissert av Gansum, Jerpåsen og Keller, men den har også særegenheter og kvaliteter som gjør en eldre datering mulig. Det er stor grad av visuell overlapping med øvrige kulturminner i nærområdet, en indikasjon på at området har vært i bruk over lang tid, men materialet er fragmentarisk slik at det er vanskelig å si noe om sammenhenger og kontinuitet. Løkenåsen inngår som et element for mange av kulturminnene og kan ha hatt betydning i flere perioder.

Bosettingslokalitetene relaterer seg i hovedsak til høydedrag og større dyrkbare flater.

De tre veiene som er analysert har det til felles at de fører til det antatte hovet, og vil dermed alle ha kultiske kvaliteter, men vei B faller best inn i mønsteret for kultveier, omgitt som den er av kokegroper og gravfelt, og orientert rett øst mot hovet som ligger på et øst-vest orientert høydedrag ut mot Glomma. Prestebakken ser ut til å gi en utilsiktet visuell effekt mot hovet.

Et nettverk av veier – med varierende brukstid/faser – knytter elementene i landskapet sammen, og uthever spesielt sentralplassen som antas å ha vært på Hov.

Fig 23. Undertegnede og sønn på besøk hos arkeolog Rune Borvik fra Akershus fylkeskommune i gang med maskinell flateavdekking ved Nordby på Jahren, 30. september 2004.

3.5 RAMSTAD

Om navnet står det i Rygh: ”Rafnsstaðir, af Mandsnavnet Ravn (Rafn, ældre: Hrafn)”. Oluf Rygh og Magnus Olsen daterer navn som ender på –stad til vikingtid, men i dag er man usikre på en bakre grense. I Sverige regner man denne navnegruppen å tilhøre eldre jernalder (Solberg, 2000:146).

Det overordnede landskapsrommet Ramstad

Bevegelseslinje 2 (punkt 3.3.2); Rv 170/Kompveien fra Aurskog-Høland og forlengelsen Rv 22 ned til Fetsundbrua, følger et øst-vest orientert dalsøkk hvor det renner en bekk i bunnen. Denne dalen skiller Jahren og Løkenåsen fra Ramstad og Roven. På Ramstad heller terrenget slakt i naturlige terrasser nedover mot Glomma. Østover er landskapet kupert. Vi kan grovt dele området slik:

Linje 1: Det nevnte dalløpet fra Dulpemyra til Østersund.

Flate 1: Fra Visperud på nordsiden av dalen heller jordene slakt mot dalbunnen i sør.

Flate 2: Mellom Visperud og Ramstad i vest er den øverste av ”terrassene” eller hengene.

Flate 3: Fra Ramstad er det en ny terrasse med slak helling vestover til en kant hvor den siste flaten begynner.

Flate 4: Over kanten faller terrenget mot vest før det flater ut mot gården Hval.

Landemerke 1: Løkenåsen.

Rundt Waråa i nord og nordvest er det flere ravinedaler som avgrenser flatene.

3.5.1 HULVEIENE SOM MØTES PÅ VISPERUD

På gården Ramstad øvre (35/1) sin grunn er det en skogkledd kolle på kanten mellom det kuperte skogterrenget østover og de oppdyrkede ”terrassene” som heller vestover mot Glomma. På sørsiden av kollen ligger bruket Visperud, som har gitt navn til gravfeltet her. I skogholtet er det registrert 6 gravhauger og 3 røyser med diameter mellom 6 og 12 meter (R21282). Ingen av haugene er undersøkt, men en guttunge var godt på vei ned i en av haugene med spade en gang jeg tilfeldigvis var på stedet. I forbindelse med reguleringsplan for boligområdet som nå omgir lokaliteten, ble det registrert fire udaterte strukturer av noe slag (R90750) rett sørøst for skogholtet. Disse hadde kvadratisk eller rektangulær avgrensing, bestod av grus og stein, og i en var det kullstøv, i en annen skjørbrente stein. Det ble ikke gjort funn av bein eller artefakter. Det er minst to uregistrerte hulveier over gravfeltet, som vil bli analysert her. Ellers er det registrert en haug (R31208) 500 meter lenger nord, på Bakås (35/2), og det er gjort funn av en pilesmiss av jern i åkeren der (C27976). På Tingsrud (41/7) 600 meter mot nordøst er det funnet en spydspiss fra senmiddelalderen (R21315).

På samme måte som med gravfeltet på Guriholtet (punkt 3.6.1), hvor man bygde boliger på 1960-tallet, og hvor det fortsatt bygges hus, ligger Visperud ”på kanten av landskapet” hvor det er attraktivt å bo i dag. Det er sterkt press på disse enklavene med bevarte gravhauger og flere kulturminner er blitt skadet bare i løpet av den tiden det tok å skrive denne masteroppgaven. Det er behov for en skjøtselsplan for disse to gravfeltene, og informasjon bør gis til beboerne. Den lokale representanten for Fortidsminneforeningen Bente Arnesen, som påviste den ene av de to hulveiene på Visperud (vei A, fig 24), har foreslått at det blir satt opp informasjonsskilt på stedet.

Fig 24. Foto av hulvei A retning Visperud. Hulvei C går på skrått retning Ramstad mellom de to haugene på høyre side av veien.

Den andre hulveien; vei B (fig 25), kom jeg over ved en tilfeldighet. Før høyspentledningen ble gravd ned i bakken i nordenden av skogholtet, var det tydelig at de to hulveiene løp sammen mot nordøst, hvor de ser ut til å ha fulgt Tofsrudveien retning Fossen 360 meter unna. Det er grunn til å tro at stedet der veien passerer Waråa ved Fossen er et gammelt overfartssted hvis man ser hvor dypt veien ligger i terrenget på nordsiden av åa; veien er over 2 meter dyp her.

Hulveier er svært vanskelige å datere og må sees i relasjon til andre kulturminner. Hvis vi går ut fra at gravfeltet er fra eldre jernalder basert på formtrekk og beliggenhet, så kan vi se om veiene respekterer gravene eller skjærer gjennom dem (Gansum, 2002a: 22). Dersom veiene overlapper haugene kan vi være nokså sikre på at gravene er eldre enn veiene. Hulvei A ser faktisk ut til å skjære gjennom en del av en haug (den andre haugen på høyre hånd i fig 24). Mellom denne haugen og neste går det imidlertid en mindre dyp og smalere sti (hulvei C, fig 26). Stien er dyp nok til å kunne være en eldre hulvei som respekterer gravene (35 cm dyp), og har en mer direkte trasé retning Ramstad enn hulvei A som går i en stor bue. Hulvei C blir borte etter noen meter og kan ikke spores lenger nede på grunn av masseuttak i skråningen.

Fig 25. Foto av hulvei B retning sørover. Flere trær, blant annet furua til venstre har rotveltet som følge av sterk vind i det siste.

På grunn av bygge- og anleggsvirksomhet rundt skogholtet er landskapsstrukturen minst berørt på sørvestsiden. Utgangspunktet for avgrensning av et underordnet rom blir derfor krysningpunktet mellom gravfeltet på fjellgrunn og lausmasseterrassen som veien krysser mot Ramstad i vest. I det man passerer et gammelt steingjerde i skogen, åpner landskapet seg. Veien henvender seg her til flate 2. Det er visuell forbindelse til Rælingen, Enebakk og Løkenåsen; veien er utadventt. På grunn av at den ligger lavt i terrenget der den forbinder skogholtet og Ramstad er den lite synlig, ikke eksponert men privat.

I fig 26 er hulveiene inntegnet, og det er tydelig at hulvei A og B har løpt sammen på gravfeltet (gul innringing), selv om vei A ikke ser ut til å være synkron med gravene.

Av kulturminnene i området er det hulvei C og gravfeltet som kan settes i sammenheng.

Hulvei A og B må etter min mening settes inn i en større regional sammenheng ved at de ikke utgjør et kryss med likestilte mål for ferdselen i alle retninger, men løper sammen i samme retning; langs Tofsrudveien mot nord. Traseen fører til Piggåsen hvor det var stor aktivitet i klebersteinsbruddet i yngre jernalder (se punkt 3.7.1). Litt lenger nord er det sannsynlige overordnede målet for ferdselsåren: Midtbygda i Sørums. Nye registreringer har påvist en svært høy konsentrasjon av bosetningsspor som foreløpig kan tolkes som en større bosetting, kanskje til og med en landsby (Hansen, 2007).

På kartet fra 1760-årene i fig 27 er vei B fortsatt hovedferdselsåren nordover. Det er viktig å understreke at hulveiene ble oppdaget før kartet ble studert nøyer, og viste seg å sammenfalle med de eldre hulveiene.

Det er uklart hvor traseen har ført fra Fossen til Lystadmoen. Mitt forslag er at den tidligste veien var gått i en bue mot Guriholtet i nordvest og gjennom skogen til Piggåsen. I middelalderen er traseen blitt flyttet til mindre kupert terreng for å etterkomme kongelig pålegg om vedlikehold av veiene. Flatmarksgravene fra førromersk jernalder på Lystadmoen kan indikere en ferdselsåre. Den tror jeg ikke har vært orientert nord-sør men øst-vest fra utmarka til elven (se punkt 3.7.2 om stokkebåten fra denne perioden). Uthenting av kleberstein fra Piggåsen antas å ha foregått senere.

Både hulvei A og hulvei B ser ut til å oppfylle bestemte mål for dybde og ytre bredde, og kan være utbedret for å tilfredsstille lovpålagte krav i middelalderen. De er begge 50 cm dype og har begge en ytre bredde på 2 meter.

Hulvei A og Visperudgutua fører over Ramstad til Hval. På figur 27 kan man se at den fortsetter fra Hval og ned mot åa og ferjestedet til Østersund. Nedenfor Hval, er veien i dag overpløyd, men det er gjort funn av et sverd i åkeren langs traseen, noe som igjen kan indikere en haug langs veien (R76291).

3.5.2 VISPERUDGUTUA – ELDRE ENN NAVNET?

Når det gjelder navneklassen -gutu, og Visperudgutua spesielt, forklarte Botolv Helleland ved Universitetet i Oslo følgende: *"gutu(a), guttu(a) er ei jamningsform av gno. gata 'veg, gate' og har i austnorsk ofte tydinga 'krøtterveg'. Ein kan rekna med at jamningsformene utvikla seg i overgangen mellom mellomnorsk og nynorsk (språkhistorisk nemning), dvs. på 1500-talet, men det er sjølvsagt vanskeleg å tidfesta dei einskilde formene nøyaktig etter som ein har lite materiale som byggjer på talemålsformer. Teoretisk kan eit namn som i mellomalderen lydte *Gata, ha fylgd vanleg lydutvikling og vorte til ei seinare form Gutu(a), Guttu(a). Jamningsformene byggjer på dei oblique formene (dvs. andre kasus enn nominativ). Den oblique forma av gata var i gammalnorsk gotu (o = "o med kvist", dvs. omlydsproduktet av gammal kort a), som altså utvikla seg til gut(t)u, i bunden form gutua. Det er altså svært vanskeleg å tidfesta namnet Visperudgutua, men ein reknar namn av denne typen helst til etterreformatorisk tid. Dersom det er tale om ein gammal holveg, er det sjølvsagt mogeleg at Gata/Gutua er eldre, også eldre enn Visperud"* (E-postmeddelelse, 17.04.07).

Sammensatte Rud-navn kom for en stor del til i kristen middelalder og senere. Visperudgutua kan betegne en bruksfase av veien, da den ble brukt som krøttersti fra bruket Visperud til beiteområder en gang i middelalder eller nyere tid. Jeg har ikke funnet historiske dokumenter som kan tidfeste Visperud nærmere.

Ifølge Bjørg Arnesen i Høland var Visperudgutua dypere da hun var ung. Den er i bruk som traktorvei og turvei i dag, og er sannsynligvis blitt fylt opp med grus og vedlikeholdt av bonden.

Fig 28. Foto av Visperudgutua retning Visperud.

3.5.3 PILEGRIMSLEDEN TIL NIDAROS

Fra Kungälv i Bohuslen har det gått en eller flere pilegrimsleder over land til Nidaros i Trondheim i middelalderen. Det er antagelig flere traseer som har vært brukt av pilegrimer, men gjennom Østfold og Akershus er det hovedsakelig to ruter nordover; en vestlig gjennom Ås til Oslo, og over Skedsmokorset til Ullensaker og Hamar (Guttormsen, 2001) og en østlig gjennom indre Østfold, Fet, Sørumsund, Ullensaker og Hamar (Gangnæs, 1997). Eilert Gangnæs argumenterer med at topografien tilsier en hovedferdselsåre nordover gjennom Fet, med bare to ferjesteder mellom Kungälv og Trondheim; Elvestad i Sørumsund og Minde ved Minnesund. Jeg mener topografien har begrenset ferdselen noe gjennom Fet i nyere tid, slik de historiske kildene viser, men at hulveier – også kalt rideveier – hadde noenlunde samme standard rundt på Østlandet i forhistorisk tid. Gangnæs er noe ukritisk i å se sammenhenger mellom kulturminner langs denne traseen, som spenner over et tidsrom på 5000 år. Som Engesveen har påpekt kan man ikke bare trekke en linje mellom kulturminnene for å påvise veier (Engesveen 2005:16-17). I middelalderen hadde kirkene avløst hovene som sentralplasser, og pilegrimer reiste over lengre avstander mellom kirkene. Mange viktige middelalderkirker ligger langs denne østlige ruten. Hvis man følger dagens hovedferdselsåre Rv 22 sørfra til Fet, kommer man forbi en rekke bevarte steinkirker i Rakkestad, Eidsberg og Trøgstad. Nordover er Sørumsund middelalderkirke bevart. 2 kilometer øst for Sørumsund kirke; på Imshaug, har det vært en stavkirke som man har bevart rester etter. Steinkirken kan ha avløst denne stavkirken. Stavkirken har for øvrig stått ikke langt unna boplassen fra eldre jernalder på Borgen som er

beskrevet under punkt 1.7 og 3.4.2. Boplassen er minst 500 år eldre enn stavkirken og kan ikke settes i sammenheng med denne.

Traseen langs Monsrudvika og Løkenåsen er som nevnt noe usikker, men med en vannstandsvariasjon på 8 meter i Øyeren vil man måtte ha en alternativ vei i åssiden. Trolig var det en øvre og en nedre trasé. En alternativ trasé fra Trøgstad er om Høland og Aurskog.

Dersom antagelsen om at veiene på Visperud er standardisert etter middelalderkrav er riktig, styrker dette påstanden om en pilegrimsled her. Vei A ser ut til å være likestilt med vei B, noe som leder til spørsmålet om en større bosetting i området Ramstad. Som nevnt kan det også ha vært to ferjeleier, slik at Visperudgutua var veien nordover for folk som kom over elven til Hval.

3.6 ROVEN

Navnet Roven har usikker betydning, men ifølge en representant for Fet historielag kan det bety ”utkant”. Ifølge Bjørg Arnesen skilte man tidligere mellom Roven og Nord-Roven som er den høyest beliggende delen fra sandtaket på Gamle Rovenvei og til grensa til Sørums kommune. Gamle Roven skole, som i dag er grendehus, ligger rett nord for gården Tofsrud på Gamle Rovenvei. Den nye veien Rv 172 fra Fetsund til Sørumsand går langs foten av åsen parallelt med den gamle gårdsveien mellom Fråstad og Holter. Området Roven har usikker utstrekning, og overlapper området rundt Ramstad. Jeg har valgt å avgrense Roven i sør med linje 1 (dalbunnen) under punkt 3.5.

Roven er typisk det som kalles et småskala landskap, og har et oppbrutt preg med raviner, koller og åser, og med vekslinger over korte avstander (Gansum et al, 1997:13). Inndeling av landskapselementene blir derfor noe skjematisk.

Det overordnede landskapsrommet Roven

Linje 1: Roven avgrenses i vest av Glomma.

Flate 1: Visperud er det høyeste punktet på en flate som heller mot dalbunnen i sør og mot Ramstad i vest. I nord og øst skjærer Waråa en ravinedal som avgrenser flaten.

Flate 2: Fra Ramstad heller terrenget i økende grad mot elven men flater ut før Hval. Denne flaten er også avgrenset av dalen i sør og Waråa i nord.

Flate 3: Områdene Falla og Tofsrud ligger på en større, høyereliggende flate og avgrenses i sør-sørvest av Waråa, i øst av heiene, ved Myrvoll i nord av stigende terreng og i vest av hellende terreng ned mot elven.

Flate 4: Mellom åsen og Glomma løper det et lavereliggende område med lausmasser og små høydedrag fra Fråstad til Holter.

Flate 5: Nord-Roven er del av den høyeste flaten i nord, som er avgrenset av Piggåsen i vest og de myrlendte heiene i øst.

Landemerke 1: Piggåsen.

Flate 6: Nord for flate 4, atskilt av en ravinedal, ligger Guttersrud og Enderud mellom elven og Piggåsen.

Linje 2: Fra Fossen i sør til Guriholtet og videre nordover til Piggåsen går det et skille mellom de høyereliggende områdene og lavlandet langs Glomma. Linjen er ikke rett men bukter seg mellom steinete skogholt som Visperud og Guriholtet, og stiger mot toppen på piggåsen, før den synker mot Enderud retning Sørumsand.

Linje 3: Ekebergåsen ligger parallelt med – og mellom – linje 2 og elven.

3.6.1 EN MULIG PROSESJONSVEI PÅ GURIHOLTET

Stedsnavnet Guriholtet er sammensatt. Forleddet *Guri* – som stedsnavn – antas opprinnelig å være sammensatt av *guð* (gud) og *-vin* (eng), og dateres til eldre jernalder (Skre, 2007:54-56). Personnavnet *Guri* er avledet av det norrøne *Gudfrid*; *guð* (gud) og *fríð* (vakker). Naturnavn i bestemt form, slik som *-holtet*, regnes imidlertid for yngre stedsnavn. Muligheten er til stede at stedsnavnet *Guri* har eksistert i området, og at holtet har fått navn deretter i nyere tid. En like god forklaring ville være at en tidligere husmannsplass under Falla hadde navnet Guriholtet etter en kvinne, og at skogholtet hørte til plassen.

Før skogholtet ble utbygd til boligområde på 1960-tallet registrerte man 27 gravhauger på Guriholtet. Antagelig har det opprinnelig vært langt flere enn 27 hauger. I dag er det 18 hauger igjen hvorav flere er skadet. De er fordelt på fire grupper; i nordøst er det 3 hauger som skiller seg ut i form og plassering. De ligger sør for Gamle Rovenvei, mellom en hage og åkeren. Haugene består av steinblandet jord og ligger på fjellknauser. I sør, på nordsiden av Fallaveien, er det 2 hauger som det er lite igjen av. Den ene av disse; haug nr 15, skal ha vært den største av haugene i feltet. Den utnyttet seg av en naturlig formasjon, en høy fjellknaus, som den var bygd over. I dag er det nesten bare fjellknausen som er igjen. På den andre siden av Fallaveien er det 7 hauger av lausmasser med markerte fotgrøfter. I den ene; haug nr 13, er det som nevnt bygget en potetkjeller. To av haugene er halvert av Fallaveien. En haug ligger høyt plassert oppå en knaus og er beskåret av oppkjørselen til et hus. Den siste gruppen på 5 rundhauger og en langhaug ligger nordvest for dette huset. Rundhaugene har fotgrøft. En av disse er det tatt ut masse fra, slik at det bare er en voll rundt krateret igjen. Nordligst i denne gruppen skal langhaugen ligge plassert oppå en fjellskrent, men den ble ikke gjenfunnet av undertegnede.

Det er ikke gjort arkeologiske undersøkelser av noen av haugene, men det er gjort flere funn ved graving og pløying; Umiddelbart sør for haug 13 med jordkjelleren er det funnet en spydspiss av jern ved pløying, som er datert til yngre jernalder (C12627). Fra haug 9 eller 12 er det kommet inn en øks av jern, også den datert til yngre jernalder (C15068). I en hage nordvest i feltet er det funnet del av et sverd som er datert til vikingtid, sammen med en jernring (C32088a-b). Det er altså spredte funn som kan dateres til yngre jernalder. Den første gruppen som er plassert på fjell og består av steinblandet jord kan antagelig dateres til eldre del av jernalder. Feltet ser ut til å ha vært i bruk over lengre tid.

Guriholtet utgjør som nevnt en del av linje 2, og ligger altså på kanten mellom den høyere flate 3 og den lavere flate 4. På sørvestsiden er det en ravedal; en nord-sør orientert sidedal av Warådalen, som kan være en gammel skredgrop. Fra krysset Gamle Rovenvei/Fallaveien, hvor det er bygget et nytt hus, og ned langs skråningen går det en nord-sør orientert gjengrodd hulvei (vei A i fig 32) ned til bunnen av dalen. Veien ser ut til å være oppbygd slik at den stiger jevnt og mot nord opp til gravfeltet langs den ellers uregelmessige hellingen (fig 29). Det at veien ser ut til å være konstruert og kan knyttes til gravfeltet gir den en kultisk kvalitet. I bunnen av veien er det i dag myr. Om veien har hatt myra eller elven som mål, eller om den har gått over Ekebergåsen, vil jeg komme tilbake til.

Fig 29. Oversiktsfoto av hulvei A opp til Guriholtet.

Muligheten foreligger at vei A er en nyere tids hulvei, eksempelvis en krøttersti. Den er ikke dyp i terrenget; kun 20 cm, men likevel markert (se fig 30). Dersom veien er oppbygd vil den kunne bestå av fastere masser som eroderer mindre, og være eldre enn dybden tilsier. Den kan også være eldre og med kort brukstid.

Toppunktet på vei A (omtrent ved huset i fig 29) er et greit utgangspunkt for en underordnet visuell analyse. Punktet ligger på linje 2, altså på kanten av de høyereliggende områdene, og henvender seg til Guriholtet, men ikke videre innover den øvre Flate 3. Mot vest henvender den seg til linje 3/Ekebergåsen og dalen under. Veien er bare eksponert mot Ekebergåsen og dalen, og henvender seg ikke ut over dette rommet. Veien må derfor sies å være innadvendt. I rommet er den imidlertid godt synlig (jf fig 29) og dermed offentlig. Med sin jevne rette stigning diagonalt opp langs skråningen til gravfeltet gir den assosiasjoner til førkristen rituell praksis i forbindelse med gravlegging. De kultveiene man kjenner fra før, er markerte i terrenget, vanligvis med kantstein, og i noen tilfeller fører de til såkalte dødehus (Engesveen, 2005:13). Kultveier forbundet med myrer og våtmarker hører til eldre jernalder, bronsealder og steinalder i Sør-Skandinavia (Rudebeck, 2002:181). Som Solberg påpeker, er ofringene i førromersk jernalder og eldre romertid tolket som offer til fruktbarhetsguder, mens de store våpenofrene fra 200-tallet og utover tyder på at krigsguden har fått en sentral posisjon (Solberg, 2000:174). Vei A kan også ha vært brukt for å bringe de døde til gravplassen i yngre jernalder. En mer profan tolkning av veien er som sagt at den er brukt for å bringe buskappen til beitet i bunnen av dalen, men for å komme over til gresshellene på vestsiden av dalen må man altså krysse et myrlendt område. Dalen er ikke større enn at det da ville lønne seg å følge høyden rundt toppen av dalen på nordsiden (se fig 32).

Hoveddelen av gravfeltet i Guriholtet kan dateres til funn fra yngre jernalder og tilsier dermed

ikke en sammenheng med ofring i myr. Funn C32008 er imidlertid usikkert datert til vikingtid i Oldsakssamlingen og bronsealder/jernalder i Askeladden. Det er ikke funnet flatmarksgraver, men disse er ofte vanskelige å identifisere og dermed underrepresentert.

Fig 30. Detaljfoto av hulvei A opp til Guriholtet.

Fallaveien respekterer som nevnt ikke haugene. Dersom den overlapper en smalere hulvei vil denne kunne respektere haugene, men størrelsen på haugene 9 og 14 som er halvert av Fallaveien er henholdsvis 14 og 9 meter i diameter, så det er usannsynlig at det har vært plass til en hulvei som har respektert haugene i denne traseen.

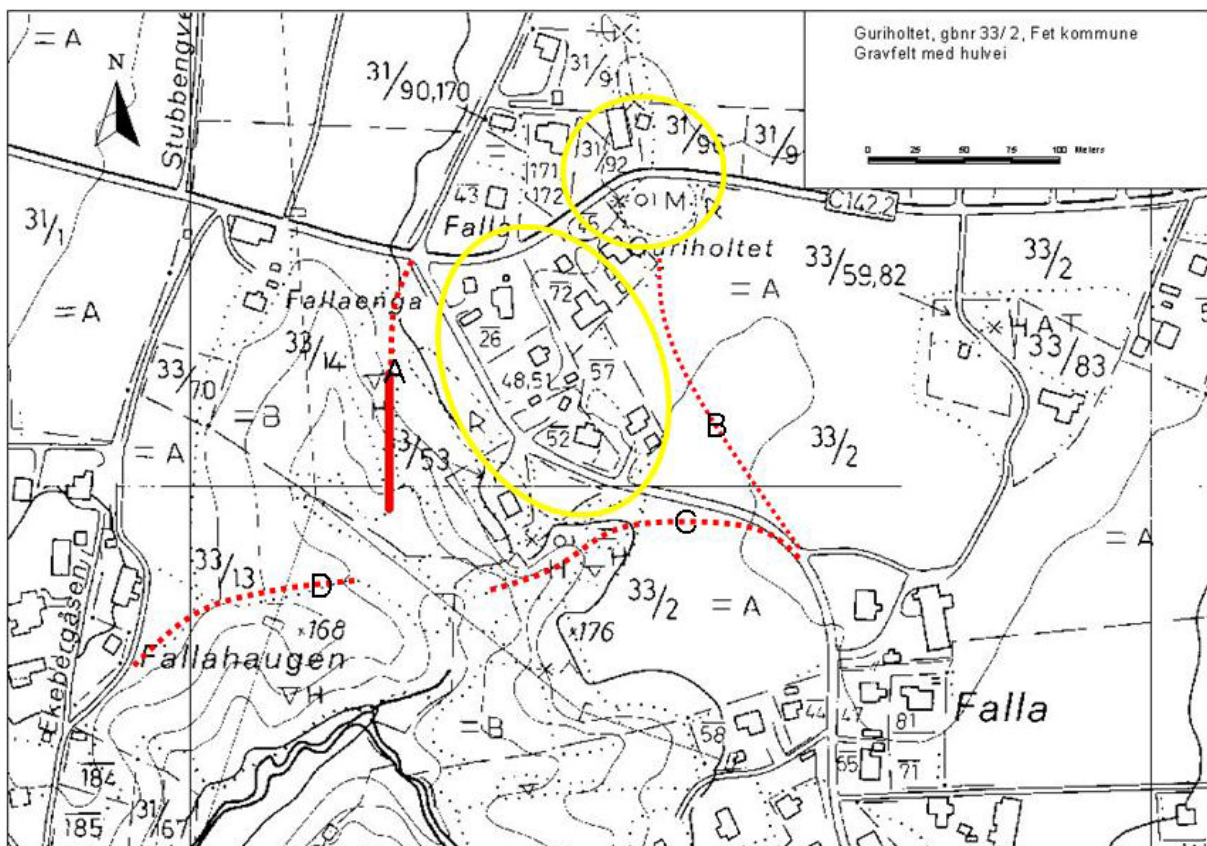
De gamle flyfotoene fra NIKU kom til nytte også her. På figur 31 er det markert en overpløyd vei (vei B) fra gården Falla til den antatt eldste gruppen av hauger langs Gamle Rovenvei. Vei B markerer seg som en mørk linje i åkeren, og vil på samme måte som veien i fig 9 være hul i formen, og dermed holde bedre på fuktighet. Dersom linjen i fig 31 markerte en nyere vei, ville denne vært steinlagt, tørrere og lysere på bildet.

Bosettinger i området rundt Falla vil ha hatt veiforbindelse til elven med sine kommunikasjonsmuligheter og fiskeressurser. Den korteste farbare veien er ned et lite dalsøkk sør på Guriholtet (vei C). Her er god fremkommelighet i slakt hellende terreng mellom bergknausene. Herfra er det mulig å følge Waråa nedover, men stedvis er elvedalen kupert og ufremkommelig. Lettere er det å ta seg over Ekebergåsen og ned til elven. Over Fallahaugen er det en dyp forsenkning (vei D) som korresponderer med den gamle gårdsveien fra Fallaenga. Gårdsveien følger Ekebergåsen et stykke sørover før den svinger sørvestover mot Ekebergfabrikken (jf punkt 3.6.2).

Fig 31. Utsnitt av flyfoto over Roven fra 1973 (NIKU).
Pilene viser til en overpløyd vei (bildet over).

Fig 32. Kart over Guriholtet (under).

De to veiene A og B kan ikke umiddelbart settes i relasjon til hverandre, men begge ser ut til å ha sammenheng med gravfeltet, muligens til diakrone deler av feltet.

3.6.2 ELVEVEIEN FALLA – SANDBO

Fra Ekebergåsen og ned til Glomma i vest går altså den eneste registrerte hulveien i Fet (R90328). Den har en sikker *Terminus ante quem* 1761 siden den er avbildet på kartet fra dette år (fig 27). På kartet er den tegnet som vintervei med tiltenkt videre trasé på isen sørover Glomma. Videre følger den i traseen til Gamle Rovenvei fra Guriholtet til Tofsrud. Her var det tydeligvis ikke vei på denne tiden ettersom det er stiplet vintervei på strekningen. I tillegg er det opplysninger om et stedsnavn på 1600-tallet; Korsveien, der bokollektivet Elvetun holder til i det gamle Røde Kors sanatoriet (Gbnr 31/75 på kartet). Hulveien, eller hulveisystemet (det er flere parallelle stier), har på 1600-tallet utgjort *Korsveien* sammen med den gamle gårdsveien nordover til Fråstad og videre. Forbindelsen fra Korsveien til Fråstad er antagelig ikke mye eldre enn 1600, men traseen fra Fråstad til Holter kan være det (punkt 3.6.3). Hulveien har krysset gårdsveien ved Elvetun og fortsatt rett opp en kløft på Ekebergåsen, som i dag er planert (se markering i fig 33).

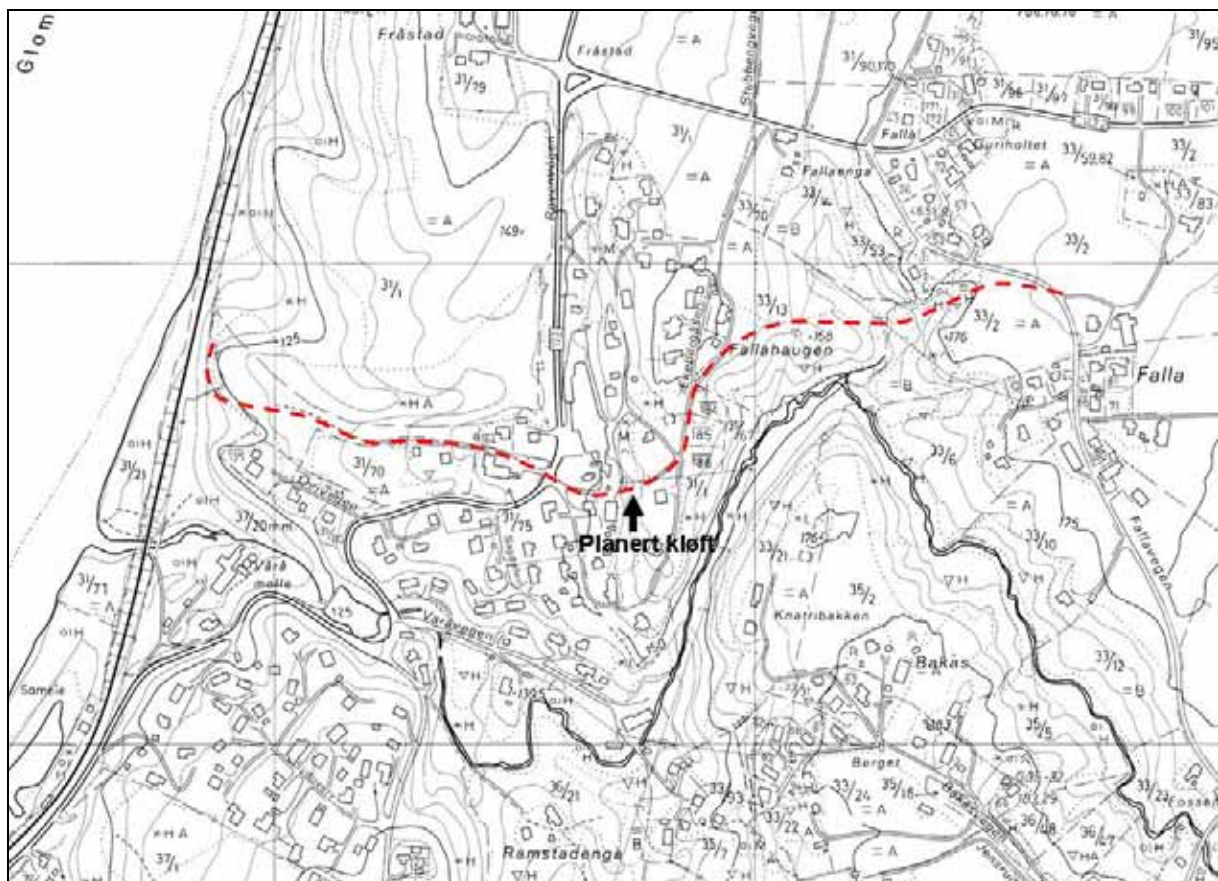

Fig 33. Kart over en mulig elvevei fra bosettinger på Falla til Glomma.

Langs traseen er det av kulturminner kun registrert en tjæremile (fig 34). Ved nedgraving av ny vannledning på Sandbo (gbnr 31/70 i fig 34) i 2003 kom det for dagen små forekomster av kull og fragmenter av brente bein, som kan indikere flatmarksgraver. Videre korresponderer

traseen noenlunde med kirkeveien på gården Faller på den andre siden av Glomma (Dietrichson, 1888). På Faller er det flere funn fra yngre jernalder (se appendiks).

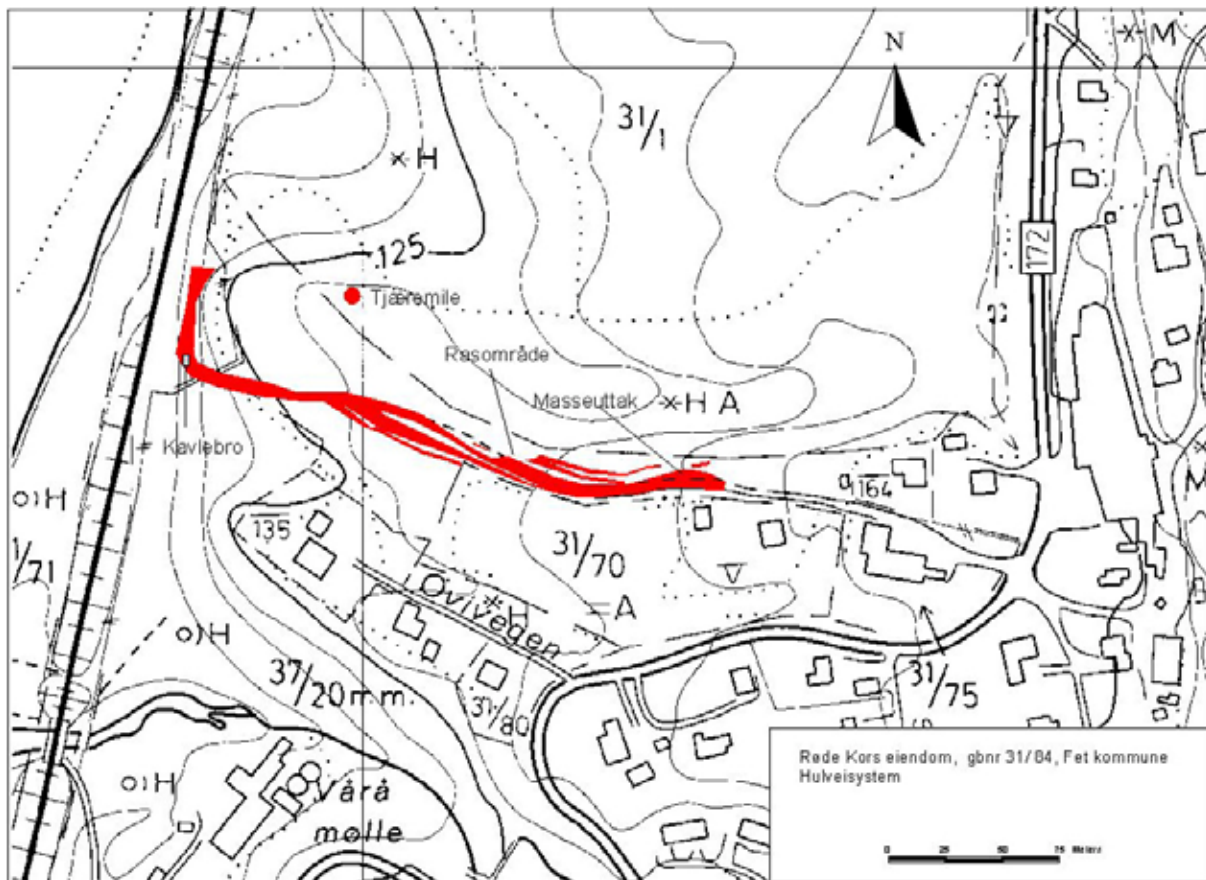

Fig 34. Kart over hulveisystemet på Sandbo.

Hulveitraseen er skadet av erosjon og nyere aktivitet. Kraftig vannerosjon i bunnen av systemet har ført til at flere store trær har rotvelta. Det er tidligere gravd ned en telekabel langs deler av traseen.

Telenor ønsket å legge den nye kabelgrøften på samme sted men da hulveien ble fredet, ble kabelen lagt utenom. Der grøften krysset hulveien ved Sandbo ble den dokumentert (se fig 36-38). Dette var ikke et ideelt sted å snitte hulveien, på grunn av nyere aktivitet i forbindelse med husmannsplassen. Det har stått flere bygninger her, blant annet en låve og et fjøs, og det er tatt ut masser langs veien (se fig 34).

Undersøkelser med metallsøker gav ingen daterbare funn, kun nyere jernavfall fra de siste 300 årene. I åkeren på Sandbo er det funnet en del blæreslagg som stammer fra en smie som har ligget her i nyere tid.

Med utgangspunkt i traseens høydepunkt, den planerte kløften på Ekeberg (fig 33), er veitraseen utadventt med vidt utsyn, men samtidig privat ved at den følger terrenget og ligger i et rom med høyt datainnhold. Veien henvender seg til elven/linje 1, og både til flate 4 mellom Ekebergåsen og elven, og flate 3 østover mot Falla. Veien har en lokal funksjon ved at den forbinder bosetting og elv. I nedre løp har den nærmest regionale mål, med sine fire meter i bredde og over 2 meters dybde. En rekke steder langs veien gir maksimal visuell

kontakt med større landskapselementer, samtidig som veien er privat, noe som kan indikere et bevisst trasévalg; se, men ikke bli sett. Traseen kan også knyttes til et oppkomme, en naturlig kilde.

Fig 35. Foto hulveien på Sandbo.

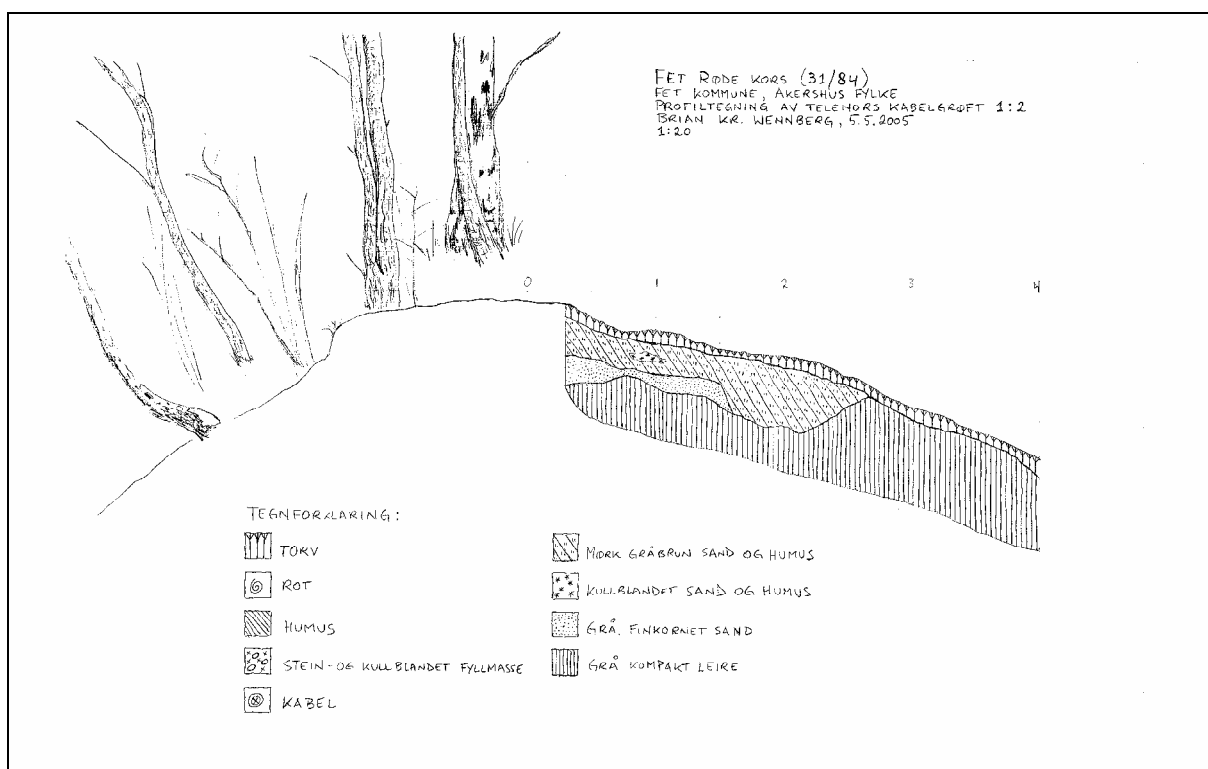

Fig 36. Profiltegning 1:1 av Telenors kabelgrøft

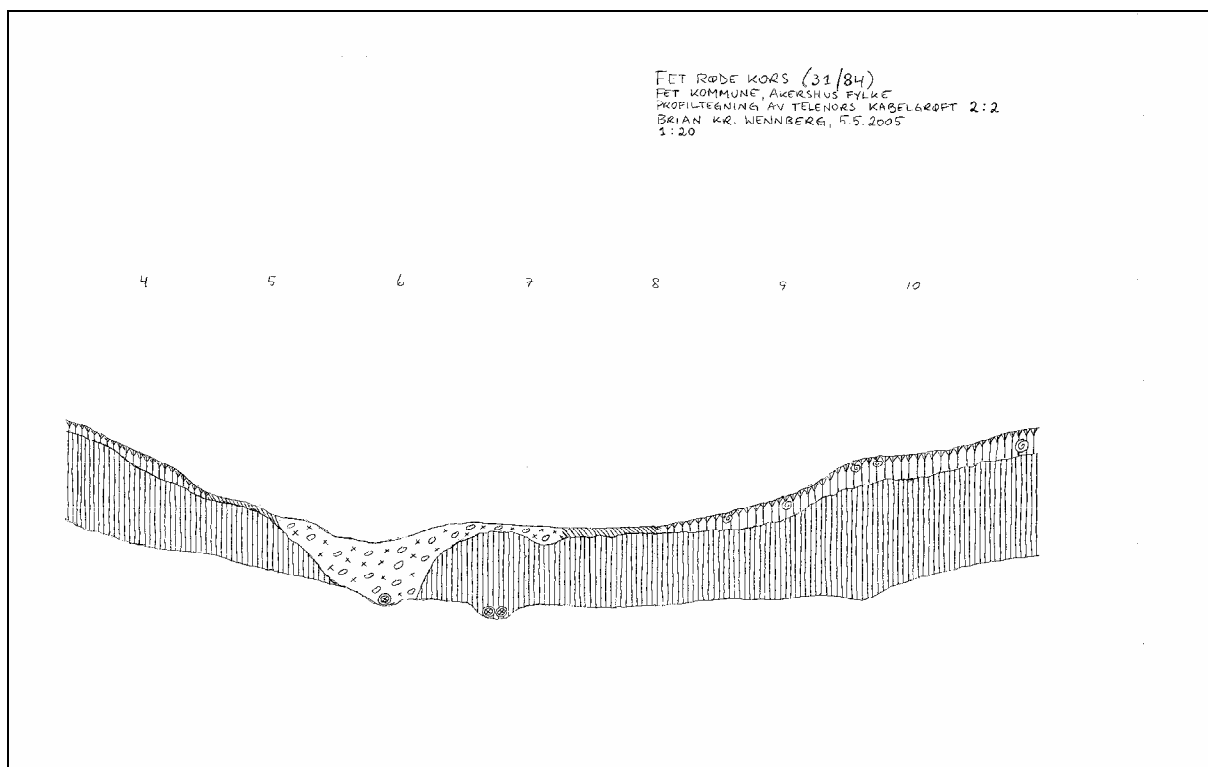

Fig 37. Profiltegning 2:2 av Telenors kabelgrøft

Den markante forsenkningen i laget med kompakt leire som sees i tegning 1:1 på 1 meter fra 0-punktet, har jeg tolket som en parallell vei; hulvei B (fig 38).

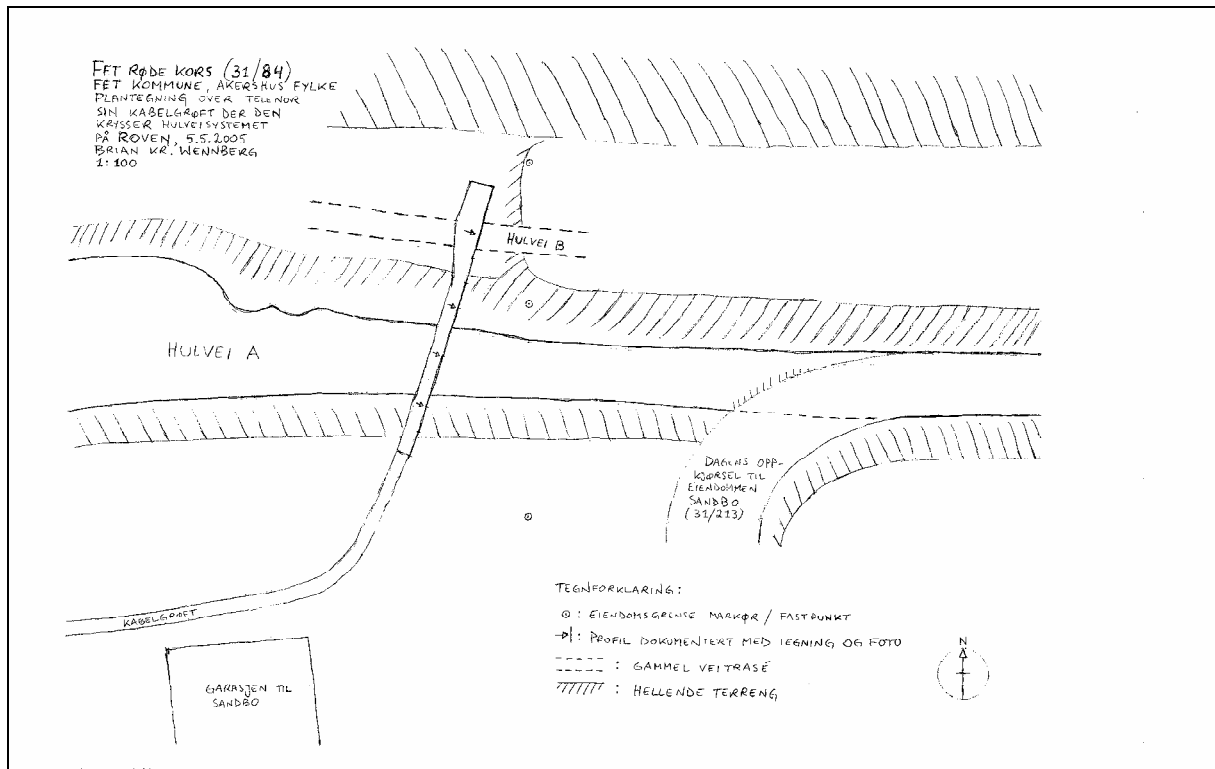

Fig 38. Plantegning av Telenors kabelgrøft.

3.6.3 GÅRDSVEIEN FRA FRÅSTAD TIL GUTTERSUD

Avgrenset i sør av Waråa og i nord av åa som renner ned fra Dypdalen, ligger det i dag fire gårder på høydedragene langs elven; Fråstad, Haga, Kjustad (nordre og søndre) og Holter (nordre og søndre) (se kart i fig 39). Mellom gårdene er den gamle gårdsveien bevart parallelt med riksveien. En liten del av gårdsveien, i bakken fra Haga opp til Kjustad, er i dag ikke i bruk. Her har det samlet seg en voll av lausmasser nederst, midt i veiløpet, noe som ikke er uvanlig for hulveier i hellende terreng. Langs veien er det registrert hauger på Kjustadenga og Haga, og det er gjort funn som er datert til 900-tallet. På grunn av gårdenes plassering på avgrensede høydedrag kan det være bosettingskontinuitet på eller ved tunene.

En kort analyse med utgangspunkt på høyden ved Kjustad viser at veien henvender seg til elven og flate 4, men har visuell kontakt utad. Veien er lokal og privat der den følger høydedraget. Videre mot nord er det få kulturminner fra jernalder, men stedsnavn som Guttersrud, Enderud og Sennerud dateres til middelalder. Lystad, Østby og Vestby ved Sørumsand er eldre. Ved skolen på Sennerud (Østby nordre) har det vært en haug med fotgrøft, langs en nord-sør orientert sti (R80552). Ved ferjestedet på Vestby nordre er det tre hauger (R52079). Derfra var det forbindelse til Elvestad nord for Glomma, og Midtbygda som jeg har omtalt tidligere.

Fig 39. Den gamle gårdsveien mellom Fråstad og Holter. Statens kartverk.

3.7 LYSTADMOEN

Lystadmoen med klebersteinsbruddene har ifølge Elbjørg Arnesen tidligere hørt til Holter – ikke til Lystad i Sørumsund – og het da Holtermoen (Arnesen 1980:61). Likevel mener jeg det er indikasjoner på at rettighetene til bruddene var knyttet til maktsenteret på Sørumsund.

3.7.1 KLEBERSTEINSBRUDDET I PIGGÅSEN OG VEIEN TIL ELVA

Grunneier Ole Wilhelm Guttersrud hadde omvisning for Fet historielag i Piggåsen, og lurte på om noen hadde interesse av å se på en gammel vei. Jeg rakte opp hånden. Veien følger markeringen av en sti på ØK-kartet, men er åpenbart en hulvei fra eldre tider (fig 42). Den er også regelmessig i mål og dybde; den varierer mellom 4,5 og 2,5 meter etter terrenget, og har en gjennomgående dybde på 0,5 meter, bortsett fra den høyeste delen nærmest Piggåsen, hvor den går gjennom et plantefelt og er 0,7 meter dyp.

Hulveien ser ikke ut til å ha noen tydelig tilknytning til bruddet i Brennepåsen (R80588) på østsiden av Gamle Rovenvei. Derimot er den direkte orientert retning bruddene i Piggåsen (R79301). En bit på 350 meter mangler, mellom Bråten og Piggåsen, der det i dag er dyrket mark. Hulveien er godt bevart i en lengde av over 300 meter, før den i nord løper sammen med den gamle veien mellom Lystadmoen og Guttersrud mot vest. Denne veien er i dag en opparbeidet hyttevei. Etter 100 meter tar hytteveien av nordover, og traseen følger den gamle veien ned gjennom en kløft i terrenget som har preg av en skogsvei. Veien blir borte før man kommer ned til riksveien, og her er det to mulige løp videre; mot Guttersrud eller mot

Enderud og Ødegården. Bekkeutløp viser seg ofte å være egnede havneplasser, slik også hulveien på Sandbo endte i en vik med et bekkeutløp, før jernbanen ble bygget.

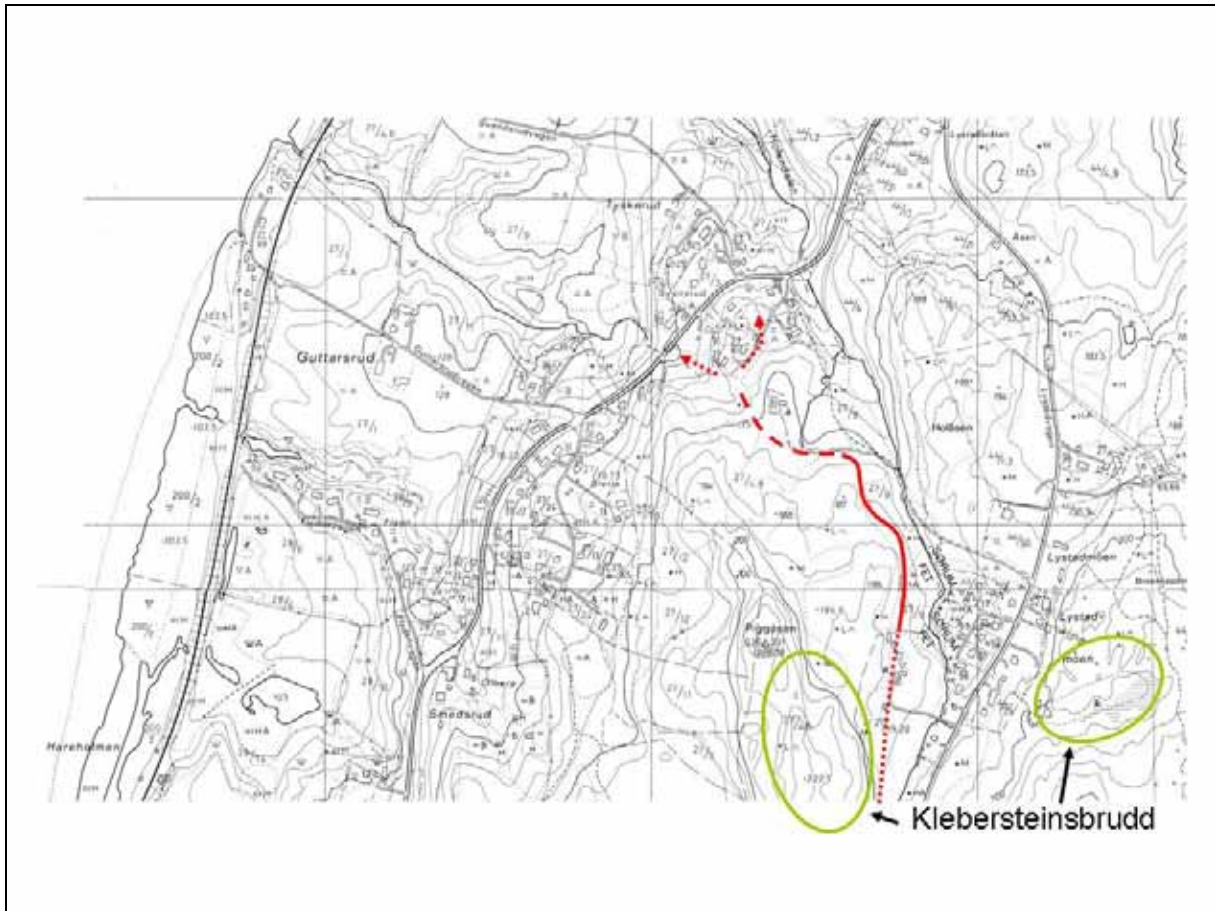

Fig 40. Kart over hulvei Piggåsen – Gutterrud/Enderud.

Fig 41.
Uferdig gryteemne i
klebersteinsbruddet
på Piggåsen.

Foran gruveinngangene er det store avfallsdynger med kleberfragmenter fra arbeidet i bruddene. Dyrebein i dyngene tyder på at måltider ble inntatt på stedet. (Arnesen, 1980:88).

Nye registreringer på Sørumsø og middelalderkilder viser at det har vært et befolkningsgrunnlag og et maktsenter på Sørumsø som kan ha utnyttet ressursene i Piggåsen. Kleberstein fra Piggåsen var handelsvare som kan ha blitt omsatt på handelsplasser i hele Skandinavia i vikingtiden. Bruddet har også dekket lokale behov; det er en rekke funn av kleberkar i området. Varene kan dermed ha blitt skipet ut både opp elva til Midtbygda og nedover til regionen og lengre.

Så langt viser lokalitetene på Piggåsen den sikreste sammenhengen mellom et aktivitetsområde og en ferdselsåre i forhistorisk tid.

Hulveien her er funksjonell, den henvender seg til flate 5 og 6 men først og fremst til landemerke 1; Piggåsen. Veien er regional, men privat og innadvendt.

Fig 42. Foto av hulvei på Piggåsen.

3.7.2 STOKKEBÅTEN I GLOMMA (SØRUM KOMMUNE) – NORGES ELDSTE BEVARTE BÅT

I 1997 ble det ved lav vannstand funnet en omkring 10 meter lang stokkebåt i Glomma ved sideelven Rømua i Sørum kommune. Båten er datert til førromersk jernalder (Arisholm og Nymoen, 2005). Det er tilfeldig hvor en båt ender opp, slik at det ikke vil ha noen hensikt å analysere funnstedet i forhold til landskapet. Funnstedet er antagelig et punkt på en ferdselsåre; bevegelseslinje 13 (punkt 3.3.2), og henvender seg til områdene langs denne nord-sør aksen. Båten må være bygget av og for et større bofelleskap, og disse menneskene var noen av de første som brukte jernredskaper, sannsynligvis jordbrukere med teknologi til å utvinne myrmalm i området. I Fet er det så langt ikke funnet jernvinneanlegg, men det beror på at myrområdene generelt er dårlig kartlagt med tanke på kulturminner.

Trestammen som er brukt var av slike dimensjoner at man måtte til Sørlandet for å finne et emne for en kopi av båten. Før graninnvandringen var det blandingsskog av furu, bjørk, or, hassel og eik som dominerte denne delen av Glomma (Høeg, 1997). Navnet Ekebergåsen vitner om rik tilgang på eik tidligere. Ingen boplasser i området er datert til førromersk jernalder, men på Lystadmoen er flere flatmarksgraver tolket som førromerske urnegraver (Arnesen, 1980:61). På Jahren var det som nevnt bosettingsspor fra denne tiden (R90232 under punkt 3.4.6). Boplassen på Borgen i Sørum er noe senere; romersk jernalder/folkevandringstid (punkt 1.7).

Det er ikke mulig å knytte stokkebåten til en eventuell bosetting på Lystadmoen, men flatmarksgravene indikerer fast bosetting i området på den tiden båten ble brukt.

Det som kan sies er imidlertid at det langs denne delen av Glomma finnes kulturminner fra samtlige forhistoriske perioder, og elven har vært et sentralt element i landskapet.

3.8 ÅKRENE

Hittil har undersøkelsene fulgt ferdselsårene på østsiden av Glomma, fra sør til nord. Øst-vest forbindelsen har i forhistorisk tid antagelig gått mye over vannet, enten over Glomma ved Fetsund eller direkte over Øyeren og Svullet. I kongesagaene er beskrevet hvordan forskjellige konger lot skip dra over land fra Oslo til Nitelva for å kontrollere områdene rundt Glommavassdraget. Over land var det to veier som etter hvert ble de viktigste ferdselsårene over Åkrene; en fra Korsveien på Garderåsen som fulgte høydedragene nordover (3.8.1). Dette var også en forbindelse mellom bosettingene i Fet og på Skedsmo. Den andre var en sesongbetont vei over våtmarkene i Svullet med retning Tuen og ferjeleiet over til Rælingen (punkt 3.8.2).

Både dagens riksvei-trasé over Åkrene, og den eldre traseen som gikk noe lenger ut mot Svullet er moderne ferdselsårer. Bevegelseslinje 7 (punkt 3.3.1) har med moderne veibygging og motorferdsel å gjøre. I forbindelse med utbygging av kollektivfeltet langs RV22 over Åkrene flateavdekket Fylkeskommunen områdene for registrering av automatisk freda kulturminner. Det ble ikke gjort funn av strukturer fra forhistorisk tid (Muntlig meddelelse Ole Grimsrud 26.4.07). Det er også gjort registreringer i forbindelse med utvidelse av golfbanen ved Jølsen uten nevneverdige funn.

Det overordnede landskapet Åkrene med Leiradalen.

Linje 1: Åsfoten utgjør grensen mellom sletteområdene i vest og åsene og kollene i øst. Den danner en slynget linje fra sørøst til nord-nordvest.

Linje 2: Leira utgjør også en slyngende, eller meandrerende linje fra nord til syd.

Flate 1: Sørøst i åkrene ligger våtmarksområdet Merkja ved utløpet av Bergerbekken. Merkja og de oppdyrkede hellingene rundt utgjør en skålformet flate.

Flate 2: Flate 2 er Leiras deltaområde, og avgrenses av Jølsenbekken i nord.

Flate 3: Områdene rundt gården Jølsen.

Flate 4: Asak-området.

Landemerke 1: Med sine store meandersvinger utgjør Leira et landemerke i området.

Landemerke 2: Rælingsåsen.

3.8.1 STREKNINGEN SUNDET (ØSTERSUND) – ASAK (SKEDSMO)

Stedsnavn indikerer at det har vært bosetting på eller ved høydedragene langs Åkrene siden eldre jernalder, men det er gjort svært få funn. I dyrka mark, ved foten av åsen nedenfor gården Borgen, har Akershus fylkeskommune nylig registrert bunnen av en overpløyd kokegrop som ble datert på en kullprøve til førromersk jernalder (R95952). På gården Smedsberg er det funnet et fragment fra et kleberkar og et fragment av et tveegget sverd i en offerkontekst; anbrakt i en ile (kilde) i en fjellsprekk (R21158). Det kan også være en grav. De eneste indikasjonene på gravhauger er funn av en spydspiss i åkeren på Skjelver nordre i 1960 (R11739), og nylig innkomne funn av et vikingtidssverd, en spydspiss og slagge fra gården Vinsnes (C36018 a-c, se appendiks).

På gården Borgen var det en kirke i middelalderen som skal ha brent rundt 1300. Den er ikke lokalisert, men Hans Borgen opplyste at man i tørre somre kunne se murene som streker på bakken, og det ble funnet skjeletter da man bygde våningshuset (R31489) (Opplysninger fra Askeladden).

På Asak er det et rikt arkeologisk materialtilfang, hovedsakelig i tilknytning til gravfeltet som er beskrevet i en egen rapporten (Løken, 2005). Her er også ruinene etter Gudleif Asaks kirke som ble beskrevet som et øde kapell av biskop Jens Nilssøn i 1598, og som ifølge Jens Kraft ble ødelagt ved lynnedslag på midten av det 17. århundre (ibid:3). På gravfeltet på Asak er det registrert flere hulveier. De er orientert sørover retning Jølsen og nordvestover retning Leirsund.

På Åkrene er det et eldre veinavn; Brattgutua, på en krøttersti som har gått fra gårdene Vinsnes og Løken ned på sletta. Veien var opprinnelig rett, men har i dag endret trasé i en bue rundt låven på Vinsnes. Det er ikke registrert noen hulveier i området, så vi må ta utgangspunkt i de eldre kartene (fig 7 og 44).

Krysset Støvinåsveien/Garderveien het tidligere *Korsveien* (Solem 1875), og man kan i forlengelsen av Støvinåsveien følge en gang- og sykkelsti nordover og inn i skogen hvor den deler seg. Veien til venstre her går retning Tien, og er den gamle hovedveien nordover (fig 43). Etter noen hundre meter ender veien i et myrlendt terreng, og blir borte. Her har den tidligere krysset bekken retning tunet på Tien, men her er kun dyrket mark i dag. Fra Tien gikk veien langs åskanten rundt Skjelverhaugen, og til gårdene Skjelver, Vinsnes, Løken, Borgen, Jølsen og Asak-gårdene, før den krysset Leira (fig 44).

Fig 43. Foto av veiskille i skogen ved Vitåsen. Den gamle veien langs åsen over Åkrene kan følges et stykke ned til venstre på bildet, men går ikke lenger over jordet til tunet på Tien, slik som på kartet i fig 7. Til høyre er veien til Tientjernet.

Vi vet altså hvor kongeveien gikk, men det er vanskelig å si noe om kontinuitet. Det er sannsynlig at det har vært vei både mellom bosettingene på åkrene og i Leiradalen, og opp i åsene hvor det er kjent flere bygdeborger fra jernalder: Rudskulen (R31985), Skansen (R31984) og Farshatten (R70580).

Funn og stedsnavn er konsentrert på høydedragene under åsen, og relaterer seg til disse lokalitetene over flere perioder. På bakgrunn av registreringene på Jahren, og de påviste relasjonene mellom boplasser og landskapselementer vil man kunne identifisere lokaliteter med høyt potensiale for funn av bosettingsspor på Åkrene.

Fig 44. Del av kart fra ca 1760 over nordre del av Åkrene og Asak-området, Statens kartverk.

3.8.2 VEIEN OVER TUEN TIL SUNDET (VESTERSUND, RÆLINGEN)

Deltaslettene og våtmarksområdene i Nordre Øyeren er i kontinuerlig endring, og ferdselsmønsteret har endret seg med dem, men også med endringer i samfunnet. Nye steder er blitt viktige, mens gamle sentrale plasser har mistet sin betydning. Men vi orienterer oss fortsatt etter landskapselementene.

Bevegelseslinje 3 (punkt 3.3.1) over leireslettene til ferjestedet Tuen ved Nitelva har mistet sin mening og funksjon. Spor etter ferdselsåren kan sees ved lav vannstand (fig 45).

Fig 45. Foto av broanlegg over Merkja, tatt fra området ved Fossveien/ Nerdrumsveien retning Tuen.

Veien er funksjonell hvis vi ser bort fra muligheten for at den også er brukt til ofring. Svillet må for øvrig kunne sammenlignes med Sør-Skandinaviske forhold med store våtmarksområder, slik at muligheten for at det har foregått menneskeofring i forhistorisk tid burde være til stede. Stedsnavnet Rakkemosan på Holtåsen kan lede tankene i den retningen, men da som et sted for henrettelse av kriminelle. På strekningen mellom Fossen og Tuen virker det som man rent funksjonelt har utnyttet terrengets muligheter for overfart, ved at veien følger et langt nes så langt det går før veien er ført videre med en bro av steinfylling. Veien er regional og henvender seg til det overordnede landskapet og spesielt til krysningspunktene, slik som Sundet. Selv om det ikke fremgår av fig 45 er det god visuell kontakt med landemerket Rælingsåsen.

4 Konklusjon

Resultatene fra denne analysen er kun foreløpige, men sammenholdt med komparative analyser støtter den opp under de generelle slutningene i arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder.

Det kan påvises en sammenheng mellom kulturminnernes ytre utforming og plassering i landskapet. Kulturminnene relaterer seg til naturelementer. Det vanlige eksempelet er gravhauger, men disse er ikke nødvendigvis representative. Andre undersøkelser har imidlertid vist at også flatmarksgraver relaterer seg til ferdselsårer (Rudebeck, 2002:185), og til naturelementer, slik som på Bikjholberget i Kaupang (Skre, 2007:72-73, 77). De førromerske hellekistene med urner på Lystadmoen (Arnesen, 1980) følger mønsteret til urnefeltene i Sentral-Europa, med sin høye plassering i sandholdig grunn langs veier (Rudebeck, 2002:181). På samme måte forholder ferdselsårer seg til elementer i landskapet, og forbinder steder som tillegges mening, slik som den førkristne kultplassen Hov og gravfeltene i de steinete skogholtene Visperud og Guriholtet på kanten av landskapet. Også naturformasjoner tillegges mening, det kan man se av mange stedsnavn.

Veier fungerer ifølge Rudebeck som grenser i landskapet, og kan sees som liminale plasser (ibid:183). Det er steder hvor riter finner sted og avhjelper overganger, slik som overgangen mellom livet og døden. Reisen er en liminalfase i seg selv ettersom man befinner seg i en udefinert tilstand, verken på det ene stedet eller det andre (Turner, 1967). Veier kan til og med utgjøre sentrale plasser for møter (Rudebeck, 2002:187). Veier brukes også i sosiale strategier (jf Hodder 2001). På spørsmålet om noen av veiene var konstruert som en maktdemonstrasjon eller med et kontrollerende formål vil jeg si at Prestebakken indirekte kan være konstruert gjennom valget av lokalitet for sentralplassen Hov. Vei A på Guriholtet, den såkalte prosesjonsveien, vil i så måte ha vært konstruert for sosial kontroll gjennom ritualer.

De undersøkte hulveiene fordelte seg slik på Skarres kategorier:

1. Hulvei i -/eller i umiddelbar nærhet av gravfelt -/minner:
 - Vei C over Nordre Jahr
 - Vei B over Øverby
 - Vei A og B over Visperud
 - Vei A og B på Guriholtet
 - Gårdsveien mellom Fråstad og Holter
 - Strekningen Sundet (Østersund) – Asak (Skedsmo)

2. Hulvei i utmark som ikke umiddelbart kan knyttes til eksisterende veier, veier i eldre kartmateriale eller gravminner:
 - Veien på Piggåsen

3. Hulveier som kan knyttes til eksisterende veilinje eller veilinje i eldre kartmateriale (parallellfenomenet):
 - Prestebakken
 - Vei A og B over Visperud
 - Vei C og D på Guriholtet
 - Veien over Sandbo
 - Gårdsveien mellom Fråstad og Holter
 - Strekningen Sundet (Østersund) – Asak (Skedsmo)
 - Veien over Svillet

De fleste veiene som er undersøkt har tilknytning til graver og/eller eksisterende veier. Her kan det reises noen kritiske spørsmål om hvor representativt utvalget er. Et kontrollspørsmål kan være hvordan veiene relaterer seg til formelementer i landskapet. Er det likheter eller forskjeller. Dersom det er stor variasjon kan det indikere representativitet.

Om veien er privat eller offentlig henger ikke først og fremst sammen med om hvor eksponert den er, men like mye med hvor nære relasjoner veien har til landskapselementene. Når veien følger en naturlig linje blir den mindre synlig. Er dette resultatet av bevisste valg? Reise var ofte forbundet med fare i tidligere tider, slik at det kunne være en fordel å unngå å bli sett. En funksjonell forklaring som er lett å gripe til er at folk valgte de høye traseene for å gå tørrskodd. Høye traseer er likevel sjeldent sammenhengende, man må som regel foreta noen veivalg underveis.

Når det gjelder sammenhengen mellom veienes ytre utforming og plassering i terrenget, kan man si at de veiene som er regelmessige og nærmest standardiserte, slik som vei A og B på Visperud og veien fra kleberbruddet i Piggåsen til Guttersrud/Enderud, er utpreget regionale. De har sentrale steder som mål og er tydelig henvendt mot mål lenger borte; Hulveiene A og B løper sammen og former en pil i den retningen som var overordnet.

Veiene med Kultiske/rituelle kvaliteter, slik som vei A på Guriholtet og Prestebakken, knytter hellige steder med områder med vann. De stiger jevnt og målrettet mot det hellige stedet, og den visuelle kontakten med målet synes viktig.

Til tross for at vi vet for lite om landferdsel i forhistorisk tid til å konkludere med noe, kan vi si noe generelt om området som er analysert. Topografien i Fetsund-området, med relativt bratte åser, ravedaler og våtmarker, har i sommerhalvåret gjort langdistanseferdsel over land tidkrevende og vanskelig. Slik som med transport av tunge varer som tømmer, kleberstein oa, har det meste av langtransporten over land sannsynligvis foregått vinterstid gjennom Fetsund (jf punkt 3.4.1 om biskop Jens Nilssøns visitasreiser). Man har da kunnet benytte seg av islagte vann og snødekte marker for å komme seg fort fram. Det meste av ferdsele i området har vært lokal, men det har kommet strømninger langveisfra, særlig i yngre jernalder – med klebersteinshandelen – og i middelalder – med pilegrimsferdsel.

Vi har sett på sammenhengen mellom ferdseleårer og boplasser på Jahren – det eneste stedet med påviste bosettingsspor i området – men med et foreløpig fragmentarisk materiale kan det ikke påvises synkrone sammenhenger. Derimot kan det være diakrone sammenhenger, eksempelvis at en yngre vei får sammenheng med et eldre (vel å merke synlig) gravfelt, slik som på Visperud. Boplassene fremstår fortsatt som langhusøyer, slik Elisabeth Rudebeck karakteriserte dem (Rudebeck 2002). Et potensielt fruktbart sted å undersøke sammenhengen vei-boplass kan være Midtbygda i Sørum, hvor man har en nylig registrert boplass (Hansen, 2007) og en lengre hulvei (Selle et al, 2003).

På lokaliteter hvor det er stor grad av overlappning mellom de visuelle rommene, slik som i Sørum og på Jahren, kan vi fastslå at stedet har vært i bruk i lang tid, men uten grundig dokumentasjon kan vi ikke påvise kontinuitet (Pilø, 2005).

Hva kan gi oss mer informasjon?

I analyseområdet er det store funntomme områder. Dette beror på manglende registrering, men også på de lokale museene; gårdstunene. På gården Kjustad ligger det en klebersteinsbolle på tunet. I Olynthos på Halkidiki i Nord-Hellas er det et helt utendørsmuseum av bygningsdeler som bøndene har funnet i åkeren.

Fig 46. Foto av utendørsmuseum i Olynthos, Halkidiki i Nord-Hellas.

En registrering av løsfunn kan gi et godt bilde av aktivitet i landskapet.

Registrering i utmark krever en større innsats.

LITTERATUR

Arisholm, Torstein og Nymoen, Pål Aa., red. (2005): "Stokkebåter: nytt om Sørumsbåten og andre sørnorske stokkebåtfunn". Norsk Sjøfartsmuseum skrift nr 49. Oslo.

Arnesen, Elbjørg (1980): *Bygdehistorie for Fet – Fra de eldste tider til ca. 1800*. Bind 1. Oslo.

Bargel, Terje H. (2005): "Spor etter istiden i Oslo og Akershus". Norges geologiske undersøkelse. Trondheim (Gråsteinen-serien nr 10).

Carlie, Lennart (2001): "Hålväger och landskap. Äldre kommunikationsleder utmed Nissans dalgång, Halland". I Larsson, L., red.: *Kommunikation i tid och rum, report series 82*. Universitetet i Lund.

Carlie, Lennart (2005): "Hålväger och forna tiders resande". I *Lommen - Nordiska kulturlandskapsförbundet*, nr 1.

Coles, J.M. (1984): "Prehistoric Roads and Trackways in Britain: Problems and possibilities". I Fenton, A. og Stell, G., red.: *Loads and Roads in Scotland and Beyond*. John Donald Publishers LTD. Edinburgh.

Dietrichson, Lorentz (1888): *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden*. Malling. Kristiania.

Earle, Timothy, red. (1991): "Chiefdoms: power, economy and ideology". I *School of American Research advanced seminar series*. Cambridge University Press.

Endsjø, Dag Erik, red. (1999): *Arnold van Gennep, Rites de Passage – Overgangsriter*. Pax Forlag. Oslo.

Engesveen, Anne Terese (2004): "Historiske kart". I *Nicolay*. Oslo. Studenttidsskrift for arkeologistudenter (Nicolay-serien, nr 93).

Engesveen, Anne Terese (2005): *På vei mellom levende og døde – en analyse av forholdet mellom veier og graver i Vestfold i Vikingtiden*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Oslo.

Eriksen, Thomas Hylland (1998): *Små steder – store spørsmål: En innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget. Oslo.

Falk, Hjalmar og Torp, Alf (1992) [1903]: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*, Ringstrøm antikvariat, Oslo.

Fjellvang, Rune og Stenshjemmet, Kay (2005): "Skapt av is og vann". I *Romerikes Blad*, 03.09.2005, ss. 36-37.

- Gansum, Terje (1995): *Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold – lokale eller regionale symboler*. Avhandling til magistergrad i nordisk arkeologi ved Universitetet i Oslo.
- Gansum, Terje (1999): ”Veier uten forbindelse? Positivism og sosialteori i veiforskningen”. Lund (META 1).
- Gansum, Terje (2002a): *Hulveger – fragmenter av fortidens ferdsel*. Hulvegprosjektet i Vestfold. Tønsberg.
- Gansum, Terje (2002b): ”Fra jord til handling”. I *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*, Jennbert, K., Andrén, A. og Raudvere, C., red. Nordic Academic Press, Lund.
- Gansum, Terje, Gro Jerpåsen og Christian Keller (1997): *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. Arkeologisk museum i Stavanger (AmS-Varia 28).
- Gansum, Terje og Tom Skarre (2002): ”Hulveger, forslag til begreper og terminologi”. *Braut 2 – Nordiske veghistoriske studier*. Lillehammer.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society: outline of the theory of structuration*. University of California Press.
- Guttormsen, Torgrim Sneve (2001): *Gård og landskap : en landskapsarkeologisk analyse av jernalderens bosetning i Follo*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Oslo.
- Hansen, Ingunn Beyer (2007): *Rapport fra registrering av automatisk fredete kulturminner i forbindelse med reguleringsplan for ny barnehage i Midtbygda ved Sørums skole, gbnr. 32/1 m.fl, i Sørums kommune, Akershus fylke. v/I. B. Hansen 11.10-8.11.06*. Akershus fylkeskommunes rapporter.
- Hedeager, Lotte (1999): *Skygger av en annen virkelighet – Oldnordiske myter*. Pax Forlag AS. Oslo.
- Hill, David (2003): *Rapport fra registrering av automatisk fredete kulturminner i forbindelse med vannledning fra Bingsfoss Øst til Nes grense i Sørums kommune, Akershus fylke. v/David J A Hill 07.10.02-21.01.03*. Akershus fylkeskommunes rapporter.
- Hjertager, Audun (2003): ”Spor etter hav på Romerike”. I *Årringen*. Lokalhistorisk tidsskrift fra Fetsund lenseminneforening. 5. årgang. Fetsund.
- Hodder, Ian (2001): *Reading the past*. Second edition. Cambridge University Press. (Første utgave 1986.)
- Holmsen, Andreas (1977): *Norges historie – Fra de eldste tider til 1660*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holtedahl, Olaf (1980): ”Geologi”. I Arnesen, Elbjørg: *Bygdehistorie for Fet – Fra de eldste tider til ca. 1800*. Bind 1. Oslo

Horgen, Jan E. (1988): *Bygdehistorie for Fet – Bosteds- og slektshistorie Roven, nordre del av Jaren*. Bind 3. Fetsund

Høeg, Helge Irgens (1997): *Pollenanalytiske undersøkelser på Øvre Romerike : Ullensaker og Nannestad, Akershus fylke : Gardermoprosjektet*. Oslo. Universitetets Oldsakssamling Varia 46.

Jacobsen, Kjersti (2003): *Forskning på gamle vegfar*. Hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Tromsø.

Jerpåsen, Gro B. (1996): *Gunnerød – en arkeologisk landskapsanalyse*. Oslo. Universitetets Oldsakssamling Varia 35.

Jørgensen, M.S. (1988): "Vej, vejstrøg og vejsperring. Jernalderens landfærdsel". I Mortensen, P. og Rasmussen, B.M., red.: *Fra stamme til stat. Jernalderens stammesamfund*. Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter XXII.

Keller, Christian (1993): "Visuelle landskapsanalyser i arkeologien". I *Universitetets Oldsakssamling Årbok 1991/92*

Lynch, Kevin (1997): *The Image of the City*. 25. opplag. (Første utgave 1960). Massachusetts Institute of Technology og Harvard College.

Løken, Pia Skipper (2005): *Dokumentasjon av gravfeltet på Asak i forbindelse med inngrep og skjøtselstiltak på gbnr 07/07, 07/06 og 06/07 i Skedsmo kommune, Akershus fylkeskommune*. V/Pia Skipper Løken, 27.07.04 – 27.08.04. Akershus fylkeskommunes rapporter.

McNicol, John (1997): *Plassering[en] av de første kirkene i Norge i forhold til de første [i.e. hedenske] kultstedene : en historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*. Kults skriftserie nr 98, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd. Oslo.

Olsen, Bjørnar (1996): *Fra ting til tekst*. Universitetsforlaget. Oslo.

Opedal, Arnfrid (1999): *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet*. Arkeologisk museum i Stavanger. AmS-Varia 35.

Pilø, Lars (2002): *Urgårdsmodellen – en mytes død. Et kritisk blikk på grunnlaget for norsk bosetningshistorisk forskning*. NORNA-rapporter 70 B:169-187. Uppsala.

Pilø, Lars (2005): *Bosted – urgård – enkeltgård*. Oslo Arkeologiske Serie OAS vol. 3. Oslo.

Risbøl, Ole og Tom Skarre (1998): "For folk eller fe? Undersøkelse av en kavlebru i Holmestrand". I *Norsk vegmuseum Årbok 1998*. Lillehammer.

Risbøl, Ole (2003): "Der folk ferdes – stier, veier og bruer". I *På vandring i fortiden – mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år*. NIKU tema 7. Oslo.

Risbøl, Ole (2002): "Hulveier i Norge – en faghistorisk gjennomgang av forskning, forvaltning og formidling". I *Braut 2*. Lillehammer.

Rudebeck, Elisabeth (2002): "Vägen som rituell arena". I *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*, Jennbert, K., Andrén, A. og Raudvere, C., red. Nordic Academic Press, Lund.

Rygh, O. 1907, Norske gaardnavne (bind VI), Kristiania.

Selle, Annie, Ove Antonsen og Dag Nordsveen (2004): *Registrering av Fornminner. Rapport fra registrering av en hulvei på Valsmoen, gbrn 38/1 og 31/1*. Sørums kommun, oktober 2003.

Skarre, Tom W. 1997, "Fenomenet hulveier – De gamle ferdselsspor". I *Nicolay*. Studenttidsskrift for arkeologistudenter. Nicolay-serien, nr 71. Oslo.

Skarre, Tom W. 2001, *Rapport om registrering av hulveier i søndre Vestfold. En samling hulveilokaliteter i søndre Vestfold, registrert og opptegnet fra 1994 til 2001*. Topografisk arkiv, Universitetets kulturhistoriske museer, Oldsakssamlingen, Oslo.

Skogstrand, Lisbeth, (2005): *Rapport fra registrering av automatisk fredete kulturminner i forbindelse med reguleringsplan for Leikvin Golfpark på gbnr. 39/1 m.fl, i Fet kommune, Akershus fylkeskommune 06.09 – 19.10.2004*. Akershus fylkeskommunes rapporter.

Skre, Dagfinn, (1998): *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200 – 1350 e.Kr*, Acta Humaniora 32. Oslo.

Skre, Dagfinn, red. (2007): *Kaupang in Skiringsal*. Aarhus University Press.

Smestad, Ingrid (1988): *Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid*. Universitetets Oldsakssamling Varia 16. Oslo.

Solberg, Bergljot (2000): *Jernalderen i Norge*. Cappelen. Oslo.

Stemshaug, Ola (1973): *Namn i Noreg : ei innføring i norsk stadnamngransking*. Samlaget. Oslo.

Stemshaug, Ola, Jørn Sandnes og Kolbjørn Aune, red. (1990): *Norsk stadnamnleksikon*. Samlaget. Oslo.

Thorsnæs, Geir (1979): "Fet". I *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon*. Bind 4. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Tilley, Christopher (1994): *A Phenomenology of Landscape*. Berg publishers. Oxford/Providence.

Turner, Victor (1967): "Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage". I *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu ritual*. Cornell University Press, Ithaca and London.

Tønsberg, Marianne (2006): "Øyerens hvite svane". I *Romerikes Blad*, 13.05.2006, ss. 40-41.

Øgaard, Per (udatert): *Kongeveien over Rælingsåsen : mot Fet-Høland, parsell Hovelsrud-By*. Statens vegvesen. Oslo.

Østmo, Einar og Hedeager, Lotte, red. (2005): *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag. Oslo.

UPUBLISERTE KILDER

Brandt, J. Rasmus (2003): *Movements and Views*. Siste rettelser 27.01.03/06.08.03. Oslo.

Guttormsen, Torgrim Sneve (2005): *Trans-European roads in local landscapes: A landscape-historical approach to Via Egnatia in Macedonian Greece*. In prep 14.04.05. Oslo.

Skogstrand, Lisbeth og Simonsen, Margrete Figenschou (2007): *Rapport fra arkeologisk utgravning av bosetningsspor, Borgen, 30/1, Sørums kommun, Akershus*. Kulturhistorisk museums rapporter. Oslo.

HISTORISKE KILDER

Hødnebo, Finn og Magnus Rindal, red. (1995): "Den eldre Gulatingsloven". I *Corpus codicum Norvegicorum medii aevi. Quarto series*, vol 9. Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter. Grøndahl Dreyer. Oslo.

Kraft, Jens (1820): *Topografisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriket Norge*. Første del. Grøndahl. Christiania.

Kraggerud, Egil, red. (2004): *Johannes Nicolai*, Universitetsforlaget. Oslo.

Absalon Taranger, oversetter (1979): *Magnus Lagabøters landslov*. Universitetsforlaget. Oslo.

Nielsen, Yngvar, red.(1885): *Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574 – 1597*. Kristiania.

INTERNETT

Akershus fylkeskommune (oppdatert 10.01.2007): *Kulturarven i Akershus*.

URL: http://www.akershus.no/index.php?page_id=109&article_id=409

[Lesedato: 25.03.2007]

Akershus fylkeskommune (oppdatert 19.04.2007): *Kulturhistorisk kompetansesenter og museum/ Fet kirke*.

URL: <http://www.akershus.no/?mid=259&pid=169&itemname=Fet+kirke>

[Lesedato 19.04.2007]

Bogen, Jim, Bønsnes, Truls Erik og Elster, Margrethe: *Miljøfaglig undersøkelse i Øyeren 1994 – 2000. Erosjon, sedimentasjon og deltautvikling*. Norges Vassdrags- og Energidirektorat, rapport nr 3, 2002. Oslo.

URL: http://www.miljostatus.no/osloogakershus/files/oyeren_erosjon_2002.pdf

[Lesedato 25.03.2007]

Diplomatarium Norvegicum (DN), Universitetet i Oslo, dokumentasjonsprosjektet: bind IV, brev 492, s 373

URL: http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=3964&s=n&str=

[Lesedato 08.04.2007]

Fugelsøy, Magne og Thorsager, Carl Fredrik (2004): *Høringsutkast 23.03.2004 til Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen, del I: Strekningsvern*.

URL:

http://www.jernbaneverket.no/multimedia/archive/01517/Verneplan_dell_1517944a.doc

[Lesedato 22.04.07]

Gangnæs, Eilert (1997): *Oldtidsveien (Pilegrimsveien)*

URL: <http://www.viking.no/fet/samferdsel/oldtidsvei.htm>

[Lesedato 15.05.07]

Holt, Ole J. (2006): *Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer – for perioden 2007 - 2011, Aurskog-Høland kommune*.

URL: <http://www.aurskog->

[holand.kommune.no/akershus/aurskog/aurskogholandk.nsf//2AD869035F9BA611C1257295002E31D8/\\$FILE/Kulturminneplandell1.pdf](http://www.aurskog-holand.kommune.no/akershus/aurskog/aurskogholandk.nsf//2AD869035F9BA611C1257295002E31D8/$FILE/Kulturminneplandell1.pdf)

[Lesedato 18.04.2007]

Ore, Christian Emil og Kristiansen, Nina, red. (1998): *Sluttrapport 1992-1997 dokumentasjonsprosjektet*, representralen, Universitetet i Oslo

URL: <http://www.dokpro.uio.no/slutrapp.pdf>

[Lesedato 12.05.07]

Rygh, Oluf, Universitetet i Oslo, dokumentasjonsprosjektet (oppdatert 11.05.1999): *fritekstsøk jaer og jahren*

http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html

[Lesedato 08.04.2007]

Uleberg, Espen, Universitetet i Oslo, oldsakssamlingen

URL: <http://folk.uio.no/euleberg/rygh/ryghyngrejernalder.htm>

[Lesedato 11.05.07]

Øyeren informasjonssenter (oppdatert 12.04.2004): *Bilder*.

<http://oyeren.org/informasjon/bilder/landskap/>

[Lesedato 01.04.2007]

Øyeren informasjonssenter (oppdatert 13.06.2003): *Historie*.

<http://oyeren.org/informasjon/historie/>

[Lesedato 25.03.2007]

Øyeren informasjonssenter (oppdatert 15.01.2001): *Natur*.
<http://oyeren.org/informasjon/natur/>
[Lesedato 25.03.2007]

Wikipedia – den frie encyklopedi (oppdatert 19.03.2007): ”Øyeren”.
URL: <http://no.wikipedia.org/wiki/%C3%98yeren>
[Lesedato: 25.03.2007]

KART

Markslagskart:

Stochfleth Junior (1761): Mil nr 74 mfl

Löitnant Collin (1817): 15.C.10, 1:20000

Löitnant Solem (1875): 15.C.10, sö/4, 1:25000

Tillatesesnr fra Statens Kartverk: MAD 12002/R129728

FLYFOTO

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) flyfoto 1973. Tom Heibreen. 2005.

ANDRE KILDER

Kulturminneloven. Lov om kulturminner av 9. juni 1978, med endringer, sist ved lov av 31. januar 2003 nr. 9.

APPENDIKS

I. FASTE KULTURMINNER

A. GRAVER

Gbnr	Lokalitet	Antall	Gravform	Tilstand/Funn
6/1	Borgen søndre	1+	Graver – i tilknytning til middelalderkirke på gården	Ukjent
9/3	Skjelver nordre	1	Mulig overpløyd gravhaug	Funn av spydspiss i åkeren i 1960
14/44	Hovin søndre	1	Gravhaug	Bevart
18/62, 21/87	Elvegløtt, Garderåsen (Engeråsen)	1	Gravhaug	Fjernet
21/41, 21/43	Lindtorp, Haugen (Engeråsen)	2	Gravhauger	Fjernet/skadet
21/87	Garderåsen (Engeråsen)	4	Gravhauger	Bevart
22/5, 22/1	Faller gårdstun	4+	Hellegraver	Ukjent
22/5	Faller	1	Mulig overpløyd gravhaug	Halvparten av et jernsverd funnet ved pløying
22/5		1	Mulig overpløyd gravhaug	Funn av tveegget sverd av jern i åkeren
22/5	Finsnes	1	Gravhaug	Bevart
25/2	Skårer	5	Gravrøyser	Utrast
25/5		1	Gravhaug	Ukjent
28/1	Holter	4	Gravhauger	1 utgravd, senere fjernet i forbindelse med grustak
28/6		1	Fjernet gravhaug (1905)	Funn av sverd m.m.
28/20	Lystadmoen tidl. Holtermoen	3-4+	Flatmarksgraver	Fjernet i forbindelse med grustak
29/4	Kjustad	1	Gravhaug	Skadet – brukt som potetkjeller. Funn av spydspiss, bisselmunnbitt og klebersteinsskål
29/8		1	Mulig skadet gravhaug	Jernfragment fra tveegget sverd.
33/1, 33/2	Guriholtet (Falla) ASKELADDEN ID: R11396 og R79423	18	Gravhauger	Tidligere er 27 hauger registrert. Utbygd som bolig-område på 1960-tallet
33/26		1	Mulig fjernet gravhaug	Funn av del av sverd og en jernring

Gbnr	Lokalitet	Antall	Gravform	Tilstand/Funn
35/1	Visperud (Ramstad øvre) ASKELADDEN ID: R21282	6 3	Gravhauger Gravrøyser	Bevart
35/2	Bakås	1	Gravhaug	Bevart
37/1	Hval	1	Mulig overpløyd haug	Tveegget sverd funnet på Stemjordet
40/1	Løken			
40/3	Løken Varde	2	Gravrøyser	Skadet, utrast
41/10	Ridderhaugen	1	Gravhaug	Bevart
41/10	Riddersand skole	1	Planert gravhaug	Kastespydspiss
42/1	Hov	1	Gravhaug (usikker)	Ukjent
43/1, 43/2	Øverby	5+	Overpløyd gravfelt	Funn av fotgrøfter
44/1	Jahr	1 1	Rundhaug Langhaug	Ukjent
46/1	Bjanes Bjaneshaugen	6	Gravhauger	Ukjent
47/1	IKKE REGISTRERT I ASKELADDEN	2 10+	Gravrøyser Overpløyd gravfelt	

B. FERDSELSÅRER

Gbnr	Lokalitet	Form, datering	Tilstand
22/1	Faller ASKELADDEN ID: R41214	Kirkevei, ca 600 meter fra gårdstun retning Glomma i sørøst. Steinlagt ifølge Jens Faller. Dateres her til middelalder ut fra form og tilknytning til kirkelokalitet.	Fjernet ved oppdyrking omtrent 1900
31/70 31/84 31/1	Sandbo Røde Kors sin eiendom, Fråstad, ASKELADDEN ID: R90328	Hulveisystem med flere traseer. Spesielt bredt hovedløp. Stedvis svært dyp (opp til 2,38 meter dyp i nedre del). Sannsynlig høy alder (eldre jernalder/bronsealder), ut fra formtrekk og mulig sammenheng med gravfeltet på Guriholtet.	Skadet av nedgravd eldre telekabel som følger hovedløpet. Skadet av vannerosjon i nedre deler, hvor flere store trær har rotvelta.

Gbnr	Lokalitet	Form, datering	Tilstand
45/1 45/5	Bleike, Monsrud ASKELOADDEN ID: R90238	Usikker kavlebro, 20 meter lang øst-vest orientert beliggende i en forsenkning ved Monsrudvika, konstruert av stående påler av bjørk med liggende stokker og greiner på tvers. C14 datert til førromersk jernalder (1. årh fKr) (feil datering i Askeladden).	Ukjent
	Visperud IKKE REGISTRERT I ASKELOADDEN	Hulveiskille Dateres her til jernalder/ middelalder etter gravfelt og form	
	Guriholtet IKKE REGISTRERT I ASKELOADDEN	Hulvei Dateres her til jernalder etter gravfeltet	
	Piggåsen IKKE REGISTRERT I ASKELOADDEN	Hulvei Vikingtid etter tilknytning til klebersteinsbruddet	
	Prestebakken IKKE REGISTRERT I ASKELOADDEN	Hulvei og Sundsted. Dateres her relativt til yngre jernalder, middelalder ut fra formtrekk og kontekst med kjente kulturminner	Ukjent
	Østersund	Sundsted Nyere tid	Ukjent
	Glomma	Vassdrag med forskjellige bruksfaser, mest kjent er stokkebåten fra Sørumsand (ca 170 fKr), og lensene i Sørumsand/Bingen og Fetsund (nyere tid).	

II LØSFUNN FET KOMMUNE FRA 1980 TIL 1993

Oldsaksamlingen - Arkeologisk tilvekst

C 35308 a-e.

a) 2 deler av meget forrustet, tveegget sverd Klinge. Røntgen viser fin damascering i fiskebensmønster (jfr. Arnteins 1966 i *Waffen und Kostümkunde*, fig. I nr. 1). Det største stykke er bøyd i rett vinkel. Begge stkr. har kull- og brente beinstykker i rusten. Stl. de to stykkene, h.h.v. ca. 25,5 og ca. 45 cm, klingens stb. 5,3 cm. Etter prep. foreligger noen løse jernstkr., antakelig fra sverdklingen.

b) Fullstendig bevart spydspiss som ikke stemmer overens med noen av J. Petersens typer. Bladet er kort i forhold til den lange fal. Denne har kvadratisk

tverrsnitt i øvre halvdel. Overgangen blad/fal langstrakt. Den synes nærmest som en blandingsform mellom Vikingsverd type I/K, fig. 20 og 22. L. 33 cm, herav falen ca. 19 cm.

c) 2 meget forrustete stkr. av skjoldbule. Begge stkr. omfatter krave samt noe av selve bulen. Typebestemmelse vanskelig, men sannsynligvis dreier det seg om [\[Rygh fig.562\]](#)R 562. 1 nagle på plass i kraven på begge stkr. Kordelengde h.h.v. 7,7 og 12,2 cm.

d) 3 små fliser brente bein.

e) Avlang stein som synes å ha liten slipeflate ved ene kortsiden. F. av gårdeier Odd Ekeberg, 1900 Fetsund, ved fundamentering av trapp til våningshus ca. 300 m fra Glomma på KJUSTADENGA av KJUSTAD (81/75), FET s.p.k. AKERSHUS. Sakene lå ca. 25-30 cm under markoverflaten muligens i tilført fyllmasse. Innberetning i top.ark. ved stud. mag.art. Per Hernæs.

36018 a-c.

a) Forrustet, tveegget sverd av jern, nærmest som Vikingsverd type M. Hjaltene har trolig hatt fig.98's rette avslutning. Overhjølet med en stump av tangen foreligger løst. Bruddflatene passer sammen. Klingene er på ett sted nesten rustet tvers av. Oddpartiet mangler. Røntgen viser hverken damascering eller innlegg. Samlet 1. ca. 77 cm, 1. underhjølet 10,4 cm, 1. overhjølet 6,8 cm, klingens stb. 6,5 cm.

b) Medtatt spydspiss av jern, som op.cit. type E, fig.13. Noe av falens linjeorning bortrustet. Bladet sterkt forrustet langs begge egger. Det ytterste av odden mangler. Røntgen viser V-formet damascering på bladet. Falen er fylt av en masse, antakelig tre. L. 31,5 cm, bladets stb. 3 cm.

c) 6 stkr. slagg. St.mål fra 2,1 til 3,7 cm. a-c funnet samlet av maskinentreprenør Rolf Tenold under utgraving av hustomt på Vinsnes (8/1), Fet s.p.k. Akershus. Gjenstandene lå i matjord ca. 1 m under overflaten på nedre del av et jorde ca. 120 m fra riksveien og 5-10 m V for fylkesveien. Innberetning ved stud.mag.art. Erna Stene, som brakte inn funnet. Gårdens eier Lasse Ragnum, Vinsnesveien 2, 2000 Lillestrøm.

36638. Kleberbolle, i 3 deler. Bolleformet, forholdsvis lav, ca. 7 cm. 5 cm fra randen på yttersiden er glatt bearbeidet, resten er grovere. På innersiden er det riller og huggspor. Sotet ytterside. F. ved haveanlegg i forbindelse med bygging og er trolig fra gårdsfylling; Knatribakken(35/2), Bakåsvei 40, Fet s.p.k. Akershus. F. av Tor Egil Lund. Aks.nr.ma 1985/18.

C 36689/1-2. Bakstehelle og avfall fra kleberkarproduksjon, fra PIGGÅSEN, FET s.p.k. AKERSHUS. F. ved utgravning 1980. Aks.nr. ma 1986/14.

C.36927 a-b.

a) Fragmentarisk tveegget sverdklinge, avbrutt i begge ender, L: 28 cm, B: 5,3 cm.

b) Spydspiss med avflatet parti på bladets nedre halvdel, (jfr. Solberg 1984 type VIII, 3) og fasettert fal. Ytterste del av falen bortrustet. L: 29,6 cm, hvorav bladet ca. 21

cm. Bladets stB: 3,6 cm. Funnet og innlevert av Astrid Kjeldsen, Haakon Tvetersvei 15, 0682 Oslo 6, ved opprydding i uthus på tidligere formann i Fet Historielag, avdøde Einar Fallers gård, FALLER, FET s.p.k., AKERSHUS. Uvisst om sakene stammer fra samme sted.

C.37941 a-g Gravfunn fra eldre jernalder fra "Tølleren" i GREFSRUD GRUSTAK AV GAN (62/1,2), FET K., AKERSHUS

a) Skår av leirkar. Skåret er gråbrunt av farge og godset er magret med kvarts. Det synes å være fra overgangen buk/hals, utsiden er glattet. St.: 3,0x2,6 cm, T:0,4 cm (funn 2).

b) Skår av leirkar av samme kar som a og som kan settes sammen med dette. St.:2,9x2,0 cm (funn 6).

c) Bryne av skifrig kvartsitt. Det er avbrutt i begge ender. L: 12 cm, B:3,1 cm, T: 1,1 cm (funn 1).

d) Gråhvitt flintavslag, 1,9x1,7 cm (funn 4).

e) 5 g trekull (funn 3).

f) 7 g trekull (funn 5).

g) 2 g trekull (funn 7). a-g ble funnet i en gravhaug som ble undersøkt i september 1991. Halvparten av haugen var rast ut i et grustak. Alle funnene bortsett fra c ble funnet i bunnen av haugen (se plantegningen). c er et løsfunn som dukket opp like under torva. Haugen målte 10,7 m i retning N-S, og den var 5,6 m bred. St. høyde var 0,95 m. I bunnen av den lå det et inntil 0,3 m tykt lag med grå sand som inneholdt tildels store kullbiter. Funnene og kullprøvene er tatt fra dette laget. Jfr. plantegninger, foto og gravningsrapport ved Per Oscar Nybruget datert 26. februar 1992 i Oldsaksamlingens topografiske arkiv.

III. STEDSNAVN

Bygd	Gnr	Gårdsnavn	Etymologi Rygh (R) og Arnesen (A)
ÅKRENE	1	Jølsen	R: Usikker opprinnelse, kan henge sammen med Jalsi=fjord. A: sammensatt av Jolstr (vier) og vin (eng).
	2	Hotvet	R: Har muligens med gårdens beliggenhet å gjøre; Haugerpweit.
	3	Smedsberg	R: Av mannsnavnet Smiðr.
	4, 5	Berger	R: Flertall av berg.
	6	Børgen	R: Byrgin, sammensatt av borg og vin.
	7	Løken	R: Løykin, sammensatt av leikr og vin.
	8	Vinsnes	R: Vindilsnes. A: "det krokete neset"
	9, 10	Skjelver	R: Oppr. et elvenavn: Skjalfa, den skjelvende. A: skjalfa, muligens skrent. Eller: skialf=vakttårn, fra Skilfingene (Ynglingeætten).

Bygd	Gnr	Gårdsnavn	Etymologi Rygh (R) og Arnesen (A)	
GARDERÅSEN	11	Tien	R: Kan stamme fra tindr, med betydningen pigg, stift eller fjelltind.	
	12	Balnes	R: Muligens fra Barðnes, av Barð = kant, rand. A: samme	
	13, 14	Hovin	R: Hofvin, av hof (tempel) og vin.	
	15, 16	Nerdrum	R: Njarðarin eller Nerðrin, av gudenavnet Njord og vin.	
	17	Støvin	R: Samme som Stovi, sammensatt av stafr og vin. A: samme (fruktbarhetskultus)	
	18, 19	Garder	R: Garðar, fl.t.	
	20	Vilberg	R: Usikkert: fornøyetelig berg pga av vid, fin utsikt.	
	21	Hauger	R: Haugar, fl.t av haugr.	
	FALLDALEN	22	Faller	R: jordfall. A: leirras
		23	Tveiter	R: Þveitar, fl.t. av Þveit
24		Holt		
25		Skaarer	R: Muligens skorar, fl.t. av skor.	
ROVEN		26	Enderud	R. av mannsnavnet Eindriði (Endre).
	27	Guttersrud	R: av mannsnavnet Guttorm.	
	28	Holter	R: fl.t. av holt.	
	29	Kjustad		
	30	Haga		
	31	Fraastad		
	32	Tofsrud	R: Þolfsruð, av mannsnavnet Þolfr (Tolv/Tov).	
	33	Falla		
	33/11	Harestad		
	34	Gran		
	35, 36	Ramstad	R: Rafnsstaðir, av mannsnavnet Ravn (Rafn, eldre: Hrafn).	
	37	Hval	R: Hváll. Gården ligger på en isolert, rund høyde.	
	JAHREN	38	Østersund	
39, 40		Løken		
	41	Fet prestegård	R: Iflg. biskop Eysteins jordebok het prestegården Byrgin, ca 1400, sammensatt av býr (bosted) og vin.	
	42	Hov	R: Hof (tempel).	
	43	Øverby	R: Øfribýr, Øvergaarden.	
	44	Jahr	R: Jaðarr. A: jaer=kant	
	45	Bleike	R: Bleika, muligens etter elva som renner ut i Øyeren litt øst for gården.	
	46, 47	Bjanes	R: fra Bjárnes, der første ledd er gen. av býr, Gaard. Kan bety "nes hvor det står en gård" (i motsetning til andre, ubebygde nes). A: "gårdsneset"	
	48	Raasaak	R: Róaldsakarar, av mannsnavnet Roald.	